

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

ДАНИЛЮК ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.236.

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ
МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ**

**Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник

Марін Олександр Костянтинівич

кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2009

матеріальним складом.....	124
3.2. Встановлення моменту закінчення ускладненого злочину з матеріальним складом.....	145
3.3. Значення змісту умислу та ступеня його конкретизації для встановлення моменту закінчення злочинів з матеріальним складом.....	162
Висновки до розділу 3.....	167
ВИСНОВКИ.....	170
ДОДАТКИ.....	17
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Правильне розмежування закінченого та незакінченого злочину у зв'язку зі змінами у ст. 68 КК України стосовно зниження меж караності незакінченого злочину набуло на сьогодні особливої актуальності. Разом з тим, питання сутності закінченого злочину та особливостей встановлення моменту закінчення злочину не отримали в літературі комплексного та однозначного вирішення. Ці питання розглядаються, як правило, в межах інституту стадій вчинення злочину, який, своєю чергою, став об'єктом дослідження у працях великої кількості як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Ця проблема розглядається у всіх підручниках та навчальних посібниках із Загальної частини кримінального права. Серед робіт монографічного характеру найбільш відомими є: “Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву” (Н.Д. Дурманов), “Стадии совершения преступления” (В.Ф. Караулов), “Ответственность за приготовление и покушение на преступление по советскому уголовному праву” (Н.Ф. Кузнецова), “Приготовление и покушение по советскому уголовному праву” (І.С. Тишкевич), «Учение о стадиях преступления» (А.П. Козлов) та ін. Не оминули увагою цей інститут і сучасні українські вчені. Окрім, безумовно, авторів відповідних розділів підручників, навчальних посібників та коментарів Кримінального кодексу України (далі – КК), на дисертаційному рівні проблеми, пов'язані з інститутом стадій вчинення умисного злочину, розглядали А.В. Шевчук та Н.В. Маслак, на рівні інших видань та наукових статей – В.П. Тихий, М.І. Панов тощо. Однак, розгляд питань встановлення моменту закінчення злочину займає у працях вищеназваних авторів зовсім незначну частину.

Традиційно вважається, що зміст закінченого злочину є достатньо зрозумілим, і особливих теоретичних проблем стосовно цього поняття не виникає. Це і обумовило той факт, що робіт, в яких би комплексно

аналізувалась ця проблема як основна, а не одна з інших, обмаль, а монографічних – відшукати взагалі не вдалося.

Безумовно, слід визнати, що в порівнянні з такими інститутами, як, наприклад, суб'єктивна сторона складу злочину, множинність злочинів тощо, вчення про закінчений злочин містить меншу кількість проблем. Проте, це не означає, що таких проблем не існує. Швидше, навпаки – в науці не акцентовано на них уваги: їх або замовчують, або переносять їх вирішення на Особливу частину, як часткову проблему стосовно окремих видів злочинів.

Отже, сьогодні комплексне вирішення проблем вчення про закінчений злочин, а саме: про його сутність, відмежування від незакінченого злочину, визначення особливостей встановлення моменту закінчення злочинів різних видів, виділення та аналіз обставин, які впливають на встановлення такого моменту тощо, не проведене. Окремі з таких питань розглядаються в підручниках, навчальних посібниках та монографічних працях, інші – лише в працях з проблем кримінально-правової кваліфікації (В.О. Навроцький).

Водночас, важливість правильного розуміння, а відтак і застосування положень про встановлення моменту закінчення злочину, безсумнівна.

З огляду на вищевикладене, важливість дослідження проблем закінченого злочину, його сутності та особливостей встановлення такого моменту видається актуальним та своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано у Львівському державному університеті внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Актуальні проблеми вдосконалення українського законодавства та практики протидії злочинності» (державний реєстраційний номер 0106U003641).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка проблем, що стосуються сутності та встановлення моменту закінчення злочину на основі дослідження теоретичних підходів до їх вирішення та аналізу судової практики.

Відповідно до визначеної мети автором було поставлено такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми закінченого злочину в кримінальному праві України;
- проаналізувати нормативне поняття закінченого злочину та оцінити його правильність та точність;
- розглянути зміст закінченого злочину та значення правильності його встановлення для вирішення кримінально-правових питань;
- провести відмежування закінченого злочину від незакінченого;
- виявити обставини, які впливають на встановлення моменту закінчення злочину, на їх основі класифікувати злочини за моментом їх закінчення;
- дослідити момент закінчення злочинів різних видів та сформулювати на цій основі відповідні теоретичні положення;
- оцінити обґрунтованість підходів судової практики стосовно моменту закінчення злочинів певних видів та розробити пропозиції щодо їх удосконалення;
- на основі проведеного дослідження сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінального та іншого законодавства України та розробити рекомендації щодо поліпшення сучасної правозастосовної практики.

Об'єктом дослідження є відповідальність за вчинення закінченого злочину за кримінальним правом України.

Предметом дослідження є теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину. В роботі досліджуються положення чинного кримінального законодавства, опублікована та не опублікована судова практика, матеріали її узагальнення, а також положення доктрини кримінального права щодо визначення поняття закінчення злочину та особливостей встановлення моменту його закінчення.

Теоретичною базою дисертації є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, енциклопедично-довідкова та прикладна література.

Емпіричною основою дослідження є матеріали опублікованої судової практики, а також місцева судова практика. У процесі дисертаційного дослідження опрацьовано понад 100 кримінальних справ, розглянутих судами Львівської та Чернівецької областей, та понад 200 вироків у кримінальних справах, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень України.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням об'єкта та предмета дослідження. При проведенні дисертаційного дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: діалектичний – при з'ясуванні поняття, правової природи та змісту закінченого злочину; системно-структурний – при вирішенні питання про сутність закінченого злочину (вид чи стадія); функціональний – при встановленні значення встановлення моменту закінчення злочину для вирішення інших кримінально-правових питань; формально-логічний – при тлумаченні положень КК та наукових кримінально-правових дефініцій, соціологічний – при вивченні кримінальних справ тощо.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим у кримінально-правовій науці України комплексним дослідженням, що висвітлює теоретичні та прикладні аспекти встановлення моменту закінчення злочину. На основі проведеного дослідження обґрунтовано і сформульовано положення і висновки, які є новими для науки кримінального права або наділені ознаками наукової новизни, і виносяться на захист:

вперше:

– закінчений злочин від незакінченого відмежовується не за відсутністю окремих ознак (наслідку, реалізації умислу тощо), а на основі того, що закінчений та види незакінченого злочину мають свої специфічні склади, і саме зміст елементів таких складів виступає розмежувальною ознакою;

– запропонована класифікація злочинів за моментом їх закінчення на: 1) прості злочини з формальним складом; 2) ускладнені злочини з формальним складом (які, своєю чергою, можуть бути: а) триваючими; б) продовжуваними; в) складеними; г) з декількома альтернативними діями; д) з декількома

обов'язковими діяннями); 3) прості злочини з матеріальним складом; 4) ускладнені злочини з матеріальним складом (які, своєю чергою, можуть бути: а) продовжуваними; б) складеними; в) з декількома альтернативними наслідками; г) з декількома обов'язковими наслідками; д) злочини з матеріальним складом з декількома діяннями);

– обґрунтовується необхідність виділяти нормативний та фактичний момент закінчення злочину. Перший – має значення для вирішення питання про кваліфікацію дій винного – лише за статтею (частиною статті) Особливої частини КК, чи з посиланням на відповідну частину ст.ст. 14, 15 КК; другий – для вирішення інших кримінально-правових питань: відмежування співучасті від причетності, встановлення наявності підстав для необхідної оборони тощо.

удосконалено:

– наукові підходи щодо значення виду складу злочину для встановлення моменту закінчення злочину такого виду;

– вчення про значення правильного встановлення моменту закінчення злочину не лише для вирішення питання кваліфікації таких діянь, а й для вирішення інших кримінально-правових проблем;

набули подальшого розвитку положення про:

– розмежування понять злочину та складу злочину;

– доцільність розгляду закінченого злочину не як стадії вчинення умисного злочину, а як виду злочину;

– обґрунтованість використання словосполучення «закінчений злочин» лише стосовно злочинів, які вчинені з прямим умислом. Стосовно ж злочинів, які вчинено з непрямым умислом або через необережність, обґрунтовується доцільність використання словосполучень «наявний злочин...», «відсутній злочин...»;

– розмежування понять «час вчинення злочину» та «момент закінчення злочину»;

– недоцільність виділення як окремих видів складів злочинів так званих «усічених» та «формально-матеріальних»;

– значення змісту та спрямованості умислу в цілому та для встановлення моменту закінчення злочину зокрема.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична і практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані: а) у науці кримінального права – як матеріал для подальшого дослідження проблем розмежування закінченого та незакінченого злочину в цілому та встановлення моменту закінчення певних видів злочинів зокрема; б) у законотворчій діяльності – при подальшій діяльності щодо вдосконалення чинного КК України; в) у навчальному процесі – при викладанні курсу «Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина», для підготовки відповідних методичних матеріалів, підручників, навчальних посібників тощо; г) у практиці роботи судів – при обґрунтуванні вироків у конкретних справах.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані на 4 наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування та перспективи вдосконалення» (Львів, квітень 2007 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів вересень 2007 р.), II звітній науковій конференції «Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи» (Львів, лютий 2008 р.), Звітній науковій конференції факультету з підготовки слідчих Львівського державного університету внутрішніх справ (Львів, лютий 2009 р.).

Матеріали дослідження використовуються у навчальному процесі під час проведення занять з кримінального права з курсантами та студентами Львівського державного університету внутрішніх справ (акт впровадження № 37 від 27 листопада 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 6 наукових працях, з яких 4 опубліковано у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВСТАНОВЛЕННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ

1.1. Стан дослідження проблеми встановлення моменту закінчення злочину в юридичній літературі

Більшість наукових досліджень у галузі кримінально-правової науки містить вивчення історичних аспектів досліджуваної проблеми. Проблема сутності закінченого злочину та особливостей встановлення такого моменту не є винятком, хоча слід уточнити, що це питання, як правило, вивчається у межах дослідження більш об'ємної проблеми – стадій вчинення злочину. В багатьох наукових джерелах міститься аналіз розвитку, як нормативного регулювання цього питання в історичних джерелах, так і підходів до наукового вирішення цієї проблеми. Відтак, ми не акцентуватимемо значної уваги на цих моментах, і лише в загальних рисах окреслимо їх стосовно досліджуваної проблеми.

Історія розмежування відповідальності за закінчений та незакінчений злочин у нормативних актах починається з таких джерел права, як Руська Правда та Литовські статuti.

Наприклад, за твердженням І.А. Ісаєва, вже Руська Правда поряд з закінченим злочином виділяла замах на злочин, тому, що в обов'язковому порядку «каралася людина, що оголила меч, але не вдарила» [51, с. 13].

Литовський Статут 1529 року передбачав відповідальність за вчинення засади на дорозі з метою пограбування або іншого спричинення шкоди переїжджим – тобто, фактично, за готування до злочину [168, с. 60].

Більшість положень, що містив Старий Литовський Статут, знайшли своє відображення і в наступному Другому Статуті Великого Князівства Литовського тощо.

Отже, ще з X-XVIII століть прослідковується намагання законодавчо закріпити відповідальність винних осіб як за вчинення закінченого, так і

незакінченого злочину. Разом з тим, у нормативних актах ці складні правові поняття не отримали нормативного визначення, а відтак і відповідальність за вчинення таких діянь не була належно диференційована. Всі вони карались як закінчені злочини.

Поняття ж закінченого та незакінченого злочину у «вітчизняному» праві одержало перше використання в нормативно-правових актах Російської імперії у ХІХ столітті. Проте, навряд чи можна вважати, що це заслуга саме російських вчених тогочасної епохи. Йдеться про те, що, наприклад, КК Франції 1810 року, визначав поняття замаху на злочин, тобто, по-суті вперше проводив поділ злочину на закінчений та незакінчений.

З цього часу, підхід до розмежування закінченого та незакінченого злочину знаходив своє нормативне закріплення у всіх наступних кримінально-правових актах як Російської імперії, так і радянського періоду (Уложеннях, радянських Кодексах тощо).

Стосовно ж розвитку наукової думки з приводу визначення сутності закінченого злочину, є підстави взяти за основу позицію П.Л. Фріса, який, перш ніж перейти до викладу підходів до сучасного вирішення питання про сутність та момент закінчення злочину, наводить низку визначень цього поняття, що можуть продемонструвати історичний розвиток такого вчення. А саме, що: В.Д. Спасович з цього приводу писав, критикуючи нормативне визначення, зафіксоване в ст. 12 «Уложения» 1845 р., яке вказувало, що «Преступление почитается совершившимся, когда в самом деле последовало преднамеренное виновным, или иное от его действий зло», що «совершение преступления будет тогда, когда преступник произвел в мире внешнем ту перемену, которая составляет цель его деяния»; М.С. Таганцев вказував, що пов'язувати момент закінчення треба не з досягненням чи недосягненням злочинцем мети, яку він визначав для себе перед скоєнням злочину, а з нормативним визначенням злочину; В.В. Владимиров, визначав закінчений злочин, як такий, коли «умысел преступника осуществлен в

действительности»; О.Ф. Кістяківському належить чи не перше у національній кримінально-правовій теорії, визначення закінченого злочину. Він поєднав момент закінчення злочину з наявністю у вчиненому діянні всіх елементів складу конкретного злочину. Першим, на думку П.Л. Фріса, хто зробив спробу диференціації закінчених злочинів на види, був Л.С. Белогриць-Котляревський, який поділив закінчені злочини на матеріальні і формальні. При цьому він пов'язував ці види з конкретизацією поняття закінченого злочину в диспозиції конкретної норми: там, де норма конкретно визначає всі ознаки злочину, має місце матеріальний склад злочину, там, де формулювання незрозуміле, неточне, – формальний [208].

Проте, П.Л. Фріс зазначає, що глибинна теоретична розробка проблеми закінченого злочину почалась у кримінально-правовій науці лише в повоєнні роки. Саме наукові праці цього періоду і стали предметом нашої першочергової уваги при дослідженні сучасного вирішення питання про особливості встановлення моменту закінчення злочину.

А на сьогоднішній день питання про чітке відмежування закінченого злочину від незакінченого має напевно важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення. І хоча більш повно значення правильного вирішення питання про момент закінчення злочину буде висвітлено нижче, слід зазначити, що йдеться насамперед про те, що нині межі караності незакінченого та закінченого злочину істотно різняться. Адже однією з новел українського законодавства є те, що відповідно до ч. 2, 3 ст. 68 КК України максимальне покарання, яке може бути призначене за вчинення незакінченого злочину може складати дві третіх або половину покарання, передбаченого за вчинення закінченого злочину.

Такий підхід українського законодавця до визначення меж караності незакінченого злочину не є новим у світовій практиці кримінально-правового регулювання. Він, наприклад, повністю повторює позицію, яку в 1996 році обрав російський законодавець.

Проте, незважаючи на це, окремо питання закінченого злочину ані в доступній нам російській, ані у вітчизняній кримінально-правовій літературі на монографічному рівні не досліджувалось. Це абсолютно не означає, що цьому питанню не присвячувалась увага взагалі. Таке питання розглядалось, як правило, як одне з питань при дослідженні проблеми стадій вчинення злочину в цілому.

В свою чергу, питання стадій вчинення злочину і поняття закінченого злочину в тому числі, розглядається безперечно в кожному як українському, так і російському підручнику та навчальному посібнику з Загальної частини кримінального права.

Питання про закінчений злочин у межах комплексного розгляду проблеми стадій вчинення злочину отримало дослідження і в низці наукових джерел. Зокрема, у радянський період це питання комплексно досліджувалось у працях М.Д. Дурманова [42], Б.В. Здравомислова [46], В.Ф. Караулова [53], Н.Ф. Кузнєцової [90] та ін.

В сучасній українській кримінально-правовій літературі, окрім підручників і навчальних посібників з Загальної частини кримінального права [78; 79; 35; 100; 208; 73] та кваліфікації злочинів [108], проблема визначення поняття та особливостей встановлення моменту закінчення злочину не отримала належного рівня розробки. Праці з цієї проблематики поодинокі. Так, на дисертаційному рівні це питання частково, при розгляді вчення про стадії злочину в цілому, досліджував лише А.В. Шевчук [213], а при дослідженні відповідальності за готування до злочину Н.В. Маслак [98, с. 11-12]. Серед інших дослідників цієї проблеми слід назвати В.П. Тихого [175], М.І. Панова [174] та ін.

Дещо краща ситуація в сучасній російській юридичній літературі. Серед дослідників проблеми встановлення закінченого злочину, проте знову ж таки в межах комплексного дослідження інституту стадій його вчинення, слід відзначити праці А.П. Козлова [59], М.П. Редіна [155], К.Т. Тедєєва [171] та ін.

Вирішенню проблем закінченого злочину присвячено і декілька наукових статей, інших, окрім вищеназваних, авторів, як загального характеру (наприклад, А. Галахова [29, с. 3-5], Ю. Демидов [38, с. 21-23] та ін.), так і стосовно визначення моменту закінчення певних конкретних видів злочинів (О.В. Процюк [149, с. 88-91], І.І. Радіонов [150, с. 158-161] та ін.).

Вивчення праць вищеназваних авторів дозволяє зробити цікавий висновок, що позицій, в яких усі науковці були б однотайними, майже немає. І навпаки, більшість моментів вчення про закінчений злочин вирішується по-різному. Дискусійними, зокрема, є наступні питання:

- Закінчений злочин є стадією вчинення злочину, чи видом злочину?
- Які ознаки є необхідними і достатніми для визначення поняття закінченого злочину?
- Де передбачені ознаки закінченого злочину – в статті Особливої частини КК, у нормі КК чи у КК у цілому?
- Чи стосовно всіх злочинів (в тому числі і стосовно необережних та тих, які вчиняються з непрямым умислом) можна використовувати поняття закінченого злочину?
- Чи доцільним є виділення трьох видів складів злочинів (матеріальних, формальних та усічених), які мають значення для визначення моменту закінчення злочину?

Окрім вищеназваних питань, котрі, як ми вже зазначали, вирішуються вченими по-різному, низка питань, які, на нашу думку, мають важливе теоретичне і практичне значення, не отримали належної уваги в літературі. До найвагоміших положень цієї категорії слід віднести нижченаведені.

У більшості наукових праць з розглядуваної проблематики зазначається, що для встановлення моменту закінчення складу злочину значення має лише класифікація складів злочинів за особливостями їх конструкції (конструкції їх об'єктивної сторони), тобто їх поділ на матеріальні, формальні та усічені. І

тільки К.Т. Тедеєв, зазначає, що лише в певних випадках значення має і структура таких складів (прості чи складні) [171].

Якщо в літературі окремими вченими (наприклад, А.П. Козловим) і розглядається питання про особливості встановлення моменту закінчення окремих «ускладнених» злочинів (продовжуваного, триваючого), проте відсутній комплексний такий аналіз стосовно усіх видів ускладнених злочинів, які виділяються в літературі (злочинів з декількома діяннями, декількома наслідками тощо).

Не отримали належного дослідження питання значення змісту умислу для встановлення моменту закінчення злочинів з різними складами.

Не отримала також підтримки в юридичній літературі, можливо через недостатньо чітку сформульованість, пропозиція розмежовувати нормативний момент закінчення злочину, який впливає зі змісту закону, та момент фактичного закінчення злочину.

Недостатньо уваги в юридичній літературі присвячено і питанням значення встановлення моменту закінчення злочину для вирішення низки інших кримінально-правових проблем, а не лише розмежування стадій вчинення злочину. До таких слід віднести: проблему узгодженості вчення про момент вчинення злочину та момент його закінчення; значення встановлення моменту закінчення злочину при відмежуванні причетності до злочину і співучасті у злочині; значення правильного встановлення моменту закінчення злочину для вирішення питання, наприклад, про наявність або відсутність необхідної оборони тощо.

Саме на встановлення, яка з позицій при вирішенні вищеназваних дискусійних питань є найбільш обґрунтованою, та подальше дослідження питань, що не отримали належного рівня розробки, і буде зорієнтоване наше дослідження.

Узагальнюючи вищевикладене, приходимо до висновку, що проблема закінчення злочину не належить до тих, які не отримали розробки в літературі.

Увага до цієї проблеми створила обернену ситуацію, що значна частина питань не має однозначного або належного вирішення, і це незважаючи на те, що праці суто з цієї проблематики поодинокі, і розглядалась ця проблема, як правило, лише в межах загального вчення про стадії вчинення злочину.

1.2. Поняття закінченого злочину та значення його правильного встановлення

Одним з найдієвіших способів вирішення спірних проблем у юриспруденції є їх нормативне вирішення. Можна припустити, що таку мету переслідував український законодавець закріплюючи нормативне визначення поняття закінченого злочину. Відтак, в ч. 1 ст. 13 КК зазначається, що закінченим злочином є діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК.

Разом з тим, на нашу думку, таке визначення більше питань породжує, аніж вирішує. Таке визначення не є новим, воно вже висловлювалось у літературі та було піддано критиці науковців. Наприклад, Н.Ф. Кузнецова вважає, що наведене вище визначення закінченого злочину потребує уточнення. Закінчений злочин, на її думку, відрізняється від незакінченого не «всіма», а лише однією ознакою: а саме наявністю суспільно небезпечного наслідку. Це слідує, вважає Н.Ф. Кузнецова, з очевидного логічного тлумачення: незакінчений злочин не доведено до завершення, а закінчений – доведено, і таким завершенням є настання суспільно небезпечного наслідку. Відсутність інших елементів складу злочину не впливає на закінчення злочину [93, с. 362-363].

М.Д. Дурманов вважав за необхідне уточнити визначення закінченого злочину, підкресливши спрямування умислу: "Закінченим злочин буде тоді, коли у вчиненому діянні є усі ознаки складу того злочину, на вчинення якого був спрямований умисел винного" [42, с. 53].

Взагалі в теорії та на практиці існують три позиції стосовно визначення моменту закінчення злочинів – суб'єктивна, об'єктивна та змішана. Згідно суб'єктивної теорії злочин вважається закінченим виходячи з уявлення про це суб'єкта злочину. Відповідно до об'єктивної теорії – момент закінчення злочину визначається законодавцем. Змішана теорія намагається поєднати законодавче визначення моменту закінчення злочину з уявленням про нього винної особи [93, с. 363].

На думку Н.Ф. Кузнецової, остання позиція є найбільш обґрунтованою. Момент утворення закінченого складу злочину визначає, насамперед, законодавець. Так, наприклад, склад розбою сконструйовано як напад з метою заволодіння майном поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу (а відтак сам факт заволодіння майном лежить поза межами складу злочину – Т.Д.), то якщо злочинцю й не вдалось заволодіти майном жертви, злочин вважається закінченим. Якщо ж умисне вбивство передбачає настання смерті людини, то дії винного, який, наприклад, з метою вбивства здійснив постріл з вогнепальної зброї, але лише поранив потерпілого, слід розцінювати як замах на вбивство, а не заподіяння тілесного ушкодження. В такому випадку мета не була реалізована, а бажані наслідки не настали. Заподіяння тілесного ушкодження охоплюється замахом на вбивство. Всі ознаки заподіяння тілесного ушкодження присутні, але вчинене все одно слід кваліфікувати як замах на вбивство [93, с. 363].

Саме цю позицію підтримуємо і ми, з уточненням, що на наше переконання, слід чітко розмежовувати два поняття: а) момент закінчення злочину, як реального факту (для зручності, в подальшому називатимемо його «фактичним моментом закінчення злочину»), та б) зафіксований у законі, через використання різних конструкцій складу злочину, абстрактний момент закінчення злочинів такого виду (для зручності, в подальшому називатимемо його «нормативним моментом закінчення злочину»).

Безумовно, що в більшості випадків такі моменти співпадають, хоча

фактичний наповнюється більш конкретним змістом. Проте, можливі і випадки, коли ці моменти можуть розходитись у часі, причому істотно. Наприклад, при вчиненні так званих триваючих злочинів тощо.

Закінчений злочин має місце, як правило, при відповідності об'єктивної сторони вчиненого особою її суб'єктивним прагненням. Однак, це зовсім не означає, що у випадку закінченого злочину суб'єкт завжди досягає бажаного. Визнання злочину закінченим або незакінченим залежить насамперед від особливостей законодавчого конструювання відповідного складу злочину (нормативний момент закінчення). Наприклад, більшістю науковців визнається правильною позиція, яку до речі зайняв і Пленум Верховного Суду України, про визнання зґвалтування закінченим злочином з моменту фактичного початку статевих зносин, а не фізіологічного завершення статевого акту, хоча навряд чи таку мету (початку статевих зносин) має злочинець вчиняючи зґвалтування.

Вищевикладене підтверджує доцільність розмежування понять нормативного та фактичного закінчення злочину.

Отже, перш ніж перейти до розгляду питання про нормативний момент закінчення злочину, слід безперечно погодитись з тезою, що він залежить насамперед від особливостей конструкції складу злочину. А для встановлення, які саме види злочинів за особливостями конструкції доцільно виділяти, слід спочатку встановити зміст самого поняття складу злочину.

В більшості випадків українські вчені визначають склад злочину як сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння як злочинне. Хоча такий підхід не є єдиним, проте інші визначення істотно не відрізняються від наведеного.

В літературі зазначається, що у визначеннях поняття складу злочину, викладеного в наукових працях українських вчених, мають місце два розходження:

1) деякі автори, визначаючи поняття складу злочину, роблять наголос на тому, що він передбачений в КК, інші – що він має місце лише у випадку вчинення особою діяння, яке містить такий склад;

2) окремі вчені, визначаючи поняття складу злочину, прив'язують його до конкретного злочину, інші – до злочину взагалі.

Проблема, на думку І.В. Красницького, в тому, що наводячи поняття складу злочину, слід враховувати, що воно може вживатись у декількох значеннях, які впливають із призначення складу злочину, а саме:

- склад злочину як теоретична юридична конструкція («шаблон»), з використанням якої законодавець встановлює (закріплює) кримінальну протиправність (кримінально-правову заборону) діянь та здійснює визнання їх злочинами;

- склад злочину як інструмент у кримінально-правовій кваліфікації, який використовується для встановлення відповідності між вчиненим особою діянням та поведінкою, що забороняється кримінально-правовою нормою [70, с. 316-319].

Погоджуємось також з позицією, що при визначенні поняття складу злочину слід враховувати, що таким поняттям ми оперуємо, коли говоримо про склад злочину як інститут Загальної частини кримінального права, а також у випадку, коли йдеться про конкретний злочин (крадіжку, грабіж, тощо). Відтак, визначаючи поняття складу злочину, слід враховувати і ступінь конкретизації цього поняття, а відтак, слід вести мову про наступне:

1) загальне вчення про склад злочину як теоретичну конструкцію;

2) склад конкретного злочину як юридичну конструкцію, зафіксовану в КК України (далі – склад конкретного злочину);

3) склад злочину як інструмент у кримінально-правовій кваліфікації [70, с. 316-319].

Загальне поняття складу злочину не існує як таке у законі, воно є результатом узагальнення всіх злочинних діянь і утворює певну модель складу

злочину, яка наділена всіма можливими ознаками, тому В.М. Кудрявцев називає такий склад «максимальною конструкцією» [214, с. 26-32].

Склад конкретного злочину становить собою сукупність передбачених кримінальним законом необхідних і достатніх об'єктивних і суб'єктивних ознак визначеного змісту, притаманних саме цьому злочину. Ознаки складу конкретного злочину є необхідними в тому значенні, що без їх наявності в сукупності немає складу цього злочину, а також немає підстав застосування до особи кримінальної відповідальності саме за цей злочин. За відсутності хоча б однієї з таких ознак діяння або ж визнається іншим злочином, або ж не є злочинним. Ознаки складу конкретного злочину є достатніми тому, оскільки немає необхідності встановлювати які-небудь додаткові ознаки, щоб мати підставу для висновку про наявність складу цього злочину, щоб мати підстави застосування кримінальної відповідальності до цієї особи саме за цей злочин. Визначений зміст ознак складу конкретного злочину означає, що якщо загальний склад злочину є лише переліком ознак, які його утворюють, то у складі конкретного злочину вони наповнюються визначеним змістом. Наприклад, ознакою об'єктивної сторони загального складу злочину є суспільно небезпечне діяння (будь-яке), ознакою ж об'єктивної сторони, наприклад, вбивства є суспільно небезпечне діяння – посягання на життя іншої людини, а не будь-яке інше [70, с. 316-319].

Якщо з приводу поняття складу злочину і мають місце розходження в позиціях вчених, то як аксіома приймається те, що його утворюють чотири групи ознак, що називаються у теорії кримінального права елементами складу злочину: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона складу злочину.

Саме за змістом ознак, що утворюють ці елементи, один злочин буде відрізнятися від іншого.

Ознаки складу злочину прийнято поділяти на дві групи: необхідні (обов'язкові) та факультативні (необов'язкові). Необхідними вважаються ті

ознаки, без яких неможлива наявність будь-якого складу. Тому вони є ознаками кожного складу злочину. Відсутність такої ознаки означає відсутність будь-якого складу злочину. Такими ознаками є, наприклад, суспільно небезпечне діяння, вина, осудність особи, яка вчинила заборонене кримінальним законом діяння тощо. Факультативні ознаки – це ті, які є обов'язковими для одних складів і необов'язковими для інших. Наприклад, спосіб, знаряддя, мета, мотив.

Визначившись з підходами до розуміння складу злочину та сукупністю ознак, що його утворюють, доцільно з'ясувати, наскільки точною є вказівка в ч. 1 ст. 13 КК на те, що закінченим злочином є діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, тобто чи саме в статті Особливої частини КК закріплюється склад злочину.

Думається, що наведене нормативне положення, в цій частині потребує певних уточнень.

1. В одній статті Особливої частини КК можуть міститися ознаки декількох основних складів злочинів. Наприклад, ст. 358 КК має три частини: перша – передбачає ознаки основного складу злочину, друга – кваліфікованого складу стосовно того, ознаки якого передбачені у ч. 1, третя – ознаки окремого (відмінного) основного складу злочину. Відтак, видається виправданою практика, яку використовує в останній час український законодавець вживаючи уточнення «у статті (частині статті)»;

2. Безперечно, що саме в статті (частині статті) Особливої частини КК передбачаються ознаки складу цього злочину. Проте, однозначно, що не всі. Більшість статей (частин статей) не містять вказівки, наприклад, на суб'єкт, вину тощо. У статті (частині статті) Особливої частини КК зафіксовано лише специфічні ознаки, які в сукупності, відрізняють цей злочин від суміжних злочинів чи протиправних діянь іншого виду. Відтак, було б більш точно, якщо б в ч. 1 ст. 13 КК йшлося не про «ознаки складу злочину, передбаченого у статті Особливої частини КК», а про «передбачені у відповідній статті (частині

статті) Особливої частини КК ознаки складу цього злочину».

3. Чи всі ознаки повинні мати місце в діянні, щоб злочин вважався закінченим? Думається також, що ні. Наприклад, у так званих складах злочинів з альтернативними діяннями для наявності злочину достатньо, щоб було вчинено лише одне з них, аналогічна ситуація у злочинах з декількома наслідками тощо. Відтак, було б більш точно у ч. 1 ст.13 слово «усі», замінити на словосполучення «необхідні і достатні».

З урахуванням вищенаведеного, ч. 1 ст. 13 була б більш точною, якщо б у ній зазначалось, що закінченим злочином є діяння, яке містить передбачені у відповідній статті (частині статті) Особливої частини цього Кодексу необхідні і достатні ознаки складу цього злочину.

Наступне питання, яке потребує з'ясування, співвідношення положень про класифікацію складів злочинів та встановлення їх юридичного моменту закінчення.

Класифікація складів злочинів українськими вченими проводиться, як правило, за трьома критеріями: за ступенем суспільної небезпечності; способом (особливостями) конструкції (об'єктивної сторони); способом опису ознак у законі [78, с. 97-99; 79, с. 71-73; 35, с. 161; 73, с. 51-54; 100, с. 90-94; 219]. Проте, вони ж, при визначенні юридичного моменту закінчення злочину розмежовують лише момент закінчення злочину з матеріальним, формальним та усіченим складом (класифікація – за способом (особливостями) конструкції об'єктивної сторони) [78, с. 196-198]. Окрім цього усічений склад виділяється не всіма науковцями [100, с. 94-95].

Таке твердження хоча і є, на нашу думку, в цілому правильним, проте не може вважатись абсолютно точним. Беззаперечно, що в одних випадках злочин буде вважатись закінченим (нормативний момент) у випадках настання наслідків, передбачених у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК, а в других – у разі вчинення діянь, передбачених у нормі КК. Проте, як ми вже зазначали, однією з класифікацій складів злочинів, що наводиться в

літературі, є їх поділ за способом опису ознак у законі. За цим критерієм склади злочинів поділяються на прості і складні. Як на нашу думку, ця класифікація має безперечно важливе значення для встановлення нормативного моменту закінчення злочину. Адже, якщо склад злочину сформульовано в законі як простий, то і злочин, відповідальність за вчинення якого передбачено у статті (частині статті) КК, яка закріплює такий склад, буде простим. Якщо ж склад злочину у КК сформульовано як складний, то і злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у статті (частині статті) КК, яка закріплює такий склад, може бути ускладненим (складним)*. З урахуванням вищевикладеного, пропонується вирізняти момент закінчення не просто злочину з матеріальним та формальним складом**, а розмежовувати момент закінчення:

- 1) простого злочину з матеріальним складом;
- 2) ускладненого злочину з матеріальним складом;
- 3) простого злочину з формальним складом;
- 4) ускладненого злочину з формальним складом.

Означивши особливості встановлення нормативного моменту закінчення злочину, що впливає з його конструкції та опису в законі, перейдемо до встановлення особливостей встановлення фактичного моменту закінчення злочину як реального факту.

Визначення такого моменту має значення для вирішення низки практичних питань. Наприклад, при розмежуванні співучасті у злочині та причетності до злочину. Наприклад, одна особа з компанії, яка відпочиває у парку, відлучається з місця відпочинку і, відповідно, без попередньої змови вчиняє розбій, стосовно випадкового перехожого. Виходячи зі змісту ст. 187 КК, з моменту нападу такий злочин вважається закінченим. Але, уявімо собі, що потерпілий чинить опір. У цей момент один з друзів, який слідкував за

---

* Обґрунтування використання саме такої термінології буде наведено нижче.

** Як буде обґрунтовано нижче, ми поділяємо позицію вчених, які вважають недоцільним виділення як окремого різновиду так званого «усіченого» складу злочину.

ситуацією, без попередньої домовленості вирішує допомогти колезі-нападаючому, приєднується до нього, застосовує до потерпілого насильство, і все ж таки допомагає нападаючому завладіти майном потерпілого, не маючи мети отримати з цього майна якогось зиску. Виникає питання, як оцінити дії такого «колеги»: як співучасть у розбої, причетність до розбою, чи як самостійний злочин? Безперечно, що вирішення цього питання залежить насамперед від вирішення питання про розуміння закінчення злочину.

Наступний момент, на який звернув увагу А.П. Козлов на прикладі згвалтування, це значення моменту закінчення злочину для визнання підстав необхідної оборони [59, с. 147]. Йдеться про те, що відповідно до загальноприйнятого підходу згвалтування вважається закінченим (нормативний момент) з моменту початку статевого акту. А якщо вважати, що фактичний момент закінчення злочину співпадає з нормативним, то з моменту початку статевого акту потерпіла особа позбавлена права на необхідну оборону, адже з цього моменту згвалтування, як злочин вже закінчене, а однією з умов необхідної оборони є наявність посягання (воно розпочате і не закінчене). Зрозуміло, що позбавлення в такому випадку потерпілої особи права на необхідну оборону є абсурдним.

Викладене дає підстави для висновків, що в обидвох випадках до уваги слід брати саме фактичний момент закінчення злочину – фактичне припинення злочинної поведінки.

Важливим є також питання встановлення співвідношення між поняттями «час вчинення злочину» та «момент закінчення злочину». Йдеться, наприклад, про те, що, наприклад, особа, маючи намір заподіяти смерть потерпілому, заподіює йому тілесні ушкодження «не сумісні з життям», однак потерпілий протягом тривалого часу підтримується в стані «коми», через використання медичних апаратів. Але ж строки розслідування кримінальної справи обмежені. І слідчі та судові органи повинні вирішити питання про відповідальність винного. За що повинен відповідати винний – за замах на

вбивство чи закінчене вбивство? І які правові наслідки, якщо через день після набрання вироком, яким винний засуджений за замах на вбивство, законної сили настане смерть потерпілого.

Чинний КК в ч. 3 ст. 4 чітко визначає, що часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Одразу ж слід зазначити, що такий підхід законодавця до визначення моменту вчинення злочину хоча і поширений, проте далеко не єдиний. Наприклад, згідно ч. 2 ст. 9 КК Російської Федерації “часом вчинення злочину визнається час вчинення суспільно небезпечної дії (бездіяльності) незалежно від часу настання наслідків” [196]. Подібного змісту положення містяться у частині 2 статті 9 КК Республіки Білорусь [193], статті 7 КК Іспанії [192, с. 12], § 1 статті 6 КК Республіки Польща [194; 1, с. 8], § 8 КК ФРН [182, с. 251-252].

Проте, згідно ч.1 ст. 13 КК Республіки Узбекистан “часом вчинення злочину визнається час виконання суспільно небезпечного діяння, якщо стаття цього Кодексу визначає момент закінчення злочину моментом здійснення дії або бездіяльності. Часом вчинення злочину визнається час настання злочинних наслідків, якщо стаття цього Кодексу визначає закінчення злочину моментом настання таких наслідків” [195]. За ч. 2 ст. 5 КК Туркменистану “часом вчинення злочину визнається час настання його наслідків, а у випадках, коли відповідальність передбачена за сам факт передбаченої кримінальним законом дії (бездіяльності), – час вчинення цієї дії (бездіяльності)” [181, с. 184]. Відповідно до ч. 1 ст. 4 глави 35 КК Швеції “якщо настання певного наслідку діяння є необхідною умовою для призначення санкції, то строк повинен вираховуватися з дня настання такого наслідку” [197, с. 167]. Нарешті, як відзначається в літературі, «кримінальний закон Фінляндії підлягає застосуванню до злочину, якщо за час чинності закону діяння винним закінчене і в результаті цього настали наслідки, що належать до складу діяння» [57, с. 48].

Спробуємо з'ясувати, яка ж позиція є більш вірною.

Правильним, на нашу думку є підхід українського законодавця до встановлення моменту вчинення злочину, якщо йдеться про злочин з формальним складом. У такому випадку безперечно, що час вчинення злочину співпадає з моментом його закінчення.

А.М. Ришелюк, аналізуючи положення ч. 3 ст. 4 КК, зазначає, що з неї випливає, що часом вчинення злочину є:

- одноактного злочину з формальним, у т. ч. усіченим складом, є день вчинення відповідної дії чи бездіяльності;

- злочину, який характеризується двома діями – день вчинення останньої дії;

- продовжуваного злочину – день вчинення останнього із тотожних діянь, які, будучи об'єднані єдиним злочинним наміром, утворюють вказаний вид одиничного злочину;

- триваючого злочину, який полягає у тривалому порушенні особою покладених на неї законом обов'язків, – день їх припинення за волею або всупереч волі винного... [111, с. 20].

Якщо з цими положеннями, ми в цілому погоджуємось, то дискусійним є його наступне твердження, що часом вчинення злочину з матеріальним складом є час настання суспільно небезпечних наслідків [111, с. 20].

Такий висновок вчений обґрунтовує тим, що на його думку: а) відповідно до ст. 2 підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК. Якщо ж наслідки є обов'язковою ознакою відповідного складу злочину, то їх відсутність виключає притягнення особи до кримінальної відповідальності і, відтак, не дає змогу визнати вчинену нею дію або бездіяльність злочином; б) готування до злочину і замах на злочин, які у контексті ч. 3 ст. 4 можуть визнаватися дією, час вчинення якої визначає час вчинення злочину, можливі тільки при умисному злочині; в) кримінально-процесуальне законодавство

передбачає необхідність доведення всіх обставин вчинення злочину, а також характеру і розміру шкоди; вирок суду підлягає скасуванню у разі неправильного застосування кримінального закону, зокрема незастосування кримінального закону, який підлягає застосуванню, і застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню. Тобто, доведенню підлягають і наслідки злочину, а їх неврахування має оцінюватися як неправильне застосування кримінального закону. Наприклад, смерть потерпілого внаслідок його умисного отруєння може настати і через тривалий час після вчинення відповідної дії, а може не настати взагалі завдяки наданню медичної допомоги або з інших причин. Проте лише після того, як факт настання чи ненастання відповідного наслідку буде доведено, у суду з'являються підстави для кваліфікації злочину як вбивства чи як замаху на вбивство. Неврахування ж наслідків виключає можливість притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за фактично вчинене діяння; г) наслідки у злочинах з матеріальним складом є результатом діяння, і між наслідками і діянням, як правило, існує проміжок часу. Тому якщо діяння було вчинено під час дії попереднього закону про кримінальну відповідальність, то до дня набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність особа може попередити настання наслідків вчиненого діяння. Позбавлення ж її такої можливості означатиме звуження існуючого права особи на її добровільну відмову від доведення злочину до кінця, що суперечитиме ч. 3 ст. 22 Конституції України [111, с. 20].

Таку позицію підтримує і низка інших вчених. Зокрема, О.М. Медведєв вважав, що при вирішенні проблеми, яка розглядається, слід, насамперед, виходити з поняття закінченого злочину, яким вважається відповідність скоєного усім ознакам складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Виходячи з цього, він робив висновок, що часом вчинення злочину з матеріальним складом слід вважати момент настання його суспільно небезпечних наслідків, незалежно від того, який проміжок часу минув з

моменту вчинення суспільно небезпечного діяння [102, с. 39]. У радянській кримінально-правовій науці думку про те, що часом вчинення злочину з матеріальним складом слід вважати час настання суспільно небезпечних наслідків, висловлювали М.І. Ковальов [58, с. 114], М.Д. Дурманов [44, с. 262] та деякою мірою Я.М. Брайнін [16, с. 135-136]. Цієї ж позиції дотримуються й автори теоретичної моделі КК для республік Радянського Союзу [191, с. 37-38], а також низка сучасних російських вчених [104, с. 48; 157, с. 25]. В Україні цю позицію підтримували та підтримують В.М. Василяш [18, с. 14], М.Й. Коржанський [66, с. 53], В.М. Куц [94, с. 44] та ін.

Проте, такий підхід не можна вважати абсолютним. Протилежної позиції, що часом вчинення злочину взагалі, і злочину, суспільно небезпечні наслідки якого віддалені у часі від суспільно небезпечного діяння, має вважатися саме час вчинення суспільно небезпечного діяння, незалежно від часу настання його суспільно небезпечних наслідків, дотримується значна кількість криміналістів [10, с. 27; 50, с. 4; 54, с. 27; 113, с. 125-127; 127, с. 18-20; 172, с. 64; 178, с. 52-53; 190, с. 17-18; 209, с. 36].

Нами також підтримується остання позиція з таких міркувань: по-перше, як ми вже зазначали, між часом вчинення суспільно небезпечної дії та часом настання наслідків може мати місце розрив у часі, причому достатньо тривалий, а органам досудового слідства та суду слід провести кримінально-правову оцінку діянь особи в певних часових рамках; по-друге, замах на злочин – це також злочин (його різновид), відтак, якщо на час кримінально-правової оцінки наслідки злочину не настали (чи ще не настали), то це не виключає визнання діяння кримінально-карним – замахом на злочин і кваліфікацію за відповідною частиною ст. 15 КК і статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Тобто, як видається, А.М. Ришелюк та інші вищезазвані вчені намагаються ототожнювати поняття «час вчинення злочину» та «закінчення злочину», що необґрунтовано.

На нашу думку, слід виходити з того, що офіційними органами держави проводиться кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння вчиненого в певний час, і якщо вони визнають, що такі діяння є злочинними, то час їх вчинення і є часом вчинення злочину. А чи цей злочин є закінченим, чи незакінченим, вирішується на момент проведення такої кримінально-правової оцінки. Наприклад, у випадку, якщо смерть потерпілого настала через п'ятнадцять днів після пострілу в нього. Відповідно до положень КПК України слідчий повинен вирішити питання щодо порушення кримінальної справи в десятиденний строк. При порушенні справи в цей строк буде констатовано, що злочин вчинено в момент пострілу, і що має місце замах на вбивство. І лише після настання смерті діяння винного будуть перекваліфіковані на закінчений злочин.

Окрім цього, слід також враховувати, що визначення в ч. 3 ст. 4 КК часу вчинення злочину має важливе значення при вирішенні певних важливих кримінально-правових питань, серед яких: питання чи досягла особа на час його вчинення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та питання про дію кримінального закону в часі.

Визнання часом вчинення злочину у злочинах з матеріальним складом часу настання суспільно небезпечних наслідків мало б наслідком недотримання правил про визнання суб'єктом злочину лише особи, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Йдеться про випадки, якщо, наприклад, діяння вчинено до досягнення такого віку, а наслідок настав після його досягнення. А, теоретично, у випадку, оберненому до того, який наведено А.М. Ришелюком, якщо на час вчинення діяння діяв більш м'який закон у порівнянні з тим, що діяв на час настання наслідків, мало б місце необґрунтоване притягнення такої особи до більш суворої відповідальності.

Таким чином, можна зробити висновок, що поняття часу вчинення злочину та закінчення злочину хоча й тісно пов'язані, проте є

різнопорядковими. Перше має значення, для вирішення питання про те, чи досягла особа на час вчинення діяння віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та питань про дію кримінального закону в часі, а питання про те, чи є це діяння злочином, а якщо є, то яким – закінченим чи незакінченим, – вирішується на момент проведення офіційної кримінально-правової кваліфікації.

Прибічники позиції, до якої приєднуємось і ми, висловлюють на її користь і такі аргументи: по-перше, розуміння злочину саме як суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), що посягає на певні соціальні цінності [11, с. 46]; по-друге, неможливість у значній кількості випадків передбачення суб'єктом, який вчинив суспільно небезпечне діяння, як часу настання його суспільно небезпечних наслідків [67, с. 212], так і закону, який може бути чинним на той момент [14, с. 14]; по-третє, тим, що суб'єктивне ставлення винного до своїх вчинків пов'язане із законом, який існував на момент вчинення дії (бездіяльності) [93, с. 104]; нарешті ще й тим, що суб'єкт діяння хоч завжди і зберігає контроль над своєю поведінкою, проте не завжди може змінити наслідки, що належать до сфери зовнішнього світу [89, с. 15], а також вплинути на розвиток причинного зв'язку [50, с. 4].

Дещо менше уваги, а відтак і дискусій, в літературі присвячено дослідженню питань про час вчинення злочину в інших випадках, про які зазначав А.М. Ришелюк, а саме про злочини з декількома діяннями, триваючі та продовжувані злочини тощо.

Наприклад, щодо питання про час вчинення злочину з декількома діяннями, всі дослідники одностайно сходяться на тому, що ним слід вважати час вчинення останнього діяння з тих, що входять до об'єктивної сторони складу злочину [14, с. 15; 16, с. 134; 92, с. 135-136].

Визначаючи момент вчинення триваючого і продовжуваного злочинів, як правило, посилаються на відому постанову Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. із змінами, внесеними постановою Пленуму №1 від 14

березня 1963 р., який свого часу визначив, що “триваючий злочин починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльність) і закінчується внаслідок дії самого винуватого, направленої на припинення злочину, або настання подій, що перешкоджають вчиненню злочину (наприклад, втручання органів влади)”. Початком продовжуваного злочину, як вважав Верховний Суд СРСР, “належить вважати вчинення першої дії з числа декількох тотожних дій, що складають один продовжуваний злочин, а кінцем – момент вчинення останньої злочинної дії” [118, с. 83]. Така позиція отримала підтримку у низки вчених [58, с. 112; 96, с. 16].

Проте, така позиція не була одностайною. Зокрема, на думку А.Н. Комісарова [184, с. 39] та З.А. Незнамової [187, с. 37] часом вчинення триваючого злочину слід вважати час вчинення суспільно небезпечного діяння, з якого починається так званий “злочинний стан” особи, незалежно від того, коли цей стан буде завершено.

Вважаємо, що таке розходження пов'язане із визначенням різних моментів закінчення злочину. У вищеназваній постанові Пленуму Верховного Суду СРСР та у працях вчених, які підтримують позицію викладену в ній, йдеться про фактичний момент закінчення злочину, у позиціях А.Н. Комісарова та З.А. Незнамової – про нормативний.

Дискусію в науці викликає і вирішення низки інших питань стосовно сутності закінченого злочину, а саме: закінчений злочин – це стадія вчинення злочину чи його вид; можливість та правильність використання поняття закінченого злочину стосовно злочинів вчинених з непрямым умислом та з необережності.

Стосовно першого питання, то поняття «стадія» згідно дефініції у тлумачних словниках означає «певний момент, період, етап у житті, розвитку чого-небудь, що має свої якісні особливості» [19].

З приводу розуміння стадій у кримінальному праві, ще М.Д. Дурманов зазначав: «Термін «стадії вчинення злочину» вживається у двоякому значенні:

1) для визначення тих етапів, котрі проходять закінчені злочини, та 2) для визначення особливостей відповідальності за злочинне діяння в залежності від етапу, на якому було припинено вчинення злочину» [42, с. 11].

Вважаємо, що коли використовується словосполучення «закінчений злочин як стадія», мається на увазі саме друге розуміння цього поняття. Але А.П. Козлов, з цього приводу стверджує, що традиційне визнання закінченого злочину стадією вчинення злочину необґрунтоване. Завершеність злочину лише констатація факту, визнання закінченості посягання і необхідності відповідної кваліфікації вчиненого безпосередньо за тією чи іншою нормою Особливої частини КК без посилання на норму про незакінчений злочин [59, с. 127].

При вирішенні питання чи є закінчений злочин стадією, слід погодитись з аргументами Н.В Маслак, яка, аналізуючи сферу вживання понять «стадії злочину», «закінчений злочин» та «незакінчений злочин», відзначає, що ці терміни, безперечно, можуть використовуватись одночасно, але для означення різних за своїм змістом і кримінально-правовим значенням явищ. Не торкаючись конкретного змісту поняття закінченого злочину, авторка відзначає, що поняття незакінченого злочину визначене у КК дещо іншим чином, ніж закінченого – через звичайний перелік видів (але не стадій – Т.Д.). Таким чином, Н.В. Маслак робить, як на нашу думку в цілому обґрунтований висновок, що Розділ III Загальної частини КК передбачає три види злочину за критерієм здійснення злочинного наміру: закінчений (під ним розуміється злочин, передбачений відповідною статтею Особливої частини КК); незакінчений, тобто замах та нерозпочатий (попередній) – готування [98, с. 25-37].

Ми погоджуємось з таким підходом, адже вид – це різновид у ряді предметів, явищ і т. ін.; підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загальнішого вищого розділу – роду тощо. Рід – це поняття, що включає в себе ряд менш загальних, видових

понять [19].

У таке розуміння чітко вписується і поділ злочинів на види: закінчений злочин, замах на злочин та готування до злочину. Критерій такого поділу можна сформулювати як ступінь завершеності. В цьому поділі родовим поняттям є злочин, інші – видові. Таким чином, на нашу думку, поняття закінченого злочину слід розглядати не як стадію, а як один із видів злочину, поряд з готуванням та замахом.

При такому поділі, на нашу думку, не порушується жодне з логічних правил поділу понять, а саме:

1. Ділене поняття і члени поділу мають бути однаковими за обсягом.
2. Поділ потрібно здійснювати за однією ознакою.
3. Члени поділу мають виключати один одного.
4. Поділ мусить відбуватися послідовно, тобто члени поділу повинні бути видами одного порядку [12, с. 38].

Наступне питання: чи може вважатися закінченим злочин, вчинений з необережності та з непрямим умислом. Думки з цього приводу розділились. Так, наприклад, Н.К. Семернева пише: «З суб'єктивної сторони готування та замах можливі тільки з прямим умислом на вчинення конкретного діяння. Закінчений злочин може вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом» [187, с. 214]. І.Я. Козаченко, коментуючи ст. 29 КК РФ, пояснює, що незакінчений злочин вимагає наявності лише прямого умислу. Закінчений злочин може бути вчиненим як з умислом (прямим або непрямим), так і з необережності [62, с. 135]. Автори навчального посібника з Загальної частини кримінального права стверджують, що в КК всі склади злочинів, як з умисною, так і з необережною формою вини, сформульовані як закінчені злочини [154, с. 123]. А.П. Козлов стверджує, що всі злочини є закінченими, крім незакінченої злочинної діяльності; що необережний злочин також може бути закінченим; що необережний злочин має кримінально-правове значення при настанні

суспільно небезпечних наслідків, що доводить можливість визнання їх закінченими [59, с. 132-134].

Проте, ми дотримуємось думки, що застосування поняття закінченого злочину до необережних злочинів та злочинів, які вчиняються з непрямым умислом, необґрунтоване. В інакшому випадку матиме місце порушення законів логіки. Використання будь-якого прикметника, в тому числі й прикметника «закінчений» при поділі, має на меті відмежувати певний предмет, в даному випадку злочин, від інших можливих його видів. А відтак, використання, наприклад, словосполучення «закінчений злочин вчинений з необережності» означало б, що може мати місце незакінчений такий злочин, що безумовно неможливо. Аналогічна ситуація і з злочинами, що вчиняються з непрямым умислом. Відтак, злочин вчинений з необережності та злочин, що вчинений з непрямым умислом, або є, або він відсутній, його немає. За відсутності необхідних ознак у такому випадку констатується відсутність складу такого злочину, діяння або містить склад іншого злочину, або визнається незлочинним.

Тобто, стосовно необережних злочинів та злочинів, що вчиняються з непрямым умислом, на нашу думку, доцільно вживати поняття «наявний злочин...», «відсутній злочин...».

При такому підході матиме місце ситуація дещо подібна з використанням термінів «суб'єкт злочину» та, наприклад, «виконавець злочину». Адже у випадку вчинення злочину поза співучастю, особу, яка його вчинила, не прийнято називати виконавцем, оскільки в такому випадку інших співучасників бути не може.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що в науковій літературі існують різні підходи до вирішення більшості питань, пов'язаних із змістом поняття закінченого злочину, а саме: про сутність складу злочину, місце та способи його закріплення, про значення класифікації складів злочинів для встановлення моменту закінчення злочину, чітке розмежування понять злочину

та складу злочину тощо. В той же час, практика вимагає однозначності, адже правильне їх вирішення пов'язане з вирішенням низки інших кримінально-правових питань, які так і не мають одностайного розв'язання.

Відтак, узагальнюючи вищенаведене, вважаємо прийнятним та обґрунтованим зробити наступні висновки:

1. У кримінальному праві закінчений злочин доцільно розглядати як вид злочину, вчинюваного з прямим умислом, а не як стадію такого злочину.

2. Застосування поняття закінченого злочину до злочинів, які вчиняються з необережності чи з непрямим умислом, не обґрунтоване. В іншому випадку, стверджується, що мають місце незакінчені такі злочини. Тому, стосовно необережних злочинів та злочинів, що вчиняються з непрямим умислом, на нашу думку, доцільно вживати поняття «наявний злочин...», «відсутній злочин...».

3. Визначення моменту закінчення злочину має значення для вирішення низки кримінально-правових питань, а саме: для точності кримінально-правової кваліфікації – відмежування закінченого злочину від незакінченого; для вирішення питання про добровільну відмову; для правильного призначення покарання; для відмежування співучасті у злочині від причетності до злочину; для визначення меж необхідної оборони.

4. Інститути часу вчинення злочину та закінчення злочину хоча й пов'язані між собою, проте різнопорядкові. Перше має значення для вирішення питання про те, чи досягла особа на час вчинення діяння віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та питань про дію кримінального закону в часі. Друге – для вирішення на момент проведення офіційної кримінально-правової кваліфікації питання стосовно того, чи є вчинене діяння злочином, а якщо є, то яким – закінченим чи незакінченим.

5. При розгляді поняття закінченого злочину слід розмежовувати нормативний та фактичний момент закінчення злочину. Нормативний момент закінчення стосується конкретного виду злочину та визначається

особливостями закріплення складу такого злочину в кримінальному законі. Він має визначальне значення для вірної кваліфікації дій винного. Фактичне закінчення злочину має місце при вчиненні конкретною особою конкретного злочину і наявне з моменту фактичного припинення винним протиправної поведінки, але не може мати місця раніше нормативного моменту закінчення такого злочину. Фактичне закінчення злочину або співпадає з нормативним моментом, або ж має місце через певний проміжок часу після нього.

6. З урахуванням вищенаведеного доцільним є уточнення ч. 1 ст. 13 КК, передбачивши в ній такі положення:

- закінченим може визнаватись лише злочин, вчинений з прямим умислом;

- закінченим злочином є діяння, яке містить ознаки, передбачені не у «статті Особливої частини», а у відповідній «статті (частині статті) Особливої частини цього Кодексу»;

- закінченим злочином є діяння, яке містить не «усі ознаки», а необхідні і достатні ознаки складу такого злочину.

1.3. Загальні правила встановлення моменту закінчення злочину

У всіх без винятку українських та російських підручниках та навчальних посібниках з Загальної частини кримінального права та інших наукових джерелах, при розкритті питання про сутність закінченого злочину, як правило, розмежовують момент закінчення злочину з матеріальним, формальним та усіченим складом (класифікація – за способом (особливостями) конструкції об'єктивної сторони). Хоча, як вже зазначалось, слід враховувати, що усічений склад виділяється не всіма науковцями [35, с. 307; 100, с. 94-95], а відтак і момент закінчення злочину з таким складом.

Окрім цього, К.Т. Тедеев зазначає, що лише в певних випадках значення має і структура таких складів (прості чи складні) [171].

В окремих джерелах, окрім визначення моменту закінчення таких видів злочинів, авторами визначається момент закінчення продовжуваних та триваючих злочинів [59, с. 157-167].

Чи не найбільш детально підійшов до вирішення питання про визначення моменту закінчення злочину В.О. Навроцький. У наведеній ним схемі стосовно визначення моменту закінчення злочину виділяється:

- момент закінчення злочину з матеріальним складом: з одним наслідком; з кількома альтернативними наслідками; з кількома обов'язковими наслідками;
- момент закінчення злочину з формальним складом: з одним діянням; з кількома альтернативними діяннями, з кількома обов'язковими діяннями;
- момент закінчення усіченого складу;
- момент закінчення злочину з формально-матеріальним складом [108, с. 141].

Окрім цього, ним розглядається момент закінчення: триваючого, продовжуваного та складеного злочину, а також момент закінчення злочинів, відповідальність за які диференційована [108, с. 140-147].

В цілому, абсолютно підтримуючи позицію щодо необхідності деталізації моменту закінчення злочину не лише залежно від виду складу злочину, а й залежно від того, яким є злочин (простим чи ускладненим), вважаємо, що окремі положення вищенаведеної класифікації є спірними.

Насамперед, йдеться про те, що як ми вже зазначали, при вирішенні питання про сутність закінченого злочину слід розмежовувати нормативний та фактичний момент закінчення. І як вже йшлося вище, ці моменти можуть розходитися в часі.

Аналізуючи позицію В.О. Навроцького, можна відзначити, що при визначенні моменту закінчення злочинів з різними складами, ним виділено саме нормативний момент, тобто момент, який обумовлений конструкцією таких складів.

Проте, ми не повністю погоджуємось з позицією щодо доцільності виділення моменту закінчення усіченого та формально-матеріального складу злочину.

Стосовно першого, то ми підтримуємо позицію П.С. Матишевського, який вважає, що використання терміна «усічений» неприйнятне, адже кожен склад злочину завжди «повний», має всі чотири елементи [100, с. 94-95]. Разом з тим, вважаємо, що виділення усіченого складу злочину в принципі не порушує цього правила. Як видається, ситуація дещо в іншому, формальний та усічений склад злочину містять усі його елементи, а відмежовуються, по суті за ознакою, чи КК передбачає відповідальність за «повне діяння» чи «початок діяння». Разом з тим як ознака об'єктивної сторони складу злочину розглядається суспільно небезпечне діяння, а не його початок чи завершеність. Початок діяння – це вже діяння.

Обґрунтованою з цього приводу є і позиція А.П. Козлова. Він цілком слушно говорить про те, що виділення формальних та матеріальних складів злочинів відбувається на підставі наявності чи відсутності суспільно небезпечного наслідку як ознаки об'єктивної сторони складу злочину. В цей же час, виділення усіченого складу злочину відбувається в залежності від стадії вчинення злочину, на якій він вважається закінченим. Тобто, виокремлення формальних, матеріальних та усічених складів злочинів відбувається на підставі двох різних критеріїв. У класифікації одного рівня такий підхід є логічною помилкою. В даному випадку бракує ще одного елемента, який би включав у себе злочини з формальним та усіченим складом. Тобто необхідно створити дворівневу класифікацію. На першому рівні, на думку вченого, склад злочинів можна поділити на матеріальні та нематеріальні, відповідно на

другому рівні нематеріальні включатимуть формальні та усічені склади злочинів. У такому випадку, матеріальні та нематеріальні склади злочинів виділятимуться за ознакою наявності чи відсутності суспільно небезпечного наслідку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони. Нематеріальні ж склади злочинів поділятимуться на формальні та усічені за ознакою стадії, на якій злочинне діяння вважається закінченим [60, с. 796-797].

Проте, і вищенаведена позиція навряд чи можна вважати беззаперечною. Не зрозуміло, з яких підстав висловлюється теза, що в так званих усічених складах злочинів момент закінчення перенесено на стадію готування чи замаху. Чому, наприклад, вважається, що в бандитизмі момент закінчення перенесено на стадію готування, а в розбої – на стадію замаху. Навіть, якщо вважати, що «безнаслідкових» злочинів немає, і злочин слід вважати закінченим з моменту настання таких наслідків, то усіченими слід визнавати і формальні склади, адже в них момент закінчення також переноситься на час вчинення діяння, а не співпадає з моментом настання наслідку.

Більше того, якщо, наприклад, у бандитизмі вважається, що момент закінчення «перенесено» на стадію готування, то в таке твердження абсолютно не вписується положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», в якій зазначається: «Оскільки в ст. 257 КК передбачено відповідальність за організацію банди, а не за організаційну діяльність щодо її створення, дії обвинувачених можна кваліфікувати як закінчений бандитизм лише у випадках, коли банду дійсно було організовано. Організаційна ж діяльність, яка не дала такого результату, може розцінюватись як замах на бандитизм» [139]. Тобто, якщо б законодавець не «переніс» момент закінчення злочину, то діяння, спрямовані на створення банди, розцінювалися б як замах на готування до бандитизму, що абсолютно не логічно.

Ще більш цікавим у цьому аспекті є інше положення вищеназваної постанови Пленуму Верховного Суду України: «Організацією озброєної банди

належить визнавати створення як організованої групи чи злочинної організації, що вже озброєні, але ще не вчинили нападів, так і таких стійких об'єднань, які, щоб дістати зброю, вчиняють напади на військовослужбовців, працівників правоохоронних органів тощо. Уже в момент нападу з метою заволодіння зброєю ці об'єднання стають бандою, оскільки в такий спосіб її члени озброюються».

Окрім цього, якщо порівняти, які ознаки об'єктивної сторони можуть набувати статусу обов'язкових у так званих усічених та формальних складах, то приходимо до висновку, що цей перелік є однаковим. До таких ознак належать насамперед суспільно небезпечне діяння, а також місце, час, спосіб, знаряддя (засоби), обстановка тощо.

Узагальнюючи вищенаведене, приходимо до висновку, що виділення поряд з матеріальним та формальним як окремого виду усіченого складу злочину необґрунтоване, адже в такому випадку порушено правило про необхідність проведення класифікації одного рівня за єдиним критерієм.

Виділення усіченого складу як різновиду формального, на нашу думку, також недоцільне, адже, по-перше, в такому випадку повинен виділятися і «повний» склад; по-друге, теза про перенесення моменту закінчення злочину на стадію готування чи замаху не має належного обґрунтування.

Не підтримуємо ми і виділення формально-матеріального складу злочину. Вважаємо більш прийнятним вважати, що у випадках, коли йдеться про так званий формально-матеріальний склад злочину, насправді в одній статті (частині статті) Особливої частини КК передбачено декілька складів злочинів, один з яких принаймні є матеріальним, інший – формальним, причому ці склади передбачені як альтернативні.

Поряд з тим, ми абсолютно підтримуємо позицію В.О. Навроцького, що момент закінчення злочину залежить не лише від особливостей конструкції його складу (матеріальний чи формальний), але й від способу закріплення в законі (простим є такий склад чи складним), а відтак і від обставин вчинення

самого злочину. Проте, вважаємо, що і в цьому випадку позиція В.О. Навроцького потребує уточнення.

Беззаперечним є, наприклад, те, що матеріальний склад злочину може бути: простим – якщо в статті (частині статті) Особливої частини КК передбачено, або з її змісту випливає єдиний безальтернативний наслідок для складу такого злочину; та складним – якщо в статті (частині статті) Особливої частини КК передбачено, або з її змісту випливає декілька альтернативних чи обов'язкових юридично значимих наслідків для складу такого злочину. Проте, яким слід визнати склад, наприклад, грабежу, поєданого з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, тобто де як обов'язкові ознаки складу злочину передбачено один суспільно небезпечний наслідок, але два суспільно небезпечних діяння. По суті аналогічної думки дотримується і В.М. Володько, зазначаючи, що складними є злочини, «об'єктивна сторона яких складається з двох або більше різних дій, кожна з яких за умови окремого (ізолюваного) вчинення являла б собою самостійний злочин, кожен із яких кваліфікувався б за окремою статтею КК. Наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом, поєдане з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 289 КК)» [79].

Окрім цього, В.О. Навроцький, на прикладі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, визначає момент закінчення як злочину з матеріальним складом з декількома обов'язковими наслідками, так і складеного злочину [108, с. 138, 146], що не зовсім обґрунтовано. Йдеться про те, що, як ми вже обґрунтовували вище, поняття закінченого злочину прийнятно та доцільно вживати лише щодо злочинів, які вчиняються з прямим умислом, а злочин, передбачений ч. 2 ст. 121 (коли йдеться про смерть потерпілого), таким однозначно не є.

Також, видається неточним опускати при визначенні моменту закінчення злочину з матеріальним складом значення такої ознаки об'єктивної сторони як суспільно небезпечне діяння. Наприклад, ст. 239 КК встановлює

відповідальність за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. В літературі обґрунтовано зазначається, що у складі цього злочину терміни «забруднення» та «псування» одночасно позначають і діяння, і суспільно небезпечні наслідки [111, с. 686]. Тобто, у цьому складі злочину обов'язковими ознаками є два суспільно небезпечні наслідки: а) забруднення (псування) земель та б) небезпека для життя, здоров'я особи чи довкілля.

З цього виходить і судова практика. Наприклад, Віньковецький районний суд Хмельницької області, розглядаючи справу № 1 – 62/2007 про обвинувачення особи у вчиненні низки злочинів, серед яких і у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК, у вирокі зазначив, що: «Що стосується обвинувачення за ст. 239 та 367 КК України, то розпорядження скидати гній поблизу села він особисто не давав. Як встановлено в судовому засіданні, протягом зими 2005 - 2006 років із ферми СВК"Злагода" вивозився гній на землі сільськогосподарського призначення. Відповідно до протоколу огляду місця події від 16 червня 2007 року дані землі розташовані на відстані 50 метрів від будинку № 33 по вул. Леніна в селі Женишківці. Площа забруднення гноївкою становить 3655 м². Об'єм гноївки – 624, 2 тонни. Однак допитаний у судовому засіданні державний інспектор з охорони навколишнього природного середовища не зміг представити суду розрахунки площі та об'єму гноївки на вказаній земельній ділянці. Крім цього, відповідно до проведених лабораторних досліджень, вода індивідуальних криниць громадян по вулиці Леніна 34-36 за санітарно-хімічними показниками відповідає вимогам санітарних правил, а за вмістом бактерій групи кишкової палички виявлені відхилення від встановлених норм, що свідчить про бактеріальне забруднення води. Однак відсутні будь-які докази того, що таке відхилення від норми води сталося внаслідок забруднення земельної ділянки гноєм. Крім того, не відомо,

чи є такі відхилення в криницях на інших вулицях. Як вбачається із диспозиції статті 239 ч.1 КК України, склад злочину може мати місце за наявності, в тому числі і такої обставини (чому не наслідку? – Т.Д.) як: "забруднення або псування земель шкідливими речовинами, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або довкілля". Суду не були представлені будь-які висновки спеціалістів про те, що таке забруднення земельної ділянки гною вплинуло таким чином на навколишнє середовище, що це створило загрозу для здоров'я (поширення захворювання, зменшення тривалості життя в даному районі, поява відхилень у розвитку дітей тощо), або загрозу настання таких наслідків, як: загибель тварин, рослин, деградація земель, зміна клімату та ін.» [24]. В результаті суд виключив з обвинувачення ч. 1 ст. 239 та ч. 1 ст. 367 КК.

Разом з тим, навіть настання двох названих обов'язкових наслідків цього злочину (у випадку ставлення винного до них з прямим умислом та за відсутності ознак інших злочинів) недостатньо для визнання злочину закінченим. Слід також встановити, що мають місце два діяння: 1) забруднення або псування земель; 2) порушення спеціальних правил. В іншому випадку склад цього злочину буде відсутній.

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, вважаємо за можливе зробити висновок, що для встановлення нормативного моменту закінчення злочину має значення виділення таких видів складів злочинів:

- формального складу: простого - з одним діянням; складного - з кількома альтернативними діяннями чи з кількома обов'язковими діяннями.

- матеріального складу: простого – з одним наслідком; складного - з кількома альтернативними наслідками; з кількома обов'язковими наслідками; з кількома діяннями.

Проте, і викладеного вище недостатньо, щоб вважати проблему встановлення моменту визнання злочину закінченим розв'язаною в цілому. Йдеться про те, що якщо, наприклад, склад злочину є складним: з альтернативними діяннями, то можливі варіанти, що особа, яка реально скоює

такий злочин вчиняє або лише одне з таких діянь, або ж декілька. І в такому випадку безперечно момент закінчення (принаймні фактичний) буде різнитися. Тому важливим є встановлення і особливостей визначення моменту фактичного закінчення злочину, як реального факту поведінки конкретної особи.

При дослідженні цього питання слід виходити з того, що в кримінально-правовій літературі розмежовується “простий” і “складний” злочини [89, с. 117]. Згодом було запропоновано замінити термін “складний” – терміном “ускладнений” [216, с. 101, 102].

Спочатку така термінологія застосовувалась вченими виходячи із ступеня складності при кваліфікації того чи іншого злочинного діяння. Однак, у наступному увага поступово перемістилась на особливості об’єктивних або суб’єктивних ознак, котрі закріплює законодавець, конструюючи окремі склади злочинів.

Якщо стосовно простого злочину в літературі дискусій в принципі не виникало, то з питанням ускладненого злочину навпаки. Дискусійним є насамперед питання про види таких злочинів. Зокрема, до середини 80-х років минулого століття у літературі виділяли три види одиничних ускладнених злочинів: триваючі, продовжувані і складені [166, с. 139; 184, с. 273-275]. Згодом, до ускладнених почали відносити: злочини з альтернативними діями (деякі криміналісти назвали їх злочинами з альтернативним складом, при конструюванні котрих законодавець використовує метод перерахування низки відокремлених дій, вчинення хоча б однієї з яких утворює склад закінченого злочину) [189, с. 71]; злочини з двома діями; і злочини, які кваліфіковані наявністю додаткових тяжких наслідків. Зокрема, таку позицію займає А. В. Наумов, який розрізняє такі види одиничних ускладнених злочинів, як: продовжуваний, триваючий, складений (двохоб’єктний), злочини з альтернативними діями (бездіяльністю), злочини, які характеризуються наявністю додаткових тяжких наслідків [183, с. 45-46]. Подібної точки зору

дотримуються Н.А. Ниркова [186, с. 332-346], а також Б.М. Леонт'єв і І.М. Тяжкова [93, с. 501].

З.А. Незнамова, С. В. Максимов і В. П. Попов доповнюють цей перелік злочинами з ускладненою суб'єктивною стороною [289, с. 72], а Г.Г. Криволапов додає до цього переліку злочини, які вчиняються шляхом повторних (тотожних, однорідних або різнорідних) дій [188, с. 145].

Аналіз вищевикладених позицій дозволяє зробити висновок, що одностабно можна виділити лише три види одиничних ускладнених злочинів: 1) триваючі; 2) продовжувані; 3) складені.

Проте, в літературі висловлювалась думка, що подібна класифікація одиничних ускладнених злочинів також є не зовсім вдалою, тому що немає єдиного критерію класифікації. Оскільки специфічний характер триваючих і продовжуваних злочинів обумовлений зовсім не складністю конструкції їх складів, а складним характером злочинної діяльності. Тому один і той же злочин в одних випадках може бути вчинений як триваючий або продовжуваний, а в інших – одним актом простої поведінки винного. Так, розкрадання шляхом зловживання службовим становищем – це складений злочин, однак, він буде продовжуваним за умови його вчинення не одноактно, а окремими, розрізненими діями (етапами), кожний з яких є продовженням одного й того ж діяння за наявності єдиного умислу. За відсутності цих обставин даний складений делікт є звичайним одноактним діянням [119, с. 16].

Цю ситуацію ми розцінюємо наступним чином: при виділенні триваючого та продовжуваного злочину в жодному з наукових джерел не зазначалось, що таке виділення проведено на підставі єдиного критерію. Думається, навпаки, що таке виділення проведено саме за різними критеріями. Однак, поділу піддавались не ускладнені злочини, а злочини взагалі. Відтак антиподи триваючого (назвемо його «одномоментним») та продовжуваного (назвемо його «одноактним») злочину є не що інше, як простий одиничний злочин. Відтак вважаємо, що виділення триваючого та продовжуваного

злочинів як різновидів ускладненого злочину є не тільки прийнятним, але й абсолютно обґрунтованим. Їх виділення має важливе значення і для встановлення моменту закінчення. Хоча особливості і будуть встановлені стосовно злочинів з формальним та матеріальним складом у наступних частинах роботи.

Таку ж позицію підтримує і І.А. Зінченко, зазначаючи, що якщо критерієм для побудови класифікації обрати суто кількісну ознаку: множинність (два чи більш діяння), з одного боку, і одиничний злочин, з іншого, то в цьому плані буде припустимо ставити поряд і складений, і триваючий, і продовжуваний, і будь-який інший одиничний злочин [47, с. 124].

Стосовно складеного злочину та інших видів ускладнених злочинів, які називались вище, а саме: злочинів з альтернативними діями; злочинів з двома діями; злочини, які кваліфіковані наявністю додаткових наслідків; з ускладненою суб'єктивною стороною; які вчиняються шляхом повторних (тотожних, однорідних або різнорідних) дій, то особливість їх виділення в тому, що такі види визначаються виходячи не з особливостей злочинної діяльності, а на основі конструкції відповідних складів. Кожному з цих ускладнених злочинів відповідає складний за конструкцією склад злочину: складеному злочину – склад, що містить у собі ознаки двох (або більше) інших самостійних складів; злочину з альтернативними діями – склад злочину, при конструюванні якого законодавець використовує метод перерахування низки відокремлених діянь, вчинення хоча б одного з котрих утворює такий злочин; злочину з двома діями – склад із двома діями; злочину, що кваліфікований за наслідками, – склад, як правило, з двома формами вини тощо.

Такий підхід підтримує і Н.Ф. Кузнєцова, яка запропонувала варіант класифікації злочинів за ознаками ускладнення самого складу: а) подвоєння елементів (два об'єкти посягання, дві форми вини, два наслідки); б) продовження процесу вчинення злочину (триваючі і продовжувані злочини); в) альтернативність елементів (наприклад, вбивство при кваліфікуючих ознаках

за елементами мотиву, способу, кількості потерпілих); г) об'єднання в одному складі декількох простих складів [93, с. 183].

Можливість та доцільність виділення поряд з триваючими та продовжуваними злочинами також складених злочинів, злочинів з альтернативними діями та злочинів з двома діями підтримується і в сучасній кримінально-правовій науці, наприклад, В.О. Навроцьким [108, с. 140-147]. Не викликає заперечення виділення таких видів і у нас.

А от стосовно злочинів, які кваліфікуються за наслідками, на сьогоднішній день немає чіткого визначення їх місця серед ускладнених одиничних злочинів.

З цього приводу в літературі були висловлені дві позиції. Перша – визнання їх самостійним видом одиничних ускладнених злочинів. Друга – визнання їх видом складених злочинів.

Першу позицію підтримують, наприклад, Б.М. Леонтєв та І.М. Тяжкова, вважаючи злочини, що кваліфікують за наслідками, самостійним видом одиничних ускладнених злочинів, та поділяють їх на дві групи: 1) такі, що характеризуються наявністю додаткових тяжких наслідків; 2) такі, що характеризуються двома формами вини. Хоча, як стверджують автори, всі ці делікти можна віднести до однієї групи злочинів, ускладнених наявністю додаткових тяжких наслідків [93, с. 506].

І.О. Зінченко з цього приводу акцентує увагу на тому, що наслідки самі по собі не здатні створити окремого злочину. Вони завжди – лише суспільно небезпечний результат, матеріальна або нематеріальна шкода, спричинена злочинною дією (бездіяльністю) об'єкта посягання – суспільним відносинам, що охороняються законом. Виходячи з цього, зроблено висновок, що до складених злочинів, які кваліфікуються за наслідками, відносити не можна, адже вони являють собою “складний делікт якогось іншого роду” [47, с. 34].

В.П. Малков та низка інших науковців, навпаки розуміють такі злочини, як вид складеного злочину, зазначаючи, що “маються підстави розрізняти два

основних види складених злочинів: а) складені злочини, в основу котрих покладено декілька різночасно вчинюваних дій (враховану законом реальну сукупність), і б) складені злочини, в основі котрих лежить одна дія, що спричинила декілька різних злочинних наслідків (враховану законом ідеальну сукупність)” [97, с. 91; 198, с. 89-90; 33, с. 10-12].

Для вирішення цього питання передусім слід з’ясувати, що розуміється під складеними злочинами.

Сутність цього поняття розглядав ще А.А. Піонтковський, який вважав, що це діяння, “котрі складаються з декількох різнорідних дій, кожна з яких, зокрема, містить в собі склад самотійного злочину, але які, виходячи з їх внутрішньої єдності, розглядаються як один злочин” [125, с. 646]. М.І. Бажанов зазначав, що “складеним визнається злочин, який складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх зокрема відокремлено, являє собою самотійний злочин, але, виходячи з їх органічної єдності, ці діяння утворюють собою одиничний злочин, що охоплюється ознаками однієї статті КК” [9, с. 12].

І.О. Зінченко визначає поняття складеного злочину як виду одиничного складного багатооб’єктного (поліоб’єктного) злочину, який утворений декількома внутрішньопов’язаними підпорядкованими умисними діяннями, кожне з яких передбачене в кримінальному законі, як самотійний склад злочину [47, с. 34].

За іншими визначеннями, “складений злочин – це сукупність єдиних простих злочинів, які співвідносяться між собою, як форма виявлення змісту злочинної поведінки, як засіб для досягнення злочинної мети, або як кваліфікуюча обставина” [39]; “складний (складений) злочин виникає внаслідок збігу двох взаємопов’язаних різнорідних діянь, які призводять до низки різнорідних наслідків у межах єдиної форми вини” [30, с. 26-27]; “для складеного злочину характерним є об’єднання в законодавчому порядку в

єдиний злочин низки різнорідних дій, що призводять до низки різнорідних наслідків у межах єдиної форми вини” [167, с. 26].

Наведені точки зору щодо розуміння змісту складених злочинів свідчать про два визначальних моменти: 1) вони складаються з двох або більше злочинних діянь, які кримінальний закон розмежовує як окремі злочини (двох або більше різних діянь, кожна з яких за умови окремого (ізолюваного) вчинення являла б собою самостійний злочин, кожен із яких кваліфікувався б за окремою статтею КК); 2) за певних умов вони кваліфікуються як один злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у конкретній статті (частині статті) КК.

Але це не дає відповіді на питання, чи є злочини, що кваліфікуються за наслідками, складеними.

Вихід з цієї ситуації бачимо такий: якщо два (чи більше) наслідки, які настали в результаті вчинення винним діяння, передбачені в одній статті (частині статті) КК і окремо (в різних статтях, (частинах статей) КК), за спричинення таких наслідків відповідальність не передбачена – в такому випадку має місце ускладнений злочин з декількома наслідками (альтернативними чи обов’язковими). Наприклад, в результаті заподіяного тілесного ушкодження потерпілому заподіяно непоправне знівечення обличчя та втрату органу (альтернативні наслідки), або ж спричинено забруднення земель та небезпеку для довкілля (обов’язкові наслідки). Якщо ж в одній статті (частині статті) КК встановлюються відповідальність за вчинення діянь та заподіяння наслідку, вчинення яких окремо утворює склади різних злочинів, – має місце складений злочин. Наприклад, заволодіння в процесі розбою майном шляхом заподіяння при цьому середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Проте особливостями конструкції складу злочину, кількісними характеристиками вчинених суспільно небезпечних діянь та суспільно небезпечних наслідків, які настали, перелік обставин, що мають значення для встановлення моменту закінчення злочину, не обмежується.

До таких обставин, небезпідставно відносять необхідність встановлення спрямованості умислу особи [59, с. 157-167]. Ще М.Д. Дурманов писав: "Закінченим злочин буде тоді, коли у вчиненому діянні є усі ознаки складу того злочину, на вчинення якого був спрямований умисел винного" [42, с. 53].

Як вже зазначалося, ми вважаємо виправданим вживати поняття закінченого злочину лише щодо злочинів, які вчиняються з прямим умислом. Хоча в ч. 2 ст. 24 КК і зазначається, що прямий умисел має місце, якщо винний усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачав його суспільно небезпечні наслідки і бажав їх настання, зміст умислу зводиться не лише до усвідомлення діяння та його наслідків. У літературі зазначається, що при умислі інтелектуальна сфера визначається усвідомленням усіх фактичних і соціальних обставин, які тією чи іншою мірою характеризують суспільно небезпечне діяння та його наслідки. Свідомістю повинні охоплюватись усі фактичні характеристики об'єктивної сторони складу злочину - діяння, наслідки, причинний зв'язок (останні дві, зрозуміло, при вчиненні злочинів з матеріальним складом), а також інші ознаки (час, місце, спосіб, обстановку, знаряддя, засоби вчинення злочину) [208]. До таких ознак слід віднести також усвідомлення винним статусу потерпілого від злочину, якщо такий статус впливає на кваліфікацію дій винного. З цього приводу Пленум Верховного Суду України, наприклад, зазначає «під убивством малолітньої дитини (п.2 ч.2 ст.115 КК) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати» [141]. Це ж безумовно стосується і предмета злочину (наркотичні засоби, зброя тощо).

Правильність кваліфікації злочину залежить, крім того, від виду прямого умислу, котрий, як відомо, поділяється за ступенем конкретизації на визначений, невизначений, альтернативний. Проте однозначно вирішеним у науці та на практиці є питання кваліфікації діянь особи при визначеному

умислі, коли особа передбачає конкретну мету, на досягнення якої і скеровує свої дії (позбавлення життя, обман покупців, отримання хабара у великих розмірах). Якщо через причини, які не залежали від волі винного, цього результату не було досягнуто, але була завдана інша, менш тяжка шкода, яка дозволяє кваліфікувати скоєне діяння як закінчений, але менш тяжкий злочин, то це діяння потрібно кваліфікувати як замах на більш тяжкий злочин, вчинити який мав намір злочинець, виходячи зі скерованості його умислу (замах на вбивство, замах на обман покупців, замах на одержання хабара у певному розмірі тощо). Наприклад, судова колегія в кримінальних справах апеляційного суду Чернівецької області 26 червня 2006 року розглянула кримінальну справу за обвинуваченням особи, винної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч.1 ст. 115 КК України, вчиненого за таких обставин: переконавшись, що потерпілий спав на печі-лежанці, підсудний з метою вбивства батька підпалив занавіски на печі і вийшов з будинку, закривши вхідні двері на замок (справа 1– 12/ 2006 р.)[4].

Питання ж кваліфікації злочинів, вчинених з альтернативним та невизначеним умислом, такого однозначного вирішення не отримало і більш детально буде розглянуто нами стосовно злочинів з формальним та матеріальним складом.

У науці проводилась і класифікація умислу, в тому числі і прямого, за моментом виникнення, але, виходячи з того, що поняття вини в ст. 23 КК передбачено як ставлення до «вчинюваного» діяння та його наслідків, ми вважаємо таку класифікацію необґрунтованою.

Стосовно ж алгоритму кваліфікації закінченого злочину, то він належним чином виписаний в літературі, з приводу чого зазначається, що кваліфікація злочину як закінченого посягання означає:

- 1) у скоєному є всі обов'язкові ознаки відповідного складу злочину;
- 2) діяння, які вчинені до моменту закінчення даного посягання, але в зв'язку з ним, підлягають додатковій (самостійній, окремій) кваліфікації за

умови, що вони не охоплюються ознаками даного злочину - коли має місце сукупність злочинів;

3) діяння, вчинені після закінчення злочину, не впливають на кваліфікацію цього посягання, якщо вони не становлять собою іншого злочину;

4) діяння, вчинені після закінчення злочину, підлягають додатковій кваліфікації тоді, коли вони утворюють самостійний злочин [108, с. 149].

Кваліфікація злочину як закінченого також означає, що в її ході враховуються всі обов'язкові ознаки (у тому числі кілька діянь, кілька наслідків чи хоча б одної з кожної із альтернативних ознак) складу злочину. Наявність закінченого злочину також означає, що кваліфікацією охоплена вся попередня діяльність, пов'язана з готуванням до цього злочину чи початком його виконання - тобто діяння, вчинені до моменту закінчення злочину. Разом із тим, якщо у ході попередньої злочинної діяльності виконувалися посягання, що місять ознаки самостійних, не менш небезпечних злочинів, то вони підлягають окремій кваліфікації [108, с. 149].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене в цій частині дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Для встановлення нормативного моменту закінчення певного виду злочину має значення: 1) конструкція об'єктивної сторони його складу; 2) простий це склад злочину чи складний. А відтак, для встановлення нормативного моменту закінчення злочину має значення виділення таких видів складів злочинів:

- формального складу: простого - з одним діянням; складного - з кількома альтернативними діяннями чи з кількома обов'язковими діяннями.

- матеріального складу: простого - з одним наслідком; складного - з кількома альтернативними наслідками, з кількома обов'язковими наслідками, з кількома діяннями.

2. Вважаємо за недоцільне, як окремий випадок, виділяти момент закінчення «усіченого» складу злочину, а визначати його за правилами встановлення моменту закінчення злочину з формальним складом.

3. Недоцільним, на нашу думку, є і виділення моменту закінчення «матеріально-формального» складу. В такому випадку має місце ситуація, що в одній статті (частині статті) закріплено декілька (як мінімум по одному) складів злочинів з матеріальним та формальним складом, які законодавець розглядає, як альтернативні.

4. При вирішенні питання про фактичний момент закінчення злочину важливе значення має встановлення таких моментів: 1) злочин є простим чи ускладненим; 2) зміст та спрямованість умислу винного.

5. Ускладненими видами злочинів, при вчиненні яких є особливості встановлення моменту його закінчення, слід визнавати: триваючий, продовжуваний, складений, з альтернативними діями, з декількома обов'язковими діями, з альтернативними наслідками, з декількома обов'язковими наслідками.

6. Важливе значення при вирішенні питання, чи вчинене особою діяння є закінченим злочином, є встановлення змісту інтелектуальної ознаки умислу (усвідомлення особою ознак вчинюваного діяння) та ступеня його конкретизації.

1.4. Відмежування закінченого злочину від незакінченого

Хоча, як вже було зазначено, ми пропонуємо розуміти закінчений злочин як його вид, а не стадію, при вирішенні досліджуваного питання оминати поняття стадій вчинення злочину неможливо. Майже всі дослідники, що працювали над проблемою «стадій злочину», змушені були насамперед визначитися із обсягом такого поняття.

В літературі зазначається, що термін «стадії вчинення злочину» має два

призначення: 1) для визначення тих етапів, котрі проходять закінчені злочини, та 2) для визначення особливостей відповідальності за злочинне діяння в залежності від етапу, на якому було припинено вчинення злочину [42, с. 11]. А.П. Козлов уточнює, що «суть стадій в тому, щоб максимально чітко розібратися в динаміці розвитку злочину, в тих етапах, які злочин проходить у своєму розвитку» [59, с. 173]. Проте він же зазначає, що призначення закінченого злочину абсолютно інше: «констатація необхідності кваліфікації такого діяння лише за статтею Особливої частини КК» [59, с. 127], тим самим підтримуючи правильність розуміння закінченого злочину, а відтак і незакінченого злочину як його виду.

Таку ж точку зору підтримує і М.П. Редін [156, с. 37-38]. Схожу позицію займає і А.В. Наумов, стверджуючи, що відповідно до ст. 29 КК РФ всі вчинені злочини діляться на закінчені та незакінчені [61, с. 98].

Цікавою є позиція П.Н. Панченка, на думку якого існують лише дві стадії вчинення злочину, – готування до злочину (попередня стадія) і замах на злочин (безпосередня стадія). Він вважає, що немає змісту говорити про стадію, якщо злочин уже закінчено, оскільки в цьому випадку винна особа притягається до відповідальності за весь злочин, а не за якусь його частину [122, с. 7].

Думку про недоцільність розгляду закінченого та незакінченого злочину як стадій підтримує, зокрема і М.В. Гринь, який відзначає, що «в багатьох підручниках, виданих вже після прийняття КК РФ 1996 р., прояви незакінченого злочину необґрунтовано відносять до стадій вчинення злочину, і розділи підручників, присвячені цим питанням називають «стадії вчинення злочину» [34, с. 10].

Аналогічна ситуація і в українському кримінальному праві, лише з тією різницею, що термін «стадії» в КК України вживається двічі: один раз у назві Розділу III Загальної частини, другий – в ч. 3 ст. 31 КК.

В аспекті досліджуваного питання цікавою є позиція Н.В. Маслак, яка зазначає, що хоча Розділ III Загальної частини КК України 2001 р. має назву

«Злочин, його види та стадії», в ньому йдеться лише про види незакінченого злочину, і в тексті в жодному випадку не вживається термін «стадії». Таким чином, Н.В. Маслак робить, на нашу думку, обґрунтований висновок, що Розділ III Загальної частини КК передбачає три види злочину за критерієм здійснення злочинного наміру: закінчений (під ним розуміється злочин, передбачений відповідною статтею Особливої частини КК); незакінчений, тобто замах та нерозпочатий (попередній) – готування [99, с. 25-37].

Більше того, Н.В. Маслак, як положення, що складають наукову новизну її дослідження, наводить твердження, що нею, на відміну від висловлених в літературі позицій, доведено, що готування не може бути видом “незакінченого злочину”, оскільки при готуванні об’єктивно не розпочинається безпосереднє вчинення того злочину, передбаченого Особливою частиною КК, до якого особа готувалася, а готування слід розглядати як стадію вчинення умисного злочину та як самостійний вид злочину [98, с. 5]. Проте уточнюється, що готування вважається стадією злочину тоді, коли особа вчинила після нього замах на злочин або закінчений злочин. У такому випадку воно поглинається і таким чином не тягне за собою самостійної кримінально-правової оцінки. У випадку ж, коли реалізація злочинного наміру особи припинилася на стадії створення умов для вчинення злочину, готування являє собою самостійний вид злочину [99, с. 37].

Не оцінюючи правильність викладеного вище, вважаємо, що при вирішенні досліджуваного нами питання, про відмежування закінченого злочину від незакінченого, слід виходити все ж таки з положень чинного законодавства, а саме зі змісту ч. 2 ст. 13 КК, в якій зазначено, що незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин. Відтак саме на відмежуванні закінченого злочину від замаху на злочин та готування до злочину ми і зацентруємо свою увагу в цій частині роботи.

Більшість вчених, які досліджували це питання визначали поняття незакінченого злочину протиставляючи його закінченому. Зокрема,

І.С.Тишкевич підкреслював: «Під незакінченим злочином слід розуміти таку умисну суспільно небезпечну діяльність винного, котра містить в собі лише частину ознак складу даного злочину внаслідок неповного розвитку його об'єктивної сторони» [177, с. 27].

М.Д. Дурманов зазначав, що «основна відмінність між закінченим та незакінченим злочином в тому, що в закінченому злочині об'єктивна і суб'єктивна сторони злочинного діяння за своїм змістом співпадають, а при незакінченому злочині умисел лише частково знаходить своє відображення у зовнішніх діях винного і їх наслідках» [42, с. 16].

А.П. Козлов визначає поняття незакінченого злочину наступним чином: «незакінчений злочин – перервана поза волею винного або за волею винного злочинна діяльність на тій чи іншій стадії її розвитку» [59, с. 192].

Окрім цього, в літературі виділяється низка моментів стосовно відмежування закінченого та незакінченого злочину. Зокрема, на думку Н.Ф. Кузнєцової, закінчений злочин відрізняється від незакінченого не «всіма», а лише однією ознакою, а саме: наявністю суспільно небезпечного наслідку. Це слідує, вважає науковець, з очевидного логічного тлумачення: незакінчений злочин не доведено до завершення, а закінчений – доведено, і таким завершенням є настання суспільно небезпечного наслідку. Відсутність інших елементів складу злочину не впливає на закінчення злочину [93, с. 362-363].

Наступна позиція, що у випадках готування й замаху злочин не доводиться особою до кінця з незалежних від волі винного обставин, всупереч бажанню закінчити злочин. Однак було б неправильно робити з цього висновок, що для притягнення до кримінальної відповідальності за незакінчений злочин необхідно довести, що за відсутності обставин, що перешкодили доведенню злочину до кінця, він обов'язково був би вчинений. При такому розумінні незакінченого злочину довелось б відмовитися від притягнення до відповідальності за будь-яке готування й незакінчений замах

через неможливість спростувати заяву винного про те, що він, можливо, згодом відмовився б від подальшого вчинення злочину.

А.Н. Трайнін, досліджуючи проблему складу злочину та визначаючи це поняття як сукупність описаних у законі елементів злочинного діяння, пише, що відсутність хоча б одного елементу складу злочину виключає кримінальну відповідальність. Однак, особливість замаху він бачив у тому, що тут відсутність одного з елементів складу, а саме такої ознаки об'єктивної сторони як наслідку, не виключає кримінальної відповідальності за вчинене, а лише створює особливий статус відповідальності за незакінчений злочин [180, с. 308]. У замаху, на його думку, відсутня одна ознака складу – наслідки. При замаху на непридатний об'єкт – також і об'єкт [180, с. 313]. А для готування, за твердженням А.Н. Трайніна, необхідною є лише одна ознака складу – умисел, який знаходить своє вираження в дії [180, с. 314].

Нам видається, що така думка є не зовсім обґрунтованою з точки зору чинного закону і теорії кримінального права. Насамперед слід відмітити, що в ч. 1 ст.2 КК України підставою кримінальної відповідальності передбачено вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Кримінально-процесуальне законодавство допускає застосування кримінальної відповідальності тільки у випадках наявності складу злочину, а саме: при наявності всіх ознак складу злочину в діях обвинуваченого. Так, п. 2 ст.6 КПК України встановлює, що кримінальну справу не можна порушити, а порушена справа підлягає закриттю за відсутністю в діянні особи складу злочину [82]. Стаття 324 КПК України вимагає, щоб при винесенні вироку суд встановив, чи містить вчинене діяння склад злочину; якщо ж немає в діях обвинуваченого (підсудного) складу злочину, суд виносить виправдувальний вирок.

Виходячи із вимог закону, безсумнівно впливає, що суспільно небезпечні діяння, які виражаються у замаху на вчинення злочину чи в готуванні до вчинення злочину, так само, як і закінчений злочин, містять у собі склад злочину, і в силу цього тягнуть кримінальну відповідальність. Якщо б ці

дії не містили складу злочину, то суди зобов'язані були б виносити виправдувальні вироки, а слідчі не мали б права порушувати кримінальні справи про готування і замах на той чи інший злочин.

Оскільки ж готування і замах караються, то це означає, що в діях осіб, які вчинили готування чи замах, містяться всі ознаки складу злочину. Підстави і межі кримінальної відповідальності за незакінчений злочин ті ж, що і за закінчений, тому що в ньому містяться всі ознаки злочину – суспільна небезпека, протиправність, винність, караність.

З урахуванням викладеного, на нашу думку, при вирішенні питання про відмежування закінченого злочину від незакінченого слід виходити насамперед з того, що лише при вчиненні закінченого злочину в діянні винної особи є всі необхідні і достатні ознаки його складу, і насамперед ті, які передбачені диспозицією відповідної статті (частини статті) КК. А незакінчений злочин має свій склад: склад готування до злочину чи склад замаху на злочин, котрі як самостійні підстави кримінальної відповідальності останнім часом пропонується розглядати в літературі [71, с. 6; 98, с. 7].

Зокрема, на думку Н.В. Маслак готування як самостійний вид злочину має свій власний об'єкт, який не є тотожним об'єкту “задуманого” злочину, як це зазвичай вважали в літературі. Готування до злочину – це завжди діяльність щодо створення умов для вчинення злочину. Відповідно, такі дії завжди загрожують громадській безпеці. Громадська безпека – це стан захищеності суспільства, таких його цінностей, як життя та здоров'я людей, власності, довкілля, нормальної діяльності підприємств, установ та організацій від загальнонебезпечних посягань. Невчинення громадянами злочинів, безумовно, є важливою складовою такої “захищеності”. Отже, створення умов для вчинення злочину певним чином порушує такий стан у суспільстві, створює загрозу громадській безпеці. У зв'язку з цим Н.В. Маслак робить висновок, що об'єктом готування як самостійного виду злочину є громадська безпека [98, с. 11].

В цілому погоджуючись з таким твердженням, вважаємо за доцільне доповнити, що додатковим об'єктом складу готування до злочину слід вважати також об'єкт складу конкретного злочину, до вчинення якого готується особа. Адже об'єктом складу злочину, на нашу думку, є суспільні відносини не тільки ті, яким спричиняється, а й створюється загроза спричинення істотної шкоди.

Об'єктивна сторона загальних видів готування, як вірно на нашу думку визначає Н.В. Маслак, прямо не передбачена у статтях Особливої частини, однак об'єктивні ознаки таких діянь передбачені Загальною частиною КК. У випадку, коли на шляху реалізації наміру на вчинення певного закінченого злочину, передбаченого Особливою частиною, особа зустрічає перешкоди (об'єктивного чи суб'єктивного характеру), і її злочинна діяльність з таких причин припиняється, вона все одно вчиняє суспільно небезпечні дії, які закон визнає злочином. Об'єктивна сторона такого злочину передбачена у ч. 1 ст.14 КК.

Суб'єкт складу злочину готування зазвичай визначають у залежності від того, які вимоги встановлюються законом до суб'єкта закінченого злочину, що його особа мала намір вчинити. Однак, оскільки готування є самостійним видом злочину, його суб'єкт може відрізнитись від суб'єкта “задуманого” злочину. Так, якщо особа має намір вчинити злочин, суб'єкт якого є спеціальним, вона може бути співучасником готування до злочину із спеціальним суб'єктом.

Суб'єктивна сторона складу готування до злочину характеризується виною лише у формі прямого умислу та обов'язковою наявністю двох видів мети: безпосередньої – створити умови для вчинення злочину, та віддаленої – вчинити у майбутньому задуманий суб'єктом злочин [98, с. 11-12].

Змістом елементів його складу від складу готування до злочину відрізняється склад замаху на злочин. Вважаємо, що об'єкт складу замаху на злочин, на відміну від складу готування до злочину, є тотожним об'єкту складу закінченого “задуманого” злочину.

Об'єктивна сторона складу замаху на злочин характеризується такими ознаками: вчиненням суспільно небезпечного діяння – діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину. Винний виконує або починає виконувати таку дію чи бездіяльність, що могла утворити (хоча із причин, що не залежать від винного, і не утворило) склад закінченого злочину. Цим замах відрізняється від готування до злочину.

У складі замаху завжди відсутній «злочинний результат» – вчинення (завершення) суспільно небезпечного діяння (для формального складу злочину) чи настання суспільно небезпечного наслідку (для матеріального складу злочину).

Однак у літературі стверджується, що можливі випадки, коли, незважаючи на настання результату, вчинене є все-таки замахом. Це можливе у двох випадках: а) коли між діянням винного й злочинним результатом відсутній причинний зв'язок та б) коли такий зв'язок встановлено, але злочинець не передбачав його навіть у загальних рисах [176, с. 120-122]. Випадки другого виду Б.С. Утевський та В.Ф. Кириченко вбачають при так званому «загальному умислі» (*dolus generalis*), при якому, на їхню думку, є сукупність замаху на заподіяння злочинного результату та його необережного (або навіть випадкового) заподіяння [199, с. 71].

Хоча остання позиція і ставиться під сумнів з аргументами, що при "загальному умислі" суб'єкт, безумовно, передбачає настання злочинного результату, більш того, він усвідомлює, що від його дій результат неминуче настане. Позбавлено будь-якої підстави твердження, що кидаючи жертву в річку або колодязь із метою приховання слідів злочину, при помилковому припущенні, що смерть вже наступила від попередніх дій, злочинець діє без умислу на вбивство, перестає бажати настання смерті потерпілого. У цих випадках вбивця зовсім не прагне з вірогідністю встановити, чи кидає він у воду вже мертву людини. Ця обставина його мало цікавить [176, с. 122].

Стосовно суб'єкта складу замаху на злочин, то як видається, він має співпадати з суб'єктом складу закінченого злочину, який мала намір вчинити особа.

Суб'єктивна сторона замаху на злочин характеризується виною лише у формі прямого умислу та обов'язковою наявністю мети – реалізувати власний злочинний намір до кінця [69, с. 136].

Таким чином, відмінність закінченого від незакінченого злочину, за загальним правилом, у тому, що кожен з них є окремим видом злочину, а відтак має свій склад. Визначальні ознаки складу закінченого злочину передбачені у статті (частині статті) Особливої частини КК. Визначальні ж ознаки складу незакінченого злочину випливають зі змісту ст. 14, 15 КК України. Для розмежування ж закінченого та незакінченого злочину в конкретних випадках, має значення ціла низка моментів, які і будуть розглянуті нижче.

Висновки до розділу 1

Узагальнюючи викладене у цьому розділі дисертації, вважаємо за доцільне виокремити наступні найважливіші висновки:

1. Увага до проблеми закінченого злочину призвела до ситуації, що більшість питань не мають однозначного або належного вирішення. Розглядалась ця проблема, як правило, лише в межах загального вчення про стадії вчинення злочину. Натомість нами обґрунтовується, що більш правильно розглядати закінчений злочин як окремий вид злочину, вчинюваного з прямим умислом (поряд з готуванням до злочину та замахом на злочин), а не як стадію такого злочину. Також підтримується позиція, що застосування поняття закінченого злочину до необережних злочинів та злочинів, які вчиняються з непрямым умислом, не є обґрунтованим. Стосовно необережних злочинів та

злочинів, що вчиняються з непрямым умислом, на нашу думку, доцільно вживати поняття «наявний злочин...» або «відсутній злочин...».

2. Правильне встановлення моменту закінчення злочину має значення для вирішення низки кримінально-правових питань, а саме: для точності кримінально-правової кваліфікації – відмежування закінченого злочину від незакінченого; для вирішення питання про добровільну відмову; для правильного призначення покарання; для відмежування співучасті у злочині від причетності до злочину; для визначення меж необхідної оборони.

3. При встановленні моменту закінчення злочину слід розмежовувати нормативний та фактичний такий момент. Причому другий, в жодному випадку не може випереджати в часі першого, хоча ситуація навпаки – може мати місце. Для встановлення нормативного моменту закінчення злочину має значення виділення лише таких видів складів злочинів:

- формального складу: простого – з одним діянням; складного – з кількома альтернативними діяннями чи з кількома обов'язковими діяннями;
- матеріального складу: простого – з одним наслідком; складного – з кількома альтернативними наслідками, з кількома обов'язковими наслідками, з декількома діяннями.

А відтак, вважаємо за недоцільне як окремий різновид виділяти момент закінчення «усіченого» та «формально-матеріального» складів злочину.

4. При вирішенні питання про те, чи закінченим є злочин, важливе значення має встановлення наступних моментів: 1) злочин є простим чи ускладненим; 2) зміст умислу (усвідомлення особою ознак вчинюваного діяння) та ступеня його конкретизації.

5. Доцільним є уточнення ч. 1 ст. 13 КК та її викладу у наступній редакції: «1. Закінченим злочином є вчинене з прямим умислом діяння, яке містить передбачені у відповідній статті (частині статті) Особливої частини цього Кодексу необхідні і достатні ознаки складу цього злочину».

РОЗДІЛ 2

ВСТАНОВЛЕННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ З ФОРМАЛЬНИМ СКЛАДОМ

2.1. Визначення моменту закінчення простого злочину з формальним складом

Перш ніж перейти до розгляду означеного питання, необхідно визначитись зі змістом та співвідношенням таких понять: формальний склад злочину, простий формальний склад злочину та простий злочин з формальним складом злочину. Необхідність розмежування цих понять обумовлена тим, що коли ведемо мову про склад – йдеться лише про юридичну модель злочину певного виду, зафіксовану в КК, коли ж йдеться про злочин, то йдеться про конкретний факт поведінки конкретної особи, у певному місці, в певний час тощо.

Поділ складів злочинів на види за особливостями конструкції їх об'єктивної сторони відомий вже давно. Ще на початку ХХ ст. російський науковець А.Н. Круглевський виділяв усічені та матеріальні склади злочинів [83, с. 5-6]. С.В. Познишев писав про матеріальні та формальні склади [126, с. 134] Н.Д. Сергеевський пропонував виділяти злочини з реальною шкодою, небезпекою настання шкоди, та злочини, які полягають у вчиненні забороненого діяння, хоча одночасно й визнавав, що такий поділ не має жодного практичного значення [162, с. 56].

Сьогодні в науці кримінального права не всі науковці поділяють необхідність класифікації складів злочинів за особливостями конструкції їх об'єктивної сторони.

Так, Н.Ф. Кузнецова зазначає, що ця класифікація є наслідком концептуальної помилки: ототожнення складу злочину з диспозицією кримінально-правової норми, а також із протиставлення злочину та його

складу. Аргументи такі: оскільки диспозиції норм КК дійсно не завжди згадують суспільно небезпечні наслідки, склади злочинів, що передбачені такими диспозиціями, іменуються формальними. Однак, фактично, це є особливість будови диспозиції кримінально-правової норми, а не складу злочину. Якщо ж припустити, що існують склади злочинів без наслідків (формальні), то це суперечить загально визнаному положенню про те, що злочинів без суспільно небезпечних наслідків не існує [93, с. 184-187].

Критиком виділення формальних складів був також А.Н. Трайнін. Він зазначав, що без заподіяння шкоди дія (бездіяльність) не можуть посягнути на об'єкт кримінально-правової охорони, і тоді зв'язок між об'єктом та об'єктивною стороною розривається, а склад злочину як система руйнується [180, с. 153].

В.Н. Кудрявцев вважає, що поняття формальних та матеріальних складів злочинів стосується не питання про те, настають чи не настають суспільно небезпечні наслідки і не конструкції складів злочинів, а лише побудови диспозиції кримінально-правових норм. Склад же злочину з позиції особливості відображення в ньому злочинних наслідків може мати два різновиди: ознакою складу є або фактичне настання злочинного наслідку, або загроза настання злочинного наслідку. Відтак вчений пропонує "формальними" та "матеріальними" називати злочини, а не їх складів [87, с. 156-158].

В цей же час, на відміну від Н.Ф. Кузнецової та А.Н. Трайніна, В.Н. Кудрявцев не заперечує доцільності поділу злочинів на формальні та матеріальні, а, навпаки, зазначає, що такий поділ має величезне значення. Судді, прокурору, слідчому необхідно чітко знати, в яких випадках обвинувачення зобов'язане, а в яких не зобов'язане доводити факт настання злочинних наслідків... [87, с. 158]

Наша позиція з цього питання наступна: поділ складів злочинів на формальні та матеріальні можливий і доцільний. Насамперед вважаємо беззаперечним вищенаведений аргумент про практичне значення такого

поділу. Слід також враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 13 КК, ознаки складу злочину передбачаються саме у статті Особливої частини цього Кодексу. А диспозиції таких статей сконструйовані по-різному: в одних чітко вказується на суспільно небезпечний наслідок, як на обов'язкову ознаку складу злочину, або це впливає з їх змісту. В інших – така ознака не передбачається як обов'язкова.

Наступне, навіть, якщо і погодитися, що «безнаслідкових» злочинів (але не складів злочинів – Т.Д.) не буває, то сама ж Н.Ф. Кузнецова, яка про це стверджує, пропонує розглядати два види наслідків у кримінальному праві: «наслідки злочину взагалі» та «наслідки як ознаку складу злочину» [89, с. 38].

А.Н. Трайнін з цього приводу зазначив, що "Подібно тому, як суд не у всіх випадках особливо встановлює наявність об'єкта посягання, так немає необхідності за кожною справою встановлювати наявність конкретного результату" [180, с. 151]. Більше того, як вірно зазначається в літературі, в окремих випадках, передбачивши в складі злочину як обов'язкову ознаку наслідок, ми не змогли б його реально встановити через те, що їх надзвичайно складно виділити, формалізувати і оцінити [59, с. 137].

Крім дискусій з приводу поділу складів злочинів на види за особливостями конструкції їх об'єктивної сторони, науковцями піддано критиці і використання самих термінів "матеріальний" та "формальний" складів злочинів. Так, А.П. Козлов зазначає, що термін "матеріальний" має подвійне значення. З одного боку, він розкриває суть злочину, яка полягає в його суспільній небезпечності, а з іншого – юридичну форму виразу суспільної небезпеки. І тому в першому варіанті значення цього терміна матеріальним буде будь-який склад злочину, незалежно від настання злочинного результату (будь-який злочин суспільно небезпечний, а отже, матеріальний), а в другому варіанті значення цього терміна – склад злочину буде матеріальним лише при наявності злочинного результату [60, с. 795]. Такі міркування потребують, як на нашу думку, певного уточнення. Безумовно, що суспільна небезпека

розглядається як матеріальна ознака злочину. Проте, беззаперечно і те, що злочин і склад злочину не тотожні поняття, і суспільна небезпека, сама по собі, не є ні елементом, ні ознакою складу злочину. Склад конкретного злочину – це лише юридична модель злочину, зафіксована в КК, сукупність передбачених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, притаманних саме цьому злочину. І як вірно зазначається в літературі, ці ознаки є «необхідними і достатніми» для будь-якого злочину цього виду і мають чітко визначений зміст [70, с. 316-319]. А отже вищенаведені аргументи, на нашу думку, є недостатніми для заперечення можливості використання терміна «матеріальний» для позначення складів злочинів, обов'язковою ознакою яких є суспільно небезпечний наслідок.

З приводу використання поняття «формальний склад злочину», то Н.Ф. Кузнєцова зазначає, що термін "форма" (лат. "forma") означає зовнішні контури предмета, зовнішній вираз якого-небудь змісту. Формалізм – перевага, що надається формі перед змістом. "Формальний" означає такий, що існує лише за формою, а не за змістом. В цьому значенні цей термін до складу злочину не може бути застосованим [93, с. 184-185].

Разом з тим, в українській мові термін «формальний» має близько восьми значень, і, як перше його значення, зазначається наступне – «обумовлений формою». А одне зі значень терміна «форма», в свою чергу, – «спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії» [19].

Дійсно, із зауваженнями щодо використання вищеназваних термінів для позначення різних видів складів злочинів можна, певною мірою, погодитися. Терміни, які сьогодні використовуються в кримінальному праві, можна спробувати замінити більш точними. Однак, як зазначає А.П. Козлов, суть явищ за цими термінами не зміниться, а залишиться такою ж. У нових термінах вчені знайдуть інші недоліки. Суть, на його думку, полягає в наступному: в диспозиціях норм Особливої частини КК момент закінчення складів злочинів визначається по-різному [60, с. 795-796].

Таким чином, хочемо ми цього, чи ні, але факт закріплення складів злочинів у законі про кримінальну відповідальність різними способами є, що й дає відповідні підстави для класифікації складів злочинів за цим критерієм.

Сама ж класифікація складів злочинів за зазначеним критерієм також різними науковцями проводиться по-різному. Деякі науковці, зокрема, О.І. Бойко, В.Я. Тацій та інші, виділяють матеріальні, формальні та усічені склади [13, с. 30-31; 80, с. 97-98]. В.К. Гришук виділяє формальні та матеріальні склади. В цей же час, як різновид формального складу він називає усічений склад [35, с. 155]. В.Н. Кудрявцев виділяє лише злочини з матеріальним та формальним складом [87, с. 156-158]. А.П. Козлов класифікує склади злочинів на матеріальні та нематеріальні (за ознакою наявності чи відсутності суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу злочину). В свою чергу, нематеріальні склади він поділяє на формальні та усічені (за ознакою стадії, на якій злочинне діяння вважається закінченим) [60, с. 796-797].

Так чи інакше, вчені, які підтримують класифікацію складів злочинів за особливостями конструкції об'єктивної сторони, виділяють як його різновид формальний склад злочину. При чому визначення цього поняття в різних джерелах істотно не різняться. В таких дефініціях робиться акцент на те, що формальним складом слід вважати такий, до обов'язкових ознак об'єктивної сторони якого закон (диспозиція статті Особливої частини КК) не відносить суспільно небезпечного наслідку.

Ми погоджуємось з таким підходом з наступних міркувань:

- при визначенні поняття формального складу злочину було б не зовсім точно акцентувати, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони такого складу є лише суспільно небезпечне діяння, як це інколи робиться [35, с. 155], бо такого статусу можуть набувати й інші ознаки (час, місце, спосіб тощо). Акцент правильно робиться на тому, що до обов'язкових ознак об'єктивної

сторони такого складу злочину закон (диспозиція статті (частини статті) Особливої частини КК) не відносить суспільно небезпечного наслідку;

- винесення наслідків за межі складу злочину, а отже конструювання складу злочину в спосіб, щоб цей злочин мав місце незалежно від встановлення факту настання конкретних наслідків, обумовлено низкою причин: підвищеною суспільною небезпекою самого діяння; неможливістю чітко встановити (зафіксувати) наслідки злочину через їх специфічність (наприклад, у злочинах у сфері незаконного обігу наркотичних засобів..., проти громадської безпеки) тощо.

Проте, якщо питання виділення як окремого різновиду формального складу злочину в нас не викликає заперечення, то питання виділення так званого усіченого складу, на нашу думку, є дискусійним, і як нами вже зазначалось, недоцільним з огляду на те, що як обґрунтовано зазначає П.С. Матишевський, кожен склад злочину завжди «повний», має всі чотири елементи [100, с. 94-95].

Не поділяємо ми і позиції щодо виділення усіченого складу як різновиду формального, адже, по-перше, в такому випадку повинен виділятися і «повний» формальний склад. По-друге, теза про перенесення моменту закінчення злочину на стадію готування чи замаху є необґрунтованою. Вважаємо, що переносити момент закінчення злочину неможливо. Можна лише сформулювати статтю (частину статті) КК по-різному, щоб з різного моменту злочин вважався закінченим.

Відтак, усі склади злочинів, які в чинному КК сформульовані таким чином, що до обов'язкових ознак їх об'єктивної сторони не належить суспільно небезпечний наслідок, слід, на нашу думку, вважати формальними.

Наступний момент – встановлення змісту терміна «простий». В аспекті досліджуваної проблеми він вживається принаймні двічі: 1) коли йдеться про склад злочину; 2) коли йдеться про злочин.

Як окремий різновид складу злочину – простий склад виділяє більшість українських вчених [78, с. 97; 79, с. 72; 35, с. 161; 73, с. 53]. Його поняття, на нашу думку, найбільш вдало визначено П.Л. Фрісом, за твердженням якого «прості – це склади злочинів, які визначаються одиничністю всіх його елементів і передбачають один об'єкт посягання, одне діяння, одну форму вини тощо» [208]. Уточнення потребує лише те, що правильніше було б говорити напевне все ж таки про одиничність ознак, а не елементів.

Про простий злочин йдеться при розгляді питань множинності, як про вид одиничного злочину. Науковці сходяться на тому, що простий одиничний злочин має місце в тих випадках, коли одній дії або бездіяльності відповідає один наслідок, передбачений в кримінальному законі [93, с. 501; 80, с. 252]. А В.К. Грищук деталізує, що якщо йдеться про матеріальний склад злочину, то це злочин з одним діянням та одним наслідком, якщо ж йдеться про злочин з формальним складом – то з одним діянням [35, с. 364].

Проте, хоча поняття, простого складу злочину та простого злочину і пересікаються, їх слід чітко розмежовувати. Коли ведемо мову про простий склад – йдеться про таку юридичну модель злочину певного виду, зафіксовану в КК, в якій закріплюються безальтернативні її ознаки. Коли ж йдеться про простий злочин, – йдеться про конкретний факт поведінки конкретної особи, у певному місці, в певний час тощо. При цьому простим злочином очевидно може бути і злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у статті (частині статті) КК, яка закріплює складний склад. Тобто, наприклад, якщо винний погодився лише на перевезення підроблених грошей і при цьому його затримують. В такому випадку винний вчинив одне діяння, з однією формою вини, посягнув на один об'єкт тощо – тобто вчинив простий злочин. Разом з тим, склад злочину, зафіксований у ч. 1 ст. 199 КК, є складним, оскільки в ньому передбачено декілька альтернативних суспільно небезпечних діянь. Інша особа, за інших обставин, може вчинити декілька з передбачених у ч. 1

ст. 199 КК діянь, наприклад, виготовлення, зберігання, перевезення і збут підроблених грошей. В такому випадку матиме місце ускладнений злочин.

Відтак розмежувавши поняття формального складу, поняттями простого складу та простого злочину можемо визначити та розмежувати поняття простого формального складу та простого злочину з формальним складом.

При визначенні першого поняття – простого формального складу, слід також враховувати, що виклад суспільно небезпечного діяння при закріпленні формального складу злочину також може бути різним. Як вірно зазначає П.Л. Фріс, класифікація злочинних діянь може бути здійснена за кількома критеріями: за конструкцією; за часом; за способом вчинення. За першим критерієм він пропонує виділяти одиничні, складні і складові діяння. За другим – одномоментні і розтягнуті у часі. За третім – фізичні та інформаційні [208].

Думається, що для визнання складу простим формальним – визначальне значення має, щоб в ньому було закріплено лише одне одиничне діяння. Тобто, таке діяння не повинно бути складним, складатися по суті з двох чи більше діянь (наприклад, давання хабара – передача-прийняття). Стосовно ж того, одномоментне воно чи тривале, то ця ознака, на нашу думку, має значення не для визначення виду складу злочину, а для злочину. Наприклад, при затриманні особи, яка вийшла з під'їзду будинку, в якому проживає, маючи в кишені холодну зброю, навряд чи можна вважати, що таке її злочинне діяння – носіння – є триваючим.

Окрім цього, слід враховувати, що поряд з діянням, як ознаки об'єктивної сторони формального складу злочину, можуть виступати: місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка. З цього переліку ознак для визнання складу простим чи складним важливе місце має насамперед спосіб вчинення злочину. І обумовлено це тим, що з вищеназваних ознак лише спосіб, який використовується при вчиненні одного злочину, може містити ознаки складу іншого, окремого злочину. Наприклад, в складі розбою, формально,

передбачено одне суспільно небезпечне діяння – напад, проте, важливе значення має і спосіб – застосування насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, або погрози застосування такого насильства. Але за інших обставин, це застосування насильства може розглядатися як самостійний злочин.

Відтак, простим формальним складом, на нашу думку, слід вважати такий, в якому передбачено одне безальтернативне суспільно небезпечне діяння, як ознака об'єктивної сторони, а спосіб його вчинення не утворює складу іншого злочину. Як приклад такого складу злочину можна навести склад, визначальні ознаки якого зафіксовані у ч. 1 ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом».

Стосовно ж простого злочину з формальним складом, то він матиме місце у випадку реального вчинення винним одиничного, одномоментного діяння, яке як безальтернативне передбачене у статті (частині статті) КК або ж одного з альтернативних передбачених таких діянь, у спосіб, використання якого не утворює складу іншого злочину. Тобто, при цьому визначальне значення має не склад такого злочину (простий він чи складний), а реальна кількість вчинених особою діянь (одне), характер цього діяння (одиничне), тривалість його в часі (одномоментне) та в який спосіб воно вчинене (використання такого способу не повинно утворювати складу іншого злочину).

За загальним правилом, такий простий злочин з формальним складом слід визнавати закінченим з моменту вчинення передбаченого у КК діяння. При цьому слід враховувати, що діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони будь-якого злочину, в тому числі і простого злочину з формальним складом, може бути активним (дія) або пасивним (бездіяльність).

Дії, тобто активна поведінка, властиві більшості таких злочинів. За формою прояву вони можуть бути різноманітними: із докладанням власних фізичних зусиль особи, використанням іншої особи (наприклад, малолітнього), сил природи або тварин. Дії можуть бути пов'язані з використанням

службового становища, виконанням професійних обов'язків. Наприклад, із виконанням таких обов'язків може бути пов'язаний обман покупців та замовників (ст.225 КК України).

За матеріалами справи, розглянутої Шевченківським районним судом Чернівецької області, гр. Д. працював водієм одного з автотранспортних підприємств м. Чернівці, але, за договором між цією та іншою організацією, виконував роботу для останньої. Робота гр. Д. полягала в доставці бензину до місця його роздрібного продажу. Виходячи з матеріалів справи, Д., працюючи водієм автомобіля-бензовоза, підмінюючи за усною домовленістю реалізатора фірми гр. Т., здійснюючи продаж з вказаного автомобіля бензин марки А-76 та маючи умисел на обман покупця у зв'язку з необхідністю відшкодування нестачі пального, яка виникла з його вини, відпустив гр. Ф. замість 60 л. — 58,5 л. палива за ціною 2 грн. 50 коп. за 1л, прийнявши з покупця оплату покупки в сумі 150 грн. Суд кваліфікував дії гр. Д. як обман покупців за ч. 1 ст. 225 КК України (справа № 1–438/2001) [6].

Антисуспільне спрямування бездіяльності (пасивної поведінки) полягає в тому, що у деяких випадках особа повинна діяти, проте не робить цього. Обов'язок діяти може впливати з приписів нормативних актів (наприклад, необхідність явки військовозобов'язаного на пункт навчальних або перевірочних зборів). Такий обов'язок може також зумовлюватися службовою або професійною діяльністю.

Оскільки суспільно небезпечне діяння – обов'язкова умова кримінальної відповідальності особи, недоведеність факту його вчинення слідчими органами або судом є підставою для закриття кримінальної справи щодо цієї особи або винесення виправдувального вироку.

Кримінальне законодавство України передбачає низку злочинів з формальним складом. Так, наприклад, ст.111 КК України встановлює кримінальну відповідальність за державну зраду, ст. 169 – незаконні дії щодо усиновлення, ст. 171 – за перешкоджання законній професійній діяльності

журналістів, ст. 173 – за грубе порушення законодавства про працю, ст. 174 – за примушування до участі у страйку, ст. 131 – за неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби, ст. 289 – за незаконне заволодіння транспортним засобом та інші.

В науково-практичних коментарях КК та підручниках з Особливої частини кримінального права України, як правило, зазначається момент, з якого такі злочини слід вважати закінченими. Разом з тим, провести ревізію визначення цього моменту щодо всіх формальних складів злочинів, враховуючи обмежені рамки дисертаційного дослідження, неможливо, та і не є нашим завданням. Ми акцентуємо свою увагу на найпоширеніших злочинах, типових випадках та проведемо ревізію точності визначення моменту закінчення таких злочинів у постановках Пленуму Верховного Суду України.

Аналіз таких чинних постанов засвідчив, що в них визначено момент закінчення злочинів, склад яких сформульовано як формальний, а відповідальність за вчинення яких передбачена у таких статтях: ч. 1 ст. 152 КК, ч. 1 ст. 153 КК, ч. 1 ст. 187 КК, ч. 1 ст. 189 КК, ч. 1 ст. 201 КК, ч. 1 ст. 203 КК, ч. 2 ст. 204, ч. 1 ст. 205 КК, ч. 1 ст. 209 КК, ч. 1 ст. 222 КК, ч. 1 ст. 257 КК, ч. 3 ст. 262 КК, ч. 1 ст. 289 КК, ч. 1 ст. 304 КК, ч. 1 ст. 307 (309) КК, ч. 1 ст. 314 КК, ч. 1 ст. 317 КК, ч. 1 ст. 318 КК, ч. 1 ст. 319 КК, ч. 1 ст. 368 КК, ч. 1 ст. 369 КК, ч. 1 ст. 370 КК, ч. 1 ст. 376 КК, ч. 1 ст. 377 КК, ч. 1 ст. 393 КК. На основі аналізу таких положень ми дійшли висновку, що момент закінчення більшості злочинів з наведеного переліку визначається обґрунтовано і не викликає дискусій в літературі. Зокрема, до обґрунтованих положень стосовно встановлення моменту закінчення злочинів з формальним складом, які можуть бути простими, слід відносити такі:

- Злочин, відповідальність за який передбачена ч. 1 ст. 209 КК, вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених у цій статті дій, спрямованих на надання правомірного вигляду володінню, користуванню,

розпорядженню, набуттю таких коштів чи іншого майна або на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а також вчинення з ними фінансової операції чи укладення щодо них угоди (п.14) [135].

- Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК) визнають закінченим з моменту, коли транспортний засіб почав рухатись унаслідок запуску двигуна чи буксирування, а якщо заволодіння відбувається під час руху транспортного засобу, – з моменту встановлення контролю над ним (п. 15) [136]. Так, Білопільським районним судом Сумської області за ч.1 ст. 289 КК України були кваліфіковані дії О. Реалізуючи свій злочинний намір, скерований на незаконне заволодіння транспортним засобом – вантажним автомобілем, О. підійшов до автомобіля та, скориставшись відсутністю сторонніх осіб, шляхом вільного доступу сів в кабінку, завів автомобіль і почав рухатись, що спричинило потерпілому матеріальну шкоду. Рухаючись на автомобілі по селу та проїхавши близько 500 метрів, О. був зупинений працівниками міліції та затриманий [20].

- Злочин, відповідальність за який передбачена ст. 304 КК, вважається закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії (п.5) [132].

- Відповідальність за ст.314 КК настає, коли в організм іншої особи проти її волі будь-яким способом було введено наркотичний засіб, психотропну речовину чи їх аналог. Злочин вважається закінченим з моменту введення зазначених засобу або речовини (п. 13) [142].

- Злочин (ст. 318 КК) вважається закінченим з моменту подання або пред'явлення цих документів (які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, призначених для вироблення,

виготовлення цих засобів чи речовин) незалежно від того, чи змогла особа отримати зазначені засоби (речовини) (п. 17) [142].

- Злочин (ст. 319 КК) вважається закінченим з моменту незаконної видачі рецепта (п. 18) [142].

- Дії винної особи кваліфікуються за статтею 176¹ КК (стаття 376 КК України 2001р.) як закінчений злочин незалежно від того, чи перешкодила вона всебічному, повному і об'єктивному розглядові конкретної справи і чи добилася винесення незаконного рішення (п. 13) [131].

- Законом не передбачено, щоб погроза вбивством, насильством чи знищенням майна щодо судді чи його близьких родичів була реальною. У зв'язку з цим дії винної особи кваліфікуються за статтею 176² КК (стаття 377 КК України 2001р.) незалежно від того, як сприймав погрозу потерпілий і чи мала винна особа намір та реальну можливість виконати її. Даний злочин визнається закінченим з моменту доведення погрози до відома зазначених осіб будь-яким способом (усно, письмово, через посередника тощо) (п. 14) [131].

- Свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування чи одержання хабара, з метою викрити того, хто його дав або одержав (провокація хабара), є закінченим злочином з моменту вчинення зазначених дій незалежно від того, чи було дано або одержано хабар (п. 23) [147].

Проте, щодо окремих злочинів, стосовно моменту закінчення яких в літературі висловлювались різні підходи, Пленум визнав правильною одну з таких позицій. І саме на розгляді моменту закінчення таких злочинів насамперед і буде зацентрована наша увага.

Одним із злочинів, основний склад якого визначається як формальний, є згвалтування. Проте, хоча такий склад і є складним, оскільки в ньому передбачено альтернативні способи подолання опору потерпілої особи, застосування яких може утворювати склад іншого злочину, у випадку

вчинення статевих зносин з використанням безпорадного стану потерпілої особи такий злочин, на нашу думку, слід вважати простим.

У ч. 1 ст. 152 КК суспільно небезпечне діяння як ознака складу цього злочину сформульована наступним чином: «статеві зносини». П. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» визначає, що згвалтування вважається закінченим злочином з моменту початку статевих зносин, при цьому не має значення, чи закінчила винна особа статевий акт у фізіологічному розумінні [145].

Така позиція, на нашу думку обґрунтована, якщо йдеться про нормативний момент закінчення такого злочину. У випадку коли ж йдеться про фактичне закінчення, то таким моментом, на нашу думку, слід визнавати фактичне припинення (за своє волею чи проти волі) винним протиправного діяння – статевого акту, що вчиняється з ігноруванням волі потерпілої особи.

Значення розмежування при вчиненні цього злочину нормативного та фактичного моменту його закінчення ми вже частково відзначали. Йдеться про те, що, як вдало відзначив А.П. Козлов, у випадку іншого підходу мало б місце необґрунтоване обмеження права на необхідну оборону [59, с. 147].

В цьому ж пункті вищеназваної постанови зазначається, що «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом вважається закінченим злочином з початку здійснення дій сексуального характеру, спрямованих на задоволення статевої пристрасті неприродним способом» [145].

Аналогічно як і згвалтування, вчинення дій сексуального характеру, спрямованих на задоволення статевої пристрасті неприродним способом з використанням безпорадного стану потерпілої особи слід вважати простим злочином з формальним складом. Проте для позначення суспільно небезпечного діяння кримінальний закон використовує термін «задоволення», який може мати три значення: 1) дія за значенням задовольняти

«виконувати ... бажання» (недоконана форма); 2) дія за значенням задовольнити (доконана форма); 3) почуття і стан вдоволення чим-небудь [19]. Якщо проаналізувати вищенаведене положення постанови Пленуму Верховного Суду України, то є підстави вважати, що в ньому термін «задоволення» використовується в двох значеннях: спочатку вживається в першому розумінні (як виконувати своє бажання), а потім – як стан, що є необґрунтовано.

Відтак, якщо термін «задоволення», який вживається в ч. 1 ст. 153 КК розуміти як віддієслівний іменник [210, с. 45-48], що утворюється від дієслова недоконаного виду «задовольняти» то вищенаведене положення постанови Пленуму про визначення моменту закінчення цього злочину є прийнятним, якщо ж його розуміти як похідний від дієслова доконаного виду «задовольнити» або як «стан», тоді – неточним.

Ми погоджуємось з тим, що злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 153 КК слід вважати закінченим з початку здійснення дій сексуального характеру, спрямованих на досягнення мети – задоволення статевої пристрасті, адже встановити чи досяг винний такої мети було б достатньо складно. А відтак, для точності, диспозиція ч. 1 ст. 153 КК повинна бути сформульована таким чином: «Вчинення дій сексуального характеру, спрямованих на задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи».

Хоча у ст. 199 КК України і зафіксовано складний формальний склад злочину (з альтернативними діями), вчинення особою лише однієї з передбачених у статті дій повинно розцінюватись як вчинення простого злочину. Відповідно до п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12 квітня 1996р. № 6, злочин, передбачений ст. 199 КК України, є закінченим злочином з моменту

виготовлення з метою збуту, а так само збуту хоча б одного грошового знака чи державного цінного паперу [138].

Таке формулювання не повною мірою відповідає чинній редакції ст. 199 КК. Насамперед, йдеться про те, що на сьогодні ст. 199 КК передбачає вчинення також інших дій – зберігання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну. При вчиненні цих діянь злочин також слід визнавати закінченим.

Окрім цього, за чинною редакцією ст. 199 КК розширено і перелік видів предмета складу аналізованого злочину, шляхом визнання злочином вищеназваних незаконних дій з білетами державної лотереї. Не оцінюючи правильність і доцільність такого кроку законодавця, слід зазначити, що однозначним є те, що вищеназвана постанова Пленуму Верховного Суду потребує приведення у відповідність до положень чинного КК.

Дискусійним в літературі є питання, щодо встановлення моменту закінчення такого злочину, як контрабанда. Склад цього злочину, на нашу думку сконструйовано як формальний. Такої ж позиції дотримуються деякі вчені, серед яких, наприклад, такі як Г.В. Андрусів та О.Ф. Бантишев [1, с. 67]. Хоча таке твердження інколи і ставиться під сумнів.

Перше, через те, що в ст. 201 КК зафіксована така ознака складу аналізованого злочину як “великий розмір”. Проте, Г.В. Тимейко з цього приводу зазначає, що в разі контрабанди кримінальний закон відносить поняття “великий розмір” до власне суспільно небезпечного діяння, а не до його наслідків. У цих випадках мається на увазі великий розмір саме злочинної діяльності, який треба визначати не лише залежно від фактично спричиненої шкоди, але й з урахуванням самого розмаху злочинної діяльності, вартості всієї незаконної операції, цілей і намірів суб’єкта [173, с. 98].

Подібної позиції дотримується й Л.В. Багрій-Шахматов, який зазначає, що контрабанда належить до злочинів з формальним складом і, отже, центр ваги під час аналізу його ознак повинен бути переміщений на саме суспільно небезпечне і протиправне діяння суб’єкта [7, с. 6].

Ми вважаємо, що склад контрабанди сформульований як формальний, а вчинення такого злочину слід визнавати закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння – незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Стосовно ж «великих розмірів», то ця ознака, на наше переконання, стосується виключно такої ознаки складу цього злочину як його предмет, і в жодному випадку не суспільно небезпечного наслідку.

Так, як закінчений злочин контрабанда у великих розмірах Шевченківським районним судом м. Чернівці кваліфіковані дії Т. (за ч.1 ст. 201; ч.2 ст. 212; ч. 3 ст. 358 КК України). В квітні 2004 року з метою перевезти через кордон з приховуванням від митного контролю придбаний в Німеччині автомобіль Mercedes-Benz SL-55 AMG, гр. Т. на нейтральній смузі, яка розташована між пунктом пропуску «Медика» і українським пунктом пропуску «Шегині», власноручно змінив німецькі реєстраційні номери на українські з іншого автомобіля такої ж марки, і під час проходження митного контролю пред'явив митним органам України отримане незаконним шляхом свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу як підставу для переміщення автомобіля. Судом встановлено, що вартість автомобіля становила 562164 грн., що в тисячу разів перевищувало неоподаткований мінімум доходів громадян (справа № 1–112/2006) [6].

Наступне дискусійне питання – встановлення моменту закінчення контрабанди залежно від того ввозиться «предмет контрабанди» в Україну чи вивозяться з нашої держави? У юридичній літературі з цього питання було висловлено дві протилежні точки зору.

Зокрема, І.А. Алексєєв, М.А. Єфімов та деякі інші вчені стверджують, що контрабанда як закінчений злочин має місце не лише тоді, коли винному вдалося провезти через митний кордон ті чи інші предмети, але й тоді, коли спроба контрабандного провозу була припинена митними органами або прикордонниками під час проведення огляду. Отже, ці автори ототожнюють

момент закінчення контрабанди з моментом здійснення митного огляду і виявлення у винних товарів, прихованих від митного чи прикордонного контролю, за наявності ознак, перелічених у нормі про відповідальність за контрабанду [185, с. 145; 32].

Поділяючи цю точку зору щодо моменту закінчення контрабанди, М.Б. Крупкін стверджує, що під час виїзду з країни не можна вважати обов'язковою ознакою закінченої контрабанди момент перетину вантажем кордону, оскільки у цьому випадку необхідно визнати, що переміщені товари потрапили на територію іншої держави, тобто за межі компетенції державних органів. Про кримінальну ж відповідальність за контрабанду можна говорити лише у тому випадку, коли дії, спрямовані на незаконне переміщення вантажів через кордон, були вчинені на території країни, а не за її межами [85, с. 12].

На думку М.І. Загороднікова, переміщення у розглянутому складі злочину слід розуміти як подолання трьох режимів, встановлених державою в зонах прикордонного і митного контролю, а не як формальний момент фізичного переміщення через лінію державного кордону [165, с. 107].

С.А. Гадейбоев зазначає, що виявлення предметів контрабанди під час митного огляду може мати місце при вже фактичному переміщенні заборонених предметів через кордон, і його вже слід розглядати як закінчений злочин, а не як замах і готування до вчинення контрабанди (наприклад, виявлення предметів контрабанди при вивозі за межі України на прикордонних станціях, у портах, поблизу від контрольно-перепускних пунктів Прикордонних військ, до моменту пред'явлення цих предметів для митного огляду) [28, с. 46].

Подібної позиції дотримується і А.М.Яковлев, який вважає, що під час ввезення товарів переміщення має місце при фактичному перетині митного кордону, а під час вивезення – при поданні митної декларації [158, с. 206].

Проте більшість вчених дотримується зовсім іншої позиції, стверджуючи, що контрабанду слід вважати закінченою лише з моменту

перетину вантажем митного кордону, незалежно від того, ввозиться вантаж на територію держави або вивозиться з неї [63, с. 204-205].

Аналогічну позицію зайняв і Пленум Верховного Суду України, зазначивши, що контрабанда вважається закінченим злочином з моменту незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Замах на контрабанду має місце, якщо її предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особистого огляду тощо) [146]. Тобто, якщо предмети контрабанди виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж особистого огляду, у тому числі й повторного, під час виїзду за межі України, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду (з посиланням на ст. 15 КК України). Незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які виявлено під час митного контролю, утворює закінчений злочин.

Прикладом цього може бути ухвала судової колегії у кримінальних справах Закарпатського обласного суду стосовно гр. П., засудженого за контрабанду до трьох років позбавлення волі та за незаконне носіння, зберігання вогнепальної зброї до одного року позбавлення волі. На підставі норми Загальної частини КК України про призначення покарання при вчиненні кількох злочинів із застосуванням статті, що передбачала умовне засудження, остаточно йому призначено три роки позбавлення волі умовно з іспитовим строком два роки.

Громадянин П. визнаний винним у тому, що з метою незаконного переміщення через державний кордон України він приховав від митного контролю револьвер – спочатку в кишені, а згодом – у моторному відділі належного йому автомобіля, а в салоні останнього – три патрони, які він зберігав і носив без відповідного дозволу.

За протестом заступника Голови Верховного Суду України вирок змінено з таких підстав: вина П. у замаху на контрабандне перевезення через кордон

України револьвера і боєприпасів до нього за викладених у вирокі обставин повністю доведена. Злочинні дії підсудного кваліфіковано неправильно. Верховним Судом України дії підсудного кваліфіковані як замах на контрабанду та незаконне носіння, зберігання вогнепальної зброї [205].

Беззаперечно, така позиція викликає запитання, чому виявлення предметів контрабанди під час митного огляду українськими митниками, по суті за тих самих умов, кваліфікується по-різному як закінчений злочин або замах на нього?

Спробуємо розв'язати цю проблему. У ст. 201 КК України для позначення суспільно небезпечного діяння вживається словосполучення “переміщення через митний кордон”. Саме його вірне тлумачення має визначальне значення для правильної кваліфікації цього злочину та вирішення питання щодо моменту його закінчення.

Правильно вирішити це принципове питання можна, звернувшись до тлумачного словника. Проте і тут стикаємось з проблемою. В ньому це поняття визначається як “дія і стан за значенням переміщати (змінювати місцезнаходження чого-небудь)” [19]. При чому слід наголосити, що дієслово переміщати, з яким пов'язується значення слова, переміщення може мати як доконаний вид (перемістити), так і недоконаний (переміщувати).

Як бачимо, Пленум Верховного Суду щодо встановлення моменту закінчення контрабанди обрав розуміння поняття переміщення як похідного від дієслова доконаного виду «перемістити». Однак виникає питання: чому? Адже, як нами зазначалось вище, наприклад, термін «задоволення», використаний у ст. 153 КК, ним розтлумачено як похідне від дієслова недоконаного виду «задовольняти».

Окрім цього, тлумачення Пленумом Верховного Суду України терміну переміщення, як похідного від дієслова доконаного виду «перемістити» не єдине. У постанові «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»

зазначається, що «пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів – це незаконне **переміщення** (виділено мною – Т.Д.) їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше у межах України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами, незалежно від того, отримав їх адресат, чи ні. Якщо злочин не був доведений до кінця з не залежних від волі винного причин (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання), дії останнього належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину» [142].

Незважаючи на вищенаведене, тлумаченням кримінального закону стосовно встановлення моменту закінчення контрабанди Верховним Судом України слід визнати правильним. Адже в ст. 201 КК йдеться не просто про переміщення, а про переміщення через митний кордон, поняття якого визначається як межі митної території України [105]. Тобто йдеться про умовну лінію, лише у випадку пересікання якої можна говорити, що має місце переміщення через митний кордон.

Зі змісту положень Митного кодексу України та Наказу Державної митної служби України “Про затвердження порядку здійснення митного контролю за переміщенням через митний кордон України товарів та інших предметів з використанням морського, річкового й поромного видів транспорту” [133] випливає, що під час вивезення товарів спочатку здійснюється митний контроль за переміщуваним вантажем, а потім особа, що виїздить за кордон, переміщує його через лінію державного (митного) кордону. Під час ввезення, навпаки, – спочатку переміщується вантаж через лінію державного (митного) кордону, після чого митні органи його оглядають. Відповідно, з моменту митного огляду на території іноземної держави і до моменту фактичного переміщення предметів через лінію державного кордону проходить певний

період, під час якого винний має можливість добровільно відмовитися від доведення злочину до кінця. Відтак обґрунтованим є положення зафіксоване в абз. 3 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил” [146], де зазначається, що «добровільна відмова від вчинення контрабанди чи порушення митних правил можлива до моменту прийняття митним органом митної декларації».

Інша справа, чи добрим є виклад ст. 201 КК України. Можливо з урахуванням вищенаведених аргументів у цій статті слід було б по-різному закріпити відповідальність при ввезені в Україну та вивезені з України предметів контрабанди.

Викликають зауваження і окремі інші позиції Верховного Суду України щодо встановлення моменту закінчення злочинів, а саме: «незаконне виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин утворює закінчений склад злочину з моменту, коли почали вчинятися дії, спрямовані на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їх концентрації», та «пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів - це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше у межах України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами, незалежно від того, отримав їх адресат чи ні».

Стосовно першого положення, то знову-таки має місце ситуація, коли віддієслівний іменник «виготовлення» пропонується розуміти, як похідний від дієслова недоконаного виду «виготовляти». Хоча, коли йдеться про фальшивомонетництво, то його пропонується вважати закінченим з моменту «виготовлення з метою збуту, а так само збуту хоча б одного грошового знака чи державного цінного папера» [138]. А злочин, передбачений ч. 2 ст. 204 КК,

пропонується вважати закінченим з моменту незаконного виготовлення будь-якої кількості підакцизних товарів [134]. Саме такий підхід до моменту встановлення виготовлення закінченим (факт реального створення хоча б одного предмету), слід вважати обґрунтованим, а не так, як це зробив Верховний Суд України визначивши таким моментом – момент, коли почали вчинятися дії, спрямовані на одержання таких засобів чи речовин.

Стосовно визначення поняття «пересилання» та моменту його закінчення, то визначення, наведене вище, швидше роз'яснює термін «відсилення», а не «пересилання». Адже саме це слово тлумачиться як «відправляти щось в інше місце або кому-небудь посильним, поштою і т. ін.» [19].

У теорії кримінального права дискутується і питання щодо встановлення моменту утворення закінченого складу злочину, передбаченого ст. 297 КК. На думку правників, злочинні посягання, передбачені ст. 297 КК, можуть належати до злочинів з формальним або з матеріальним складом, залежно від форми прояву об'єктивної сторони таких посягань. Так, коментуючи ст. 297 КК, В.О. Навроцький зазначає, що момент закінчення злочину визначається з урахуванням змісту вчинюваного діяння. Якщо воно полягає у порушенні, то закінченим цей злочин є відтоді, коли виконане діяння достатньо вказує на наявність її об'єктивних і суб'єктивних ознак. Таким чином, настання чи ненастання бажаних для суб'єкта злочинних наслідків значення для кваліфікації злочину не має. У випадках, коли діяння виражається у викраденні предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі, злочин слід вважати закінченим з моменту набуття винним можливості розпорядитися викраденим на власний розсуд (сховати, продати, подарувати тощо), так само, як і при кваліфікації злочинів проти власності. Якщо викрадення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного, то відповідно до ст. 15 КК його дії належить кваліфікувати як замах на злочин [111, с. 699].

Такий підхід показує юридичну дистанцію між “наругою” і “викраденням”, розглядаючи останнє як окрему дію, яка утворює об’єктивну сторону наруги над могилою. Утім, сам факт вилучення предметів з місця поховання або з трупа вже завдає шкоду основному безпосередньому об’єктові цього злочину. Тому, пропонуючи застосовувати ст. 15 КК і розуміти викрадення зазначених предметів тотожно із розкраданням у ситуації, коли особа вже вилучила предмети з місця поховання, визнається те, що шкоди відповідним суспільним відносинам у сфері моральності ще не заподіяно. Але ж такої шкоди ще не заподіяно відносинам власності, а основний безпосередній об’єкт посягання вже зазнав негативного впливу. На нашу думку, сам факт викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі, у будь-якому випадку є проявом зневажання пам’яті про померлого, що заслуговує на оцінку такого діяння як злочину проти моральності, а не відносин власності. На підтримку цієї позиції наведемо думку С.С. Яценка, котрий вважає, що викрадення таких предметів не може одночасно не бути наругою над могилою [217, с. 40-41].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що використання в тексті ст. 297 КК терміна “викрадення предметів...” узагалі є не досить вдалим: він не охоплює усі можливі способи заволодіння відповідними предметами, викликає проблеми при правозастосуванні, при вирішенні питань кваліфікації вчиненого тощо. На нашу думку, виключення з диспозиції цієї норми даного терміна та заміна його на “незаконне заволодіння предметами, що знаходяться в місці поховання або на трупі” дозволить вирішити складну проблему та позбавитися сумнівів щодо змісту злочинної дії у формі “викрадення” у ст. 297 КК.

Є окремі розходження стосовно встановлення в літературі поняття та моменту закінчення такої дії як «ввезення в Україну», яке є ознакою декількох складів злочинів. З якого моменту слід вважати злочин у такій формі закінченим: а) фактичного переміщення таких предметів через державний

кордон; б) переміщення таких предметів через митний кордон; в) після закінчення митного контролю.

Це можна простежити на прикладі злочину, передбаченого ст. 300 КК (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості). Наприклад, на думку П.П. Сердюка, ввезення в Україну творів, кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, повинно вважатися закінченим злочином з моменту їх фактичного переміщення через митний кордон України. Проте, далі ним робиться достатньо дивний висновок: якщо такі твори або продукція були виявлені під час митної перевірки, то дії повинні кваліфікуватися за ч. 2 ст. 15 і ст. 300 КК, тобто закінчений замах на ввезення в Україну творів, кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості [163, с. 102]. В результаті, робиться ще більш цікавий висновок, науковець взагалі вважає доцільним виключення зі ст. 300 КК вказівки на ввезення в Україну, виготовлення, зберігання, перевезення, інше переміщення творів, кіно-, відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, з метою їх збуту чи розповсюдження, і залишити лише „розповсюдження” [164, с. 12].

Вважаємо обґрунтованим визнавати вчинення злочину у формі ввезення в Україну заборонених предметів закінченим з моменту переміщення через митний кордон, враховуючи, що у п. 2 ст. 1 Митного кодексу України зазначається, що ввезення товарів і транспортних засобів на митну територію України, вивезення товарів і транспортних засобів за межі митної території України – це сукупність дій, пов'язаних із переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України у відповідному напрямку.

Узагальнюючи викладене в цьому підрозділі дисертаційного дослідження, можемо зробити наступні висновки:

1. Залежно від особливостей законодавчої конструкції складу того чи іншого злочину, та насамперед від закріплення його об'єктивної сторони, кримінальний закон та теорія кримінального права розрізняє передусім злочин

з матеріальним і формальним складами. Саме такий поділ підтримуємо і ми, а разом з цим вважаємо «штучним» виділення «усіченого» та «формально-матеріального» складу.

2. Простим злочином з формальним складом є вчинення винним одиничного, одномоментного діяння, яке як безальтернативне передбачене у статті (частині статті) КК або одного з альтернативних передбачених діянь, спосіб використання якого не утворює складу іншого злочину. При цьому визначальне значення має не склад такого злочину (простий він чи складний), а реальна кількість вчинених особою діянь (одне), характер цього діяння (одиничне), тривалість його в часі (одномоментне) та в який спосіб воно вчинене (використання такого способу не повинно утворювати складу іншого злочину).

3. Навіть при вчиненні простого злочину слід розмежовувати нормативний та фактичний момент їх закінчення.

4. За загальним правилом простий злочин з формальним складом (нормативний момент), слід визнавати закінченим з моменту вчинення чи початку вчинювання передбаченого у КК діяння, залежно від того, як воно сформульовано у КК. Фактичний момент – закінчення діяння, котре утворює такий склад.

5. Пленум Верховного Суду України в цілому обґрунтовано визначає момент закінчення злочинів, склади яких є простими, або ж в окремих випадках варіанти вчинення простих злочинів, склад яких є складним. Проте, непослідовним є Верховний Суд України у тлумаченні віддієслівних іменників, що утворені від дієслів як доконаного, так і недоконаного виду. Узагальнення таких положень дозволяє стверджувати, що Пленум виходить з позицій «доцільності та здорового глузду», проте без будь-якого теоретичного чи практичного обґрунтування. А відтак, слід погодитись з М.І. Хавронюком, що «проблеми використання віддієслівних іменників у КК потребують подальшого дослідження. Можливо, що у майбутньому формулювання

диспозицій статей Особливої частини КК України слід буде кардинально змінити з тим, щоб їх зміст був чітким, загальнозрозумілим, і не створював зайвих проблем для кваліфікації злочинів» [210, с. 48].

2.2. Визначення моменту закінчення ускладненого злочину з формальним складом

У попередньому підрозділі було розглянуто встановлення моменту простого злочину з формальним складом. Однак, суспільно небезпечне діяння не завжди складається з однієї дії (бездіяльності). Досить часто для досягнення злочинної мети винній особі доводиться вчиняти багатоактне діяння. В останньому випадку необхідно вирішувати питання про те, чи немає множинності злочинів, пам'ятаючи, що одиничний злочин може бути триваючим, продовжуваним або складеним. Дати теоретичну оцінку таким законодавчим конструкціям, буває досить складно.

Як ми вже обґрунтовували, хоча в літературі одностайно виділяються лише три види одиничних ускладнених злочинів: 1) триваючі; 2) продовжувані; 3) складені, вважаємо, що цей перелік стосовно злочинів з формальним складом має бути доповнений також такими видами: 4) злочини з декількома альтернативними діяннями; 5) злочини з декількома обов'язковими діяннями.

Відтак особливості встановлення моменту закінчення вищеназваних видів злочинів, склад яких сформульовано як формальний, і буде досліджено у цій частині роботи.

Насамперед слід відзначити, що в літературі абсолютно обґрунтовано робиться висновок, що триваючий злочин може мати місце лише у формальних складах [108, с. 142].

Стосовно ж його сутності, то наприклад В.О. Навроцький, досліджуючи момент закінчення триваючого злочину зазначає, що таке поняття виробила

теорія кримінального права, його сприйняла слідчо-прокурорська та судова практика, хоча в літературі й висловлювалась думка, що поняття триваючого злочину не потрібне [49]. Виділення серед усіх злочинів так званих триваючих ґрунтується, на думку В.О. Навроцького, на тому, що їх об'єктивна сторона ніби розтягнута у часі. "Тривалість" таких злочинів утворюється не за рахунок початкового акту поведінки, а за рахунок наступної бездіяльності, яка продовжується до його присічення чи добровільного припинення [87, с. 94-95]. Весь цей період винний перебуває, як пишуть у літературі, у злочинному стані. Вченим абсолютно обґрунтовано зазначається, що досягнувши стадії закінченого злочину, таке посягання юридично є закінченим, а фактично ще продовжує вчинятися, триває протягом певного часу [108, с. 140-141].

Це підтверджує нашу тезу щодо доцільності розгляду нормативного та фактичного моменту закінчення злочину. При вчиненні триваючого злочину слід у всіх випадках таким нормативним моментом вважати початок якогонебудь злочинного діяння. Фактичний – закінчення злочинної поведінки внаслідок дій самого винного, спрямованих до припинення злочину, або настання подій, що перешкоджають вчиненню злочину (наприклад, втручання органів влади) [159, с. 6], день їх припинення за волею або всупереч волі винного [111, с. 20].

Виділення фактичного моменту закінчення злочину в такому випадку матиме значення для вирішення таких питань, як питання про початок строку давності кримінальної відповідальності, застосування помилування та амністії тощо [108, с. 140-141].

Розглянемо утворення закінченого триваючого злочину на прикладі самовільного залишення військової частини або місця служби (злочину, передбаченого ст. 407 КК). Це діяння утворює закінчений склад злочину:

- з моменту самовільного залишення винним військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу (ч. 4 ст. 407 КК);

- з моменту закінчення мінімальної тривалості ухилення винного від служби, визначеної кримінальним законом (ч. ч. 1-3 ст. 407 КК). При цьому для діянь, передбачених ч. ч. 1-2 ст. 407 КК, характерно те, що об'єктивна сторона припускає верхню та нижню межі строку ухилення. Діяння, передбачене ч. 3 ст. 407 КК, визначає лише нижню межу тривалості відсутності винного на службі.

В зв'язку з цим, добровільна відмова від вчинення діянь, передбачених ч. 1-3 ст. 407 КК, може мати місце й після самовільного залишення винним військової частини або місця служби чи після його нез'явлення вчасно без поважних причин на службу, однак, до моменту закінчення мінімальної тривалості відсутності, за наявності якої настає кримінальна відповідальність.

В умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (діяння, передбачене ч. 4 ст. 407 КК) добровільна відмова можлива лише до моменту самовільного залишення винним військової частини або місця служби чи моменту нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, оскільки склад цього злочину набуває ознак закінченого з того ж моменту, коли розпочалось ухилення винного від військової служби [160, с. 451-460].

Як замах на самовільне залишення військової частини розцінив суд дії рядового строкової служби М. З метою ухилитися від військової служби тривалістю понад три доби, але не більше місяця кожного разу, щоб провідати батьків, М. 6, 8 та 27 листопада 1997 року тричі самовільно залишав військову частину. Проте, свій намір довести до кінця він не зміг з причин, від нього не залежних, оскільки кожен раз його затримували представники військової частини – 7, 9 та 28 листопада 1997 року відповідно. Наміру взагалі ухилитися від військової служби М. не мав. Військовим судом дії М. були кваліфіковані за ст. 17, п. „а” ст. 240 КК України 1960 року [4].

Подібно вирішується питання й при вчиненні втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, тобто злочину, передбаченого ч. 1 ст. 393 КК. В даному випадку закінчений склад злочину утворюється разом з незаконним

залишенням особою місця позбавлення волі чи місця, де особа перебуває в ув'язненні. Факт незаконного залишення місця позбавлення волі або місця тримання під вартою визначається самовільним перетинанням засудженим зовнішньої огорожі меж цих місць. Утворення закінченого складу злочину – коли особа залишила таке місце і може самостійно визначати подальше місце свого перебування. При цьому, коли засуджений таємно втікає з місця позбавлення волі, цей момент пов'язується з перетинанням зовнішньої межі колонії, адже саме тоді ця особа може розпоряджатися собою на власний розсуд. Коли засуджений втікає з місця позбавлення волі і його переслідують, закінчений склад злочину, передбаченого ст. 393 КК, утворюється не перетинанням меж зовнішньої огорожі виправної установи, а коли особа уникає переслідування і починає вільно розпоряджатися собою. До цього моменту в наявності буде замах на вчинення втечі. Це пояснюється тим, що злочин не доведено з причин, не залежних від волі суб'єкта.

Замах на вчинення втечі розпочинається з початком реалізації суб'єктом об'єктивної сторони злочину. Він може проявлятися, наприклад, в тому, що суб'єкт розпочав перетинати огорожу, але його затримали. Дії, які передують початку реалізації об'єктивної сторони, але скеровані на організацію втечі, – є готуванням до злочину. Скажімо, особа, готуючись втекти, дістає цивільний одяг.

Простежити розмежування моментів утворення закінченого злочину та закінчення злочину в триваючих злочинах з формальним складом можна також на прикладі викрадення людини (злочин, передбачений ст. 146 КК). В юридичній літературі існує позиція, що викрадення людини можна вважати закінченим після певного періоду тримання людини в неволі, тобто тримання людини є ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину [56, с. 30]. Навряд чи можна погодитися з таким судженням. Дійсно, у більшості випадків при викраденні людини має місце її незаконне тримання. Проте поміщення потерпілого у певне місце і вчинення дій з його протиправного утримання для

моменту юридичного закінчення викрадення людини значення не має, оскільки викрадення, на нашу думку, слід визнавати закінченим злочином з моменту заволодіння людиною, поєднаного з переміщенням (віддаленням) її з місця перебування, а не з моменту її утримання протягом більш чи менш тривалого періоду. Тримання, як видається, лежить за рамками розглядуваного складу злочину. У зв'язку з цим ми не поділяємо названої позиції, не визнаючи тим самим дії щодо тримання потерпілого однією із обов'язкових ознак викрадення людини. Про це свідчить і судово-слідча практика.

Приклади судово-слідчої практики свідчать про самотійність дій, відповідальність за які передбачена в ст. 146 КК. Більш того, і сам зміст даної статті свідчить про це. Законодавець розділив незаконне позбавлення волі і викрадення людини сполучником «або», вказавши тим самим на їх самотійність. Зазначені дії дійсно мають істотні розходження. Позбавлення волі являє собою створення зовнішніх перешкод вільному пересуванню потерпілого і може виражатися в його затриманні в тому місці, де він знаходиться не бажає, або в помещенні (запровадженні) його в таке місце, звідки вихід для нього не є вільним [31, с. 109], тобто в його ізоляції. На відміну від незаконного позбавлення волі викрадення людини, як було показано, характеризується заволодінням людиною, поєднаним з переміщенням її з місця перебування. Крім того, з'ясування змісту термінів «викрадення» і «незаконне позбавлення волі» свідчить про те, що вони не тотожні. Так, далеко не кожен викрадений позбавлений волі і, тим більше, не кожен позбавлений волі викрадений. На жаль, навіть у такій редакції у ст. 146 КК на першому місці законодавцем поміщене незаконне позбавлення волі, а потім уже викрадення людини, тоді як викрадення людини являє собою значно більшу суспільну небезпечність порівняно з незаконним позбавленням волі, про що свідчать і судово-слідча практика, і санкції статей, котрі передбачають відповідальність за ці злочини в КК багатьох країн, а також громадська думка,

яка згідно з соціологічними дослідженнями визнає викрадення людей найбільш небезпечним злочином для суспільства і для себе [31, с. 5].

Стосовно ж продовжуваного злочину, то його поняття по суті має нормативне визначення, адже в ч. 2 ст. 32 КК зазначається, що повторність, передбачена частиною першою цієї статті, відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Роз'яснює це поняття і Пленум Верховного Суду України. Наприклад, в абз.5 п.23 Постанови «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992р. №12 ним зазначено, що неодноразове вилучення майна (чи заволодіння ним) в одного і того ж самого потерпілого, якщо воно складалося з ряду тотожних дій, охоплювалося від самого початку єдиним умислом на заволодіння конкретним майном і вчинено одним способом, належить розглядати як один продовжуваний злочин [144].

Для продовжуваного злочину характерна наявність, принаймні, трьох ознак: тотожності дій; єдності наміру; наявності загальної мети. Останні дві ознаки передбачають, що винний від початку вчинення першої дії має намір здійснити і подальші дії, спрямовані на досягнення певного кінцевого результату.

На відміну від триваючого злочину, який може бути тільки з формальним складом, продовжуваним може бути як злочин з формальним, так і з матеріальним складом.

Якщо ж говорити про злочини з формальним складом, то продовжуваними злочинами з таким складом є винне вчинення суб'єктом злочину ряду (двох і більше) тотожних суспільно небезпечних дій (бездіяльності), об'єднаних єдиним наміром, відповідальність за вчинення яких передбачена у статті (частині статті) КК, котра не передбачає суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки складу такого злочину.

Особливістю продовжуваних злочинів з формальним складом, на нашу думку, є те, що його складовими є прості злочини. Вчиненням одного факту злочинного посягання вже заподіюється злочинна шкода охоронюваним суспільним відносинам, і таке діяння утворює закінчений злочин. Водночас, послідовне вчинення декількох діянь, об'єднаних єдиним злочинним умислом та єдиною метою також утворює одиничний злочин. Такий злочин є продовжуваним.

Окрім цього, ми поділяємо позицію В.О. Навроцького, який зазначає, що продовжуваний злочин може складатися з кількох діянь, кожне з яких (саме по собі) становить собою адміністративний проступок, інше правопорушення і лише у сукупності становить продовжуваний злочин [108, с. 143], а як приклад такого злочину з формальним складом наводить злочин, відповідальність за вчинення якого передбачено у ст. 434 КК (неодноразове погане поводження з військовополоненими) [108, с. 144].

Таку ж позицію зайняв і Пленум Верховного Суду України зазначивши, що якщо особа мала умисел на незаконне переміщення через митний кордон товарів у великих розмірах, але перемістила їх невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою від 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, її дії належить розглядати як продовжуваний злочин і кваліфікувати за ст. 201 КК [146].

Наведемо приклад із справи щодо обвинувачення за ст. 70, ч. 2 ст. 17, ст. 70 КК України 1960 року громадянки Молдови Ц., яка 08.05.1999 р. приблизно о 12 год. їхала з Молдови до Німеччини транзитом через Україну туристичним автобусом і незаконно, з приховуванням від митного контролю, перемістила в Україну через митний пост “Мамалига” Кельменецької митниці предмети контрабанди. Ці предмети в письмовій митній декларації не значились, до митного контролю не пред'являлися, під час усного опитування не були заявлені. Того ж дня, приблизно о 23 год. 30 хв. ця особа цим же автобусом їхала з України до Республіки Польща, маючи намір незаконно, з

приховуванням від митного контролю, перемістити через митний кордон України – митний пост “Шегині” Мостиського району Львівської області ті ж самі предмети контрабанди.

Суд, на наш погляд, цілком правомірно, проаналізувавши зібрані докази у справі та оцінюючи їх у сукупності, визнав, що дії підсудної слід кваліфікувати як закінчену контрабанду, оскільки ця особа вчинила незаконне переміщення предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю через митний кордон України. Дії підсудної щодо незаконного переміщення цих предметів мали продовжуваний характер, тому що вона їхала транзитом через територію України і мала намір перемістити предмети контрабанди з Молдови у Німеччину, де постійно проживала. Відтак її дії щодо незаконного вивезення предметів контрабанди через митний кордон України додаткової кваліфікації як за замах на контрабанду не потребують (справа №1–144/ 1999) [5].

Відтак, не зовсім обґрунтованою видається позиція, що продовжуваному злочину властиві такі ознаки:

- 1) він складається з двох або більше самостійних, тобто віддалених одне від одного в часі, тотожних **злочинних** (виділено нами – Т.Д.) діянь;
- 2) всі ці діяння об'єднані єдиним наміром і прагненням до досягнення спільної, кінцевої мети;
- 3) саме тому вони розглядаються не як множинність злочинів, а як одиничний злочин;
- 4) продовжуваний злочин кваліфікується за однією, окремою статтею (частиною статті) КК [78, с. 223-224].

Продовжувані злочини з формальним складом, на відміну від аналогічних злочинів з матеріальним складом, є закінченими з моменту виконання хоча б двох дій, що складають об'єктивну сторону цього складу. Розглянемо це на прикладі незаконного полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на

звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, що занесені до Червоної книги України. В чинному КК цей склад злочину побудований як формальний. С.А. Голуб, котра досліджувала питання відповідальності за такий злочин, зазначає, що незаконне полювання (відстріл) на диких кабанів, ведмедів, оленів, лосів, косуль вважався закінченим, як свідчить вивчення практики, якщо встановлено, що особа вистежувала або переслідувала звіра або птаха, на яких полювання заборонено. Немає значення при цьому, чи була добута тварина, чи ні [32, с. 36]. Однак, полювання — діяння не одноактне. Воно полягає в умисних пошуках, вистежуванні з метою добування, лову, розселення, використання в зоопарках, переслідування і саме добування диких звірів і птахів, які знаходяться в стані природної волі, або утримуються в напіввільних умовах [32, с. 147].

За загальним правилом, продовжуваний злочин з формальним складом вважається закінченим з моменту, коли виконана остання з дій, достатніх для визнання посягання злочином [108, с. 140-141].

Очевидно, що в цьому випадку визначається фактичний момент закінчення продовжуваного злочину. Адже, як ми вже зазначали, продовжуваний злочин, містить по суті ознаки кількох (двох або більше) простих злочинів. А при вчиненні хоча б одного простого, вже матиме місце закінчений злочин (нормативний момент).

На це вказує і В.О. Навроцький, який, хоча і не називає це нормативним моментом, зазначає, що у випадку, коли вчинення кількох діянь не змінює правової оцінки скоєного, продовжений злочин є закінченим з моменту закінчення першого ж епізоду, якщо змінює (злочин стає кваліфікованим) – з моменту, коли завершеним є те посягання, з вчиненням якого змінюється вид злочину [108, с. 145].

Викладене можна продемонструвати на такому прикладі. У випадку збуту підроблених грошей – при намірі на збут, наприклад, 10 підроблених купюр, факт збуту хоча б однієї купюри вже утворює закінчений злочин.

Кваліфікація не зміниться, якщо особа вчинить декілька таких діянь – декілька збутів різним особам, якщо ці дії були об'єднані одним наміром. Проте, якщо особа мала намір збути підроблені гроші у великих розмірах у кілька прийомів, то злочин, в даному випадку, відповідальність за вчинення якого передбачена у ч. 2 ст. 199 КК, буде закінчений з моменту вчинення факту збуту в цьому розмірі.

Отже, нормативним моментом закінчення продовженого злочину з формальним складом є момент закінчення першого ж діяння, якщо вчинення наступних не змінює кримінально-правової оцінки вчиненого. Якщо ж змінює (злочин стає кваліфікованим) – то момент, коли завершеним є те посягання, з вчиненням якого змінюється вид злочину.

Аналіз позицій щодо розуміння змісту складених злочинів з формальним свідчать про те, що, на думку більшості вчених, вони складаються з двох або більше злочинних діянь і підпадають під одну статтю КК [78, с. 224]. Іншим чином поняття складеного злочину визначається як врахована законодавцем сукупність злочинів – “об'єднання” в одній статті Особливої частини КК двох чи більше діянь, кожне з яких становить собою самостійний злочин [108, с.146]. А на думку С.Д. Шапченко, складений злочин – це особливий різновид одиничного злочину, юридичний склад якого за певних умов охоплює вчинені особою в різний час діяння, що мають ознаки окремих (самостійних) злочинів. У цьому разі такі діяння стають елементами одиничного злочину і в межах кримінально-правової кваліфікації самостійними злочинами не визнаються [110, с. 59].

Особливістю складеного злочину є те, що його утворює сукупність діянь, які самі по собі передбачені в різних статтях Кримінального кодексу як самостійний злочин. Однак, через пряму вказівку законодавця вони складають один одиничний злочин. Деякі склади злочинів передбачають вчинення діяння систематично, тобто більше двох разів. Діяння може вчинятися і у вигляді промислу. Це такі випадки, коли має місце більш-менш тривала злочинна

діяльність, яка стає основним або відчутним додатковим джерелом злочинного збагачення.

Прикладом складеного злочину з формальними складом може бути розбій. З приводу моменту закінчення цього злочину Пленум Верховного Суду України зазначає, що розбій вважається закінченим з моменту нападу, поєднаного з застосуванням або з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, заволоділа винна особа майном потерпілого чи ні [144]. Цей злочин містить ознаки двох простих: а) грабежу та б) заподіяння насильства, що може розцінюватись як злочин проти особи. Адже як зазначає В.О. Навроцький, "складатися" можуть різні злочини: умисний з умисним, умисний з необережним, необережний з необережним; злочини з матеріальним складом зі злочинами з формальним складом. При цьому моменти закінчення окремих посягань, які утворюють складений злочин, можуть не співпадати. Через це виникає проблема встановлення моменту закінчення складених злочинів [108, с. 146].

Проте, коли йдеться про встановлення моменту закінчення складених злочинів, то очевидно, що йдеться про такі випадки де «складаються» умисні злочини. В іншому випадку слід говорити не про момент закінчення, а про наявність ознак складеного злочину або про множинність злочинів чи її відсутність.

Як різновид складеного злочину з формальним складом слід, на нашу думку, розглядати також вчинення діяння, відповідальність за яке передбачена у ч. 1 ст. 222 КК. З приводу моменту його закінчення Пленум Верховного Суду України в абз. 2 п. 21 зазначає, що злочин, передбачений ч.1 ст. 222 КК, вважається закінченим з моменту надання винною особою завідомо неправдивої інформації незалежно від того, чи вдалося їй у такий спосіб одержати субсидії, субвенції, дотації, кредити або пільги щодо податків. Тобто злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у ч. 1 ст. 222 КК, по

суті містить ознаки принаймні підробки документів (ч. 1 ст. 358 КК) та використання підроблених документів (ч. 3 ст. 358 КК).

Таким чином, на нашу думку, складений злочин з формальним складом слід вважати закінченим з моменту вчинення з прямим умислом усіх діянь, які необхідні для його утворення.

Однак, у практиці чи не найчастіше зустрічаються ускладнені злочини з формальним складом з декількома діями: альтернативними чи обов'язковими.

Стосовно першого випадку, то йдеться про вчинення злочинів, склад яких є формальним з альтернативними діями, коли винний вчиняє декілька таких діянь.

Нормативний момент закінчення такого злочину, на нашу думку, має місце з моменту вчинення першого діяння. Фактичний – з моменту вчинення останнього діяння. На це, наприклад, вказує А.М. Ришелюк, що часом вчинення злочину, який характеризується двома діями, є день вчинення останньої дії [111, с. 20].

Наприклад, у випадку виготовлення, перевезення та збуту підроблених грошей, підстави для кваліфікації діяння особи як закінченого злочину мають місце з моменту виготовлення таких грошей. На це наголошує і Пленум Верховного Суду України, зазначаючи, що цей злочин є закінченим з моменту виготовлення з метою збуту, а так само збуту хоча б одного грошового знака чи державного цінного паперу [138]. Фактичне ж закінчення матиме місце в момент збуту. І навіть, якщо збут буде невдалим, – діяння слід кваліфікувати не як замах на збут підроблених грошей, а як закінчений злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 199 КК.

Саме таким шляхом іде практика при розгляді справ про злочини, коли винною особою вчинено декілька діянь, котрі закон розглядає як альтернативні для одного складу злочину.

Наприклад, Садгирський районний суд м. Чернівці розглянув справу, де з-поміж інших діянь як закінчений злочин, відповідальність за вчинення якого

передбачена ч. 1 ст. 199 КК кваліфікував такі діяння: підсудна, переслідуючи мету, скеровану на зберігання, придбання, перевезення з метою збуту та збут підроблених грошей при невстановлених слідством обставинах придбала підроблену купюру номіналом 100 доларів США, яку в подальшому перевезла до місця свого проживання, де зберігала до 19.03.2006 року. Далі підсудна поїхала на ринок, де зайшла до обмінного пункту ЧФ "Українбанк" та надала касиру підроблену купюру номіналом 100 доларів США для обміну на гривні. Касир вказаного обмінного пункту, оглянувши надану підроблену купюру, повідомила підсудну про те, що надана нею купюра номіналом 100 доларів США не може бути прийнята для обміну на гривні України, оскільки вона є підробленою, при цьому пояснивши ознаки підробки наданої купюри. Підсудна, діючи умисно та переслідуючи мету, скеровану на зберігання, перевезення, з метою збуту та збут підроблених грошей, забрала у касира надану купюру і, достовірно знаючи про те, що купюра номіналом 100 доларів США є підробленою не звертаючись до органу внутрішніх справ з даним повідомленням, пішла в інший обмінний пункт, що розташований на ринку, а саме в обмінний пункт Чернівецької обласної філії "АТ УФГ" і надала для обміну на гривні України вказану вище одну підроблену купюру номіналом 100 доларів США. Касир, оглянувши надану купюру та виявивши ознаки підробки наданої однієї купюри номіналом 100 доларів США, повідомила, про це службу охорони, яка в подальшому викликала співробітників міліції, які вилучили надану для обміну одну купюру номіналом 100 доларів США [21].

Є в КК і низка статей, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинів, в тому числі і з формальним складом, які можуть бути тільки ускладненими – з декількома обов'язковими діяннями. Прикладом такого злочину може бути наприклад злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена ч. 1 ст.353 КК. Відповідальність за вчинення цього злочину настає лише у випадку вчинення двох діянь: 1) самовільного присвоєння владних

повноважень або звання службової особи; 2) вчинення будь-яких суспільно небезпечних діянь.

Вважати цей злочин ускладненим не можна, адже самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи не містить ознак самотійного злочину.

Злочин з декількома обов'язковими діяннями є закінченим з моменту вчинення останнього з діянь, які є необхідними для цього складу злочину.

Як приклад ускладненого злочину з формальним складом – з декількома обов'язковими діяннями, слід, на нашу думку, розглядати і злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у ч. 1 ст. 203. З приводу моменту його закінчення вказується «злочин, відповідальність за який передбачена ч.1 ст.203 КК, вважається закінченим з початку здійснення виду діяльності, щодо якого є спеціальна заборона» [134]. Проте, для розуміння цього положення слід: 1) уточнити, що йдеться про вид не будь-якої, а лише господарської діяльності; 2) визначитись, що слід розуміти під «початком здійснення діяльності», в який момент можна вважати, що діяльність розпочалася.

М.Є. Короткевич, який досліджував склад злочину, передбачений ст. 203 КК, та, як він же зазначає, є автором проекту постанови, положення якої аналізується, обґрунтовує висновок, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 203 КК, є систематичність дій, тобто вчинення не менше трьох діянь, щодо яких законом встановлена спеціальна заборона [68]. З таким висновком важко не погодитись.

Разом з тим, судова практика засвідчує дещо інше. Прикладом може служити ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, якою відмовлено в задоволенні касаційної скарги особі, яку було визнано винною і засуджено за зайняття видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона, встановлена законом, а саме, за те, що вона за місцем свого проживання виготовила міцний алкогольний

(спиртовмісний) напій кустарного виробництва міцністю 49°, котрий, 8 і 9 червня 2005 року продала у кількості по 0,25 л двом особам, а решту алкогольного напою, у кількості 4 л, у неї було вилучено 7 липня 2005 року працівниками міліції [201].

Не викликала заперечення у Верховного Суду України і кваліфікація як злочину, передбаченого ч. 1 ст. 203 КК, діянь особи, яка визнана винною у тому, що вона у грудні 2006 року в с. Бірюково Луганської області в приміщенні своєї квартири займалася забороненим законом видом господарської діяльності, а саме виготовила два літри самогону, який 30.12.2006 року збула двом особам [200].

Ні в першій, ні в другій справі чи була діяльність з виробництва та збуту спиртних напоїв домашнього вироблення систематичною (не менше трьох діянь) суд не досліджував, хоча в першому випадку мав місце один факт виготовлення та два факти збуту спиртних напоїв домашнього вироблення, в другому – один факт виготовлення та один факт збуту.

Та і взагалі, питання про систематичність такого виду діяльності залишається відкритим. Що ж слід розуміти під систематичною діяльністю: три і більше факти виготовлення спиртних напоїв домашнього вироблення, три і більше факти збуту таких напоїв чи інший варіант?

Підсумовуючи викладене, ми приходимо до наступних висновків:

1. Суспільно небезпечне діяння не завжди складається з однієї дії (бездіяльності). Досить часто для досягнення злочинної мети винній особі доводиться вчиняти багатоактне діяння. Такі діяння, які не становлять множинності, називаються ускладненими злочинами. Вважаємо, що доцільним є виділення таких видів ускладнених злочинів з формальним складом: 1) триваючі; 2) продовжувані; 3) складені; 4) з альтернативними діяннями; 5) з декількома обов'язковими діяннями.

2. Триваючим може бути лише злочин з формальним складом. Для такого злочину характерне вчинення на початку одноактного діяння, як

правило, дії, а надалі невизначений тривалий час - бездіяльності, впродовж якої безперервно зберігається злочинний стан. Для такого складу особливо актуально розмежовувати нормативний момент закінчення злочину – час вчинення діяння (початку злочинної поведінки) та фактичний момент його закінчення – фактичне припинення бездіяльності (злочинної поведінки) за власною волею чи всупереч їй.

3. Продовжувані злочини характеризуються трьома ознаками: тотожністю дій; єдністю наміру; наявністю загальної мети. Останні дві ознаки передбачають, що винний від початку вчинення першої дії має намір здійснити і подальші дії. Нормативним моментом закінчення продовженого злочину з формальним складом є момент: 1) закінчення першого ж діяння, якщо вчинення наступних не змінює кримінально-правової оцінки вчиненого; 2) момент, коли завершеним є те посягання, з вчиненням якого злочин стає кваліфікованим. Фактичним моментом закінчення продовжуваного злочину – момент вчинення останнього з діянь, які утворюють продовжуваний злочин з урахуванням вищенаведених положень про нормативний момент, та того, що фактичний момент не може випереджати в часі нормативний.

4. Особливістю складеного злочину є те, що його утворює сукупність діянь, які самі по собі передбачені в інших статтях Кримінального кодексу як самостійний злочин. Однак, через пряму вказівку законодавця вони складають один одиничний злочин. Закінченим складений злочин формальним складом слід вважати тоді, коли виконані діяння (дія чи бездіяльність), що становлять ускладнену об'єктивну сторону цього злочину.

5. Нормативним моментом закінчення злочину з кількома альтернативними діяннями слід вважати час вчинення першого діяння. Фактичним – час вчинення останнього з таких діянь. І навіть, якщо друге чи наступне діяння не було завершено з причин, що не залежать від волі винного, діяння слід кваліфікувати як закінчений злочин.

6. Ускладнений злочин з формальним складом з декількома обов'язковими діяннями подібний до складеного злочину. Але, на відміну від останнього, за діяння, які його утворюють, не передбачена відповідальність у КК як за самостійні злочини. Відтак, такий злочин вважається закінченим (нормативний момент) з моменту вчинення останнього з «обов'язкових» діянь, а фактичний момент слід визначати за тими ж правилами, що й фактичний момент закінчення продовжуваного злочину.

2.3. Значення змісту умислу та ступеня його конкретизації для встановлення моменту закінчення злочинів з формальним складом

Вина у КК України визначається як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України).

Правильне вирішення загального питання про вину має важливе не лише теоретичне, але і практичне значення. В залежності від того, як диференційовано загальне поняття вини, здійснюється визначення її окремих форм, кожна з яких має містити загальні ознаки вини [161, с. 100].

Від з'ясування окремих форм вини в свою чергу залежить вирішення питання про наявність у конкретних діях обвинуваченого суб'єктивної підстави кримінальної відповідальності [161, с. 100].

Вина – це центральне поняття кримінального права і кримінального процесу. Від правильного вирішення питання про вину передусім залежить зміцнення законності в діяльності органів і посадових осіб, що ведуть боротьбу із злочинністю.

Компоненти, що утворюють вину, – це різні поєднання стану свідомості та волі щодо відношення до вчиненого діяння і його наслідків (форми вини) [27, с. 17].

У складах злочинів, що, в свою чергу, є юридичною підставою кримінальної відповідальності, завжди зазначається або передбачається певна форма вини, необхідна для даного виду злочину. Тому форми вини, в плані загального вчення про склад злочину, називаються обов'язковими ознаками складу [27, с. 17].

В юридичній літературі питанням вини в кримінальному праві приділялась увага в працях таких вітчизняних та сучасних українських вчених-криміналістів, як М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Я.М. Брайніна, Ф.Г. Бурчака, Ю.А. Валової, Р.В. Вереші, П.А. Воробєя, С.В. Гончаренка, В.П. Ємельянова, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, І.П. Лановенка, П.С. Матишевського, С.І. Нежурбіді, А.О. Пінаєва, О.Я. Светлова, В.В. Сташиса, С.А. Тарарухіна, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, Н.Н. Ярмиш, С.С. Яценка та інших відомих вчених.

Незважаючи на це, на сьогоднішній день залишаються дискусійними проблеми вини у злочинах з формальним складом. Значною мірою це пов'язано з тим, що КК, який вперше дав законодавче визначення вини, визначає зміст умислу й необережності по суті лише щодо злочинів з матеріальним складом (до діяння та наслідків). Поза правовим регулюванням залишилось визначення змісту вини в злочинах з формальним складом, тобто в таких злочинах, де настання суспільно небезпечних наслідків лежить поза межами складу злочину. В зв'язку з цим виникають питання, що по-різному вирішуються науковцями та практиками: ставлення до яких ознак становить зміст вини в злочинах з формальним складом; чи можна визначати вину в таких злочинах лише до діяння, чи до діяння й до наслідків, що лежать поза межами складу злочину, чи до діяння й до інших ознак об'єктивної сторони складу злочину; з якою формою вини та при якому виді умислу чи необережності можуть бути вчинені злочини з формальним складом?

Думки вчених та практиків із зазначених питань можна поділити на три групи:

1. Злочини з формальним складом можуть бути вчиненими як з прямим та непрямим умислом, так і при злочинній недбалості та злочинній самовпевненості. При цьому зміст вини визначається як до діяння, так і до наслідків, що перебувають поза межами складу злочину, а також до інших ознак об'єктивної сторони злочину.

2. Злочини з формальним складом можуть бути вчиненими або з прямим умислом, або при злочинній недбалості. При цьому виключається можливість вчинення таких злочинів з непрямим умислом або при злочинній самовпевненості. «Ставлення» в таких злочинах переноситься виключно на діяння. У зв'язку з цим дещо видозмінюється зміст прямого умислу, який має місце коли особа "усвідомлювала суспільну небезпеку діяння та бажала його вчинити" та злочинної недбалості, якою є ситуація коли особа "не усвідомлювала суспільної небезпеки свого діяння, хоча повинна була і могла її усвідомлювати".

3. Злочини з формальним складом можуть бути вчиненими тільки з прямим умислом. Виключається можливість вчинення таких злочинів з непрямим умислом або із необережності. «Ставлення» в таких злочинах переноситься виключно на діяння. На відміну від попередньої позиції, виключається можливість вчинення таких злочинів при злочинній недбалості, оскільки, вважається, що особа не може не усвідомлювати суспільної небезпеки свого діяння.

На нашу думку, найбільш обґрунтованою видається остання позиція.

Відповідно до думки авторів, які підтримують першу та другу позицію, у злочинах з формальним складом вина являє собою в сутності теж психічне ставлення не тільки до дій, а й до суспільно небезпечних наслідків. Зокрема, як указує Г.А. Кригер, форму і вид вини слід визначати, виходячи з психічного ставлення до прямих наслідків, описаних (матеріальні склади) чи не описаних (формальні склади) у диспозиції кримінально-правової норми [72, с. 5-7]. Аналогічну точку зору висловив і Б.С. Нікіфоров, відзначивши, що «у

формальних злочинах суспільно небезпечний результат органічно включається в дію. У цих випадках здійснення дії є разом з тим і заподіяння результату, і передбачати результат окремо від дії тут не можна. Навпаки, свідомість у цих випадках цілком охоплює всю «суспільно небезпечну ситуацію» [116, с. 26-36]. На цій підставі автор доходить висновку, що «...прямий умисел, як і непрямий, є форма ставлення не до дії, а до наслідку», що «умисел у всіх випадках є ставлення не до самої дії, а до її соціального характеру» [48, с. 188].

Однак, викладена вище конструкція умислу в формальних складах не одержала визнання, що обумовлено наявністю низки уразливих місць, а саме: 1) у ній змішуються два різні питання: про те, що не буває злочинів безнаслідкових, тобто таких, що не заподіюють шкоди суспільним відносинам, і про те, що є цілий ряд злочинів, котрі виражаються в заподіянні цілком конкретних наслідків, прямо передбачених законом; 2) вона ігнорує об'єктивне розходження між матеріальними і формальними складами, обумовлене їх законодавчою конструкцією; 3) у спробі довести можливість непрямого умислу в формальних складах вона відступає від законодавчого опису умислу і робить предметом бажання не наслідки, а соціальні властивості діяння (особа свідомо допускає суспільно небезпечний характер дії); 4) вона, суперечачи законодавчому опису умислу, ігнорує вольовий чинник, без якого взагалі неможливо оцінювати ту чи іншу поведінку [151, с. 37, 38].

Справедливо піддаючи критиці вищевикладену позицію, інші автори, такі як П.С. Дагель, І.Г. Філановський, А.І. Рарог, В.А. Ломако, обґрунтовано вважають, що воля суб'єкта в цих випадках спрямована на саме діяння [169, с. 9; 92, с. 419], тобто вольовий момент при вчиненні злочинів з формальним складом переміщається з наслідків на діяння. Так, на думку І.Г. Філановського, «при вчиненні формальних злочинів усвідомлення вчинюваної дії чи бездіяльності означає також бажання здійснення цих дій. При цьому положенні особа повинна бути визнана такою, що діяла із прямим умислом» [206, с. 148]. Подібну позицію займає і П.С. Дагель [37, с. 74]. А В.Д. Меньшагін констатує,

що непрямий умисел неможливий «при таких злочинах, де саме суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) утворює закінчений склад злочину і де до складу злочину не включається настання певних суспільно небезпечних наслідків» [103, с. 157]. Підтримуючи дану точку зору, А.І. Рарог доходить переконливого висновку про те, що при вчиненні злочину з формальним складом зміст умислу завжди полягає в усвідомленні суспільно небезпечного характеру вчинюваної дії й у бажанні вчинити цю дію. Такий умисел є прямим, і тільки він притаманний умисним злочинам, що мають формальний склад. Такі злочини не можуть вчинятися з непрямим умислом, вольовий зміст якого у вигляді свідомого припущення законом пов'язаний винятково із суспільно небезпечними наслідками, що входять в об'єктивну сторону тільки матеріальних складів [151, с. 39].

На підставі вищевикладеного слід погодитись з висновком, що з огляду на законодавче формулювання, злочин з формальним складом може бути вчинений лише з прямим умислом, тобто належить до числа злочинів, «прямоумисний» характер яких випливає з їх опису в законі [48, с. 47].

Стаття 24 чинного КК України не визначає збірного поняття умислу. В цій статті констатується, що умисел поділяється на прямий та непрямий і визначається їх поняття. Склавши такі поняття, можна отримати загальне поняття умислу, як воно визначалось у КК 1960 року, а саме: злочин визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала або свідомо припускала їх настання.

Як правильно зазначають П.С. Дагель та Д.П. Котов, в реальній дійсності не існує "умислу взагалі", а існує умисел на вчинення певного злочину [36, с. 73]. Тобто при вчиненні конкретного злочину умисел має певний вид та зміст. А як вже зазначалося, КК виділяє два види умислу: прямий та непрямий.

Відповідно до закону, злочин визнається вчиненим з прямим умислом, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії

або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Проте, як ми вже зазначали, коли йдеться про злочин з формальним складом, зміст умислу полягає в усвідомленні суспільно небезпечного характеру вчинюваної дії й у бажанні вчинити цю дію. Такий умисел є прямим, і тільки він притаманний умисним злочинам, що мають формальний склад [151, с. 39].

Усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння визначають процеси, що мають перебіг у сфері свідомості, тому вони складають інтелектуальний елемент прямого умислу. Усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння містить у собі не тільки розуміння фактичної сторони того, що вчиняється, всіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки складу злочину, в тому числі значущість об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, місця, часу, способу його вчинення та інших обставин, а й розуміння соціального значення діяння, його соціальної шкідливості [78, с. 97-99]. Предметом свідомості, як елементу умислу є передусім ті фактичні обставини, з яких складається суспільно небезпечне діяння. Але в той же час «умисел – поняття з соціальним змістом, зважаючи на що, усвідомлення одних тільки фактичних елементів не може обґрунтувати відповідальності особи за умисний злочин» [116, с. 30].

Іншою інтелектуальною ознакою прямого умислу, за загальним правилом, є передбачення суспільно небезпечних наслідків вчинюваного діяння. Під передбаченням мається на увазі віддзеркалення в свідомості тих подій, які відбудуться, повинні або можуть відбутися в майбутньому. При прямому умислі передбачення включає уявлення про фактичний зміст майбутніх змін в об'єкті злочину, розуміння їх соціального значення тощо.

Проте, зміст вини у злочинах з формальним складом складає ставлення виключно до суспільно небезпечного діяння. Не включаючи наслідки в коло

ознак складу злочину, законодавець тим самим, на нашу думку, не вимагає встановлення характеру їх передбачення.

Якщо особа в злочинах із формальним складом усвідомлює фактичну сторону свого діяння та усі його ознаки, вона усвідомлює, що тим самим порушуються охоронювані цим законом суспільні відносини, а отже, усвідомлює суспільну небезпеку цього злочину. Осудна особа, що досягла встановленого віку, завжди усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності).

Отже, виходячи з того, що, на нашу думку, більш правильною є позиція, що злочини з формальним складом можуть вчинятися лише з прямим умислом, можна зробити висновок, що чітке встановлення його змісту має надзвичайно важливе значення для вирішення питання про момент закінчення злочину.

Ще свого часу М.Д. Дурманов вважав за необхідне уточнити визначення закінченого злочину, підкресливши спрямування умислу: "Закінченим злочин буде тоді, коли у вчиненому діянні є усі ознаки складу того злочину, на вчинення якого був спрямований умисел винного" [42, с. 53].

На це неодноразово наголошує і Верховний Суд України. Наприклад, при вчиненні такого злочину, як давання хабара, винний усвідомлює, що він дає хабар, і бажає, щоб службова особа його прийняла. У випадку, коли умисел особи не зреалізований (особа не знайшла потрібної суми, службова особа не з'явилась на зустріч, відмовилась прийняти хабар тощо), – має місце незакінчений злочин. З цього приводу вказується, що злочини, передбачені статтями 368, 369 КК, вважаються закінченими з моменту, коли службова особа прийняла хоча б частину хабара. У випадках, коли така особа відмовилась прийняти запропоновані гроші, цінності, послуги, дії того, хто намагався дати хабар, належить кваліфікувати як замах на його давання (п. 10).

Так, замахом на давання хабара за ст. 15, ч.1 ст. 369 КК України були кваліфіковані дії Ф. Наприкінці червня 2006 року Ф. з метою посприяти з вступом до Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича

доньки свого знайомого отримала від останнього гроші у розмірі 800 дол. США. Ці гроші вона вирішила занести заступнику голови приймальної комісії С. Однак, остання на пропозицію Ф. посприяти у вступі до університету доньки знайомого Ф. не пристала, а завела її до голови приймальної комісії, який викликав працівників міліції (справа №1–336/2006 р.) [6].

Проте далі Пленум уточнює, свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування чи одержання хабара, з метою викрити того, хто його дав або одержав (провокація хабара), є закінченим злочином з моменту вчинення зазначених дій незалежно від того, чи було дано або одержано хабар [147]. Тим самим, Верховний Суд України наголошує на необхідності чіткого встановлення змісту умислу службової особи в справах про хабарництво – реально одержати хабар, чи лише спровокувати пропонування хабара, щоб викрити хабародавця.

На необхідність точного з'ясування змісту умислу для правильної кримінально-правової оцінки діянь особи вказує і Верховний Суд України, стосовно низки інших злочинів з формальним складом, наприклад:

- «при вимаганні винна особа керується умислом на заволодіння не належним їй майном чи правом на таке майно або бажає вчинення на її користь дій майнового характеру. Якщо ж винна особа, застосовуючи відповідні погрози чи насильство, таким умислом не керується, а має на меті примусити потерпілого припинити займатися підприємницькою діяльністю чи обмежити її або укласти яку-небудь угоду, виконання якої може обмежити законні права (інтереси) підприємця, вчинене належить розглядати як протидію законній підприємницькій (за чинним кодексом – господарській) діяльності.... Застосування погроз чи насильства без такого умислу з метою примусити потерпілого до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання належить кваліфікувати за відповідною частиною ст.198² КК.» (ст. 355 за чинним КК) (п. 17) [144];

- у тих випадках, коли очевидна невідповідність грошового знака чи державного цінного папера справжнім, виключає їх участь в обігу, а інші обставини справи також свідчать про те, що умисел винної особи був спрямований лише на обман окремих громадян з метою заволодіння їх майном, такі дії мають кваліфікуватись як шахрайство (п. 7) [138];

- при відмежуванні шахрайства з фінансовими ресурсами від злочинів проти власності, зокрема від шахрайства та заволодіння чужим майном шляхом зловживання особою своїм службовим становищем, слід виходити зі змісту і спрямованості умислу особи, мотиву, мети та моменту їх виникнення (п. 23) [134];

- кримінальна відповідальність за статтею 176¹ КК (ст. 376 чинного КК) настає лише за втручання у вирішення судових справ з метою перешкодити всебічному, повному та об'єктивному розглядові справи або добитися винесення незаконного судового рішення. У зв'язку з цим при розгляді справ про такі злочини суди повинні ретельно з'ясувати спрямованість умислу винної особи і належним чином мотивувати свої висновки у вирок (п. 13)» [131].

Наступне питання, яке потребує з'ясування – яким має бути ставлення винного до специфічних ознак складу злочину, який вчиняє винний, наприклад, до змісту ознак потерпілого, предмета, способу тощо, та чи впливає зміст такого ставлення на кваліфікацію в цілому та визначення моменту закінчення злочину з формальним складом. Іншими словами, чи може при вчиненні злочину з формальним складом, який, як ми вже зазначали, може бути лише «прямоумисним», мати місце, наприклад, «необережне ставлення» щодо таких ознак. Наприклад, особу затримують під час збуту предметів, які за висновком дослідження, визнаються такими, що пропагують культ насильства і жорстокості, а винний стверджує, що він не усвідомлював цієї ознаки; винний гвалтує жінку, яка, як згодом виявилось, є неповнолітньою.

На те, що виною повинно охоплюватися психічне ставлення не лише до діяння та його наслідків, але й до інших (так званих «окремих», «супутніх») об'єктивних ознак складу злочину, неодноразово зверталася увага в юридичній літературі [36, с. 23-25; 86, с. 151; 48, с. 144-145; 153, с. 18-19]). Наприклад, Г. Злобін та Б. Нікіфоров зазначали: «злочин слід визначити – як єдність акту зовнішньої поведінки та психічного ставлення до цього акту і його елементів з боку діяча. Це визначення зобов'язує нас установити ставлення суб'єкта до кожного елемента, включеного у визначення злочину законодавцем» [48, с. 144]. В. Кудрявцев зазначав, якщо сукупність об'єктивних ознак складу злочину виразити у вигляді взаємопов'язаної сітки («дерева»), то суб'єктивні ознаки злочину утворюють відповідну паралельну сітку, кожен вузол якої буде відповідати вузлові першої сітки. Це означає, що узагальнена характеристика психічного ставлення особи до своїх дій та їхніх наслідків у формі умислу або необережності по суті складається із сукупності, якщо можна так сказати, «психічних ставлень» до кожної ознаки об'єктивної сторони [86, с. 151-152]. П. Дагель та Д. Котов пропонували внести в радянське кримінальне законодавство норму з таким змістом: «Будь-яка об'єктивна обставина злочину є умовою кримінальної відповідальності або обставиною, що обтяжує відповідальність, якщо вона охоплювалася умислом або необережністю винного» [36, с. 25].

На думку Б. Нікіфорова, психічне ставлення до окремих об'єктивних ознак охоплюється лише сферою свідомості, і повинно включатися в інтелектуальний елемент вини [116, с. 32]. Такої ж думки і В. Кудрявцев, котрий наполягає на тому, що вольове ставлення (бажання, допущення) до окремих ознак складу злочину визначатися не повинно, і якщо навіть допустити, що фактичне вольове ставлення в тому або іншому злочині може бути з'ясовано, то воно матиме лише кримінологічне, але не кримінально-правове значення [86, с. 155]).

Разом з тим, при інкримінуванні окремої об'єктивної ознаки недостатньо встановити лише наявність психічного ставлення до неї з боку суб'єкта злочину, ще необхідно виявити вид, в якому виражалось таке ставлення. Наприклад, Пленум Верховного Суду України у постанові № 5 від 30 травня 2008 року зазначає, що кримінальна відповідальність за вчинення зґвалтування неповнолітньої чи малолітньої особи або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом щодо такої особи настає лише за умови, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що вчиняє такі дії щодо неповнолітньої або малолітньої особи, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. При цьому суд мусить враховувати не тільки показання підсудного, а й потерпілої особи, ретельно перевіряти їх відповідність усім конкретним обставинам справи. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема, зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство винної особи з нею, володіння винною особою відповідною інформацією. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої особи не може бути підставою для кваліфікації вказаних дій за частиною третьою чи четвертою статті 152 КК або частиною другою чи третьою статті 153 КК, якщо буде доведено, що винна особа сумлінно помилялася щодо фактичного віку потерпілої особи [145].

Іноді законодавець безпосередньо вказує на вид, в якому повинно виражатися психічне ставлення до окремої об'єктивної ознаки, наприклад, предмета та потерпілого. Наприклад, у ст. 198 КК, зазначається, що предметом злочину може бути лише майно, яке завідомо одержане злочинним шляхом. Отже, при кваліфікації зазначеного злочину необхідно встановлювати, що суб'єкт злочину усвідомлював (знав), що майно, яке він придбає, отримує, зберігає чи збуває, було одержане саме злочинним шляхом. При кваліфікації діянь винного за ст. 372 КК (Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності) слід з'ясувати, що суб'єкт усвідомлював, що потерпілий є невинуватим у тому злочині, який йому інкримінується.

Разом з тим, у більшості випадків, у законі чітко не вказується на вид психічного ставлення до окремої об'єктивної ознаки. Наприклад, коли йдеться про предмет, у злочинах відповідальність за вчинення яких передбачена у ч. 1 ст. 300 чи ч. 1 ст. 301 КК.

Н. Кузнецова пропонує вирішувати таку ситуацію наступним чином: «...Спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину безпосередньо пов'язані з діянням. Об'єкт, предмет, потерпілий нерозривно пов'язані зі злочинними наслідками. Звідси не може бути різного суб'єктивного ставлення до діяння та його способу, до діяння та знарядь або засобів його виконання» [88, с. 86]. Тобто, розвиваючи думку Н.Ф. Кузнецової, якщо злочини з формальним складом можуть вчинятися лише з прямим умислом, то і ставлення особи до так званих об'єктивних ознак може бути лише умисним, в іншому випадку слід констатувати відсутність такого злочину.

Узагальнюючи викладене, можна зробити проміжний висновок, що для встановлення ознак злочину, а відтак і визначення моменту його закінчення значення має з'ясування ставлення особи до таких ознак його складу як потерпілий, предмет, місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка.

Разом з тим, наприклад, стосовно того, яким має бути ставлення до потерпілого у злочинах з формальним складом, то його можна продемонструвати на вищенаведеному положенні постанови Пленуму Верховного Суду України про усвідомлення того, що потерпіла особа є неповнолітньою чи малолітньою. Тобто, таке ставлення, виходячи з позиції Пленуму, може бути трояким: усвідомлення цієї ознаки; усвідомлення можливості її наявності; або неусвідомлення, при тому, однак, що винний повинен був і міг її усвідомлювати.

Хоча О.І. Рарог з цього приводу зазначає, що науково необґрунтованим є використання необережного ставлення стосовно таких кваліфікуючих елементів, як особливі властивості об'єкта (вік потерпілої при зґвалтуванні), спосіб вчинення злочину (наприклад, загальнонебезпечний), обстановка

(наприклад, умови стихійного лиха) тощо [152, с. 168]. Ця точка зору підтримується і висловлюванням, що при вчиненні злочину особа може ставитись необережно по відношенню до однієї кваліфікуючої ознаки – наслідку, а “інші кваліфікуючі обставини умисного злочину можуть інкримінуватись лише тоді, коли злочинець завідомо знав про наявність цих обставин” [198, с. 94].

При вчиненні інших злочинів, ставлення до ознаки потерпілого має бути виключно «прямоумисне». Наприклад, у науково-практичних коментарях до КК України зазначається, що суб’єктивна сторона опору представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342 КК) характеризується прямим умислом, при якому винний усвідомлює, що вчиняє незаконні дії щодо такого потерпілого [109, с. 678; 111, с. 800; 81, с. 927].

Поряд з потерпілим слід вказати і на необхідність встановлення і виду психічного ставлення до обставин, які пов’язані з потерпілим, наприклад, до стану безпорадності особи, яка потерпіла від зґвалтування. Так, у вищезгадуваній постанові від 30 травня 2008 року № 5 Пленум Верховного Суду роз’яснив, що зґвалтування слід визнавати вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої у випадках, коли вона внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір. При цьому необхідно, щоб винна особа, яка вчиняє зґвалтування чи насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що потерпіла особа перебуває саме у такому стані [145].

Ще ширше психічне ставлення винуватого при вчиненні зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої особи трактувалось до

прийняття названої постанови Пленуму Верховного Суду України, зокрема, виходячи з положень попередньої постанови зазначалось, що ставлення до перебування в такому стані може бути різним: а) суб'єкт точно знав, що потерпіла перебуває в безпорадному стані, наприклад, бачив, що вона непритомна; б) суб'єкт допускав, що потерпіла може перебувати в безпорадному стані, наприклад, після вживання нею наркотиків; в) суб'єкт не усвідомлював, що потерпіла перебуває в безпорадному стані, але міг і повинен був це усвідомлювати [110, с. 325].

На думку С. Шапченка, перші два випадки охоплюються поняттям “усвідомлення” і тому не виходять за межі умисної форми вини, в тому числі і за межі прямого умислу, характерного для згвалтування. Третій випадок, як зазначає науковець, очевидно, становить специфічний різновид так званої складної вини (складної форми вини), коли психічне ставлення до певних обставин, передбачених як обов'язкові ознаки в юридичному складі умисного злочину, містить елементи необережної вини (злочинної недбалості). У такому випадку злочин у цілому вважається вчиненим умисно, а судова практика інкримінує зазначені обставини винному при кваліфікації його дій навіть при “необережному” до них ставленні. Водночас, із теоретичної точки зору, на думку С. Шапченка, зазначений підхід видається сумнівним, оскільки вжите в ч. 1 ст. 152 КК України слово “використання” в його традиційному розумінні означає свідому й цілеспрямовану діяльність [74, с. 251].

Разом з тим, в окремих інших джерелах чітко викладалася інша позиція, по-суті, на той час, всупереч позиції Пленуму, що суб'єктивна сторона згвалтування характеризується прямим умислом, при якому винний усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, і бажає це зробити [111, с. 335]; або ж підкреслювалось, що гвалтівник повинен усвідомлювати, що потерпіла особа перебуває в безпорадному стані [81, с. 438].

Останнє рішення є більш обґрунтованим. Безпорадність потерпілої особи є обставиною, що визначає спосіб вчинення зґвалтування (використання безпорадного стану потерпілої особи). А спосіб вчинення злочину тісно пов'язаний із суспільно небезпечним діянням [120, с. 33], яке у злочинах з формальним складом, як нами вже обґрунтовувалося, вчиняється лише з прямим умислом.

Наступна обставина, яка має безперечно важливе значення для вірної кваліфікації злочинів в цілому, і злочинів з формальним складом в тому числі, – його предмет. До того ж, значення має не лише властивості цього предмета, а їх кількісні ознаки, що в свою чергу визначає, на нашу думку, ступінь конкретизації умислу.

Особливих дискусій з приводу значення цієї ознаки для кваліфікації та визначення моменту закінчення злочину не виникає. Адже, Пленум Верховного Суду України неодноразово про це зазначає. Наприклад, «у разі викрадення складових частин, деталей чи вузлів, комплект яких дозволяє виготовити придатну до використання вогнепальну зброю, дії винної особи слід розцінювати як закінчений злочин і кваліфікувати за ст.262 КК» [140]; якщо особа мала умисел на незаконне переміщення через митний кордон товарів у великих розмірах, але перемістила їх невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою за 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, її дії належить розглядати як продовжуваний злочин і кваліфікувати за ст. 201 КК [146].

На нашу думку, абсолютно обґрунтовано Пленум Верховного Суду України зазначає також, що, якщо при умислі службової особи на одержання хабара у великому або особливо великому розмірі нею було одержано з причин, що не залежали від її волі, лише частину обумовленого хабара, вчинене належить кваліфікувати як замах на одержання хабара у розмірі, який охоплювався її умислом, хоча декілька пунктів перед тим стверджує, що,

злочини, передбачені статтями 368, 369 КК, вважаються закінченими з моменту, коли службова особа прийняла хоча б частину хабара [147].

Так, Шевченківський районний суд м. Чернівці визнав винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України Б., який, працюючи на посаді заступника директора Чернівецького технікуму залізничного транспорту, вимагав за влаштування студентки цього технікуму Ч. на роботу касиром Чернівецького вокзалу 350 дол. США у її батька. Батько погодився на такі умови та передав йому частину грошей у сумі 100 дол. США, повідомивши, що решту передасть пізніше, оскільки зараз через скрутне матеріальне становище більше не має (справа №1–0057/2007 р.) [6].

Якщо з останнім твердженням стосовно моменту закінчення давання хабара можна погодитись, то стосовно моменту закінчення одержання ні. Як бачимо, воно є неточним, і цей момент залежить від розміру хабара, який мала намір отримати особа.

Наступне питання, яку кримінально-правову оцінку має отримати діяння, якщо виходячи з позиції закону ставлення до певних об'єктивних ознак має бути визначеним (наприклад «умисним»), а особа ставиться до них інакше – «необережно». Наприклад, придбання майна, коли винний лише передбачає, що таке майно може бути здобуте злочинним шляхом. У такому випадку, на нашу думку, слід констатувати відсутність складу злочину.

Інша ситуація, коли винний помиляється в певній ознаці (предметі, потерпілому тощо), наприклад винний вважає, що гвалтує неповнолітню, а насправді потерпіла є повнолітньою, або ж особа вважає, що придбала наркотичні засоби, а насправді придбала «аспірин». Як на нашу думку, ці питання слід вирішувати виходячи з правил про кваліфікацію дій у випадку помилки, як замах на злочин, який особа мала намір вчинити.

Узагальнюючи викладене в цьому підрозділі, можна зробити висновки, що в залежності від видів складів у літературі по-різному формулюється і зміст вини в них. Проте, більшість вчених сходиться на тому, і ми підтримуємо таку

позицію, що злочини з формальним складом можуть вчинятися лише з прямим умислом, а в зміст умислу включаються психічне ставлення лише до діяння, в тому числі певне вольове ставлення до нього.

Хоча ми і підтримуємо висловлену в літературі думку про доцільність змінити законодавчі формули вини (можна сформулювати їх окремо стосовно до матеріальних та формальних складів), оскільки це не є безпосереднім предметом нашого дослідження, своїх пропозицій з цього приводу ми не наводитимемо.

Для правильного вирішення питання про те, чи вважати вчинене особою діяння, яке навіть містить усі, передбачені певною статтею (частиною статті) Особливої частини КК ознаки конкретного складу, слід враховувати такі моменти: 1) зміст (спрямованість) умислу; 2) ставлення особи до інших (окрім суспільно небезпечного діяння) об'єктивних ознак, яке впливає зі змісту закону, та фактичне таке ставлення; 3) ступінь конкретизації умислу, стосовно як суспільно небезпечного діяння так, і інших об'єктивних ознак складу злочину (наприклад, предмета).

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи викладене в цьому розділі дисертації, можна сформулювати такі найбільш важливі висновки:

1. Для встановлення моменту закінчення злочину з формальним складом визначальне значення мають: 1) простим є такий злочин чи ускладненим; 2) зміст, спрямованість та ступінь конкретизації умислу винного.

2. Для визнання злочину простим визначальне значення має не склад такого злочину (простий він чи складний), а реальна кількість вчинених особою діянь (одне), характер цього діяння (одиничне), тривалість його в часі (одномоментне) та в який спосіб воно вчинене (використання такого способу не повинно утворювати складу іншого злочину). За загальним правилом,

простий злочин з формальним складом (нормативний момент), слід визнавати закінченим з моменту вчинення чи початку вчинювання передбаченого у КК діяння, залежно від того, як воно сформульовано у КК. Фактичний момент – закінчення діяння, яке утворює такий склад.

3. Ускладненим є злочин за відсутності хоча б однієї з вищеназваних ознак простого злочину (одне, одиничне, одномоментне діяння вчинене в спосіб, використання якого не утворює складу іншого злочину). З урахуванням цього, обґрунтовується доцільність виділяти наступні види ускладнених злочинів: 1) триваючі; 2) продовжувані; 3) складені; 4) з альтернативними діяннями; 5) з декількома обов'язковими діяннями. Кожен з цих видів ускладнених злочинів з формальним складом має особливості встановлення як нормативного, так і фактичного моменту його закінчення.

Для правильного вирішення питань встановлення моменту закінчення злочину важливе значення має: 1) зміст (спрямованість) умислу; 2) ставлення особи до інших (окрім суспільно небезпечного діяння) об'єктивних ознак, яке впливає зі змісту закону та фактичне таке ставлення; 3) ступінь конкретизації умислу, стосовно як суспільно небезпечного діяння, так і інших об'єктивних ознак складу злочину (наприклад, предмета).

РОЗДІЛ 3

ВСТАНОВЛЕННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ З МАТЕРІАЛЬНИМ СКЛАДОМ

3.1. Визначення моменту закінчення простого злочину з матеріальним складом

Склад злочину, в якому як одну з обов'язкових ознак об'єктивної сторони передбачено суспільно небезпечний наслідок, називають матеріальним [78, с. 99].

Виходячи з поняття об'єктивної сторони складу злочину та переліку ознак, які можуть використовуватися законодавцем при її конструюванні, об'єктивна сторона матеріальних складів злочинів завжди включає такі обов'язкові ознаки: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечний наслідок та причинний зв'язок між ними.

Типовими прикладами матеріальних складів злочинів є склади всіх вбивств (статті 115-119 КК України), тілесних ушкоджень (статті 121-125 КК України), окремих злочинів проти власності (статті 185, 186, 190 КК України) та низки інших.

Діяння (дія або бездіяльність) є ознакою об'єктивної сторони складу такого злочину, тому, що за відсутності діяння, кримінальна відповідальність виключається. Це впливає зі зафіксованого в КК поняття злочину, яке визначається як передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Ще однією обов'язковою ознакою злочинів з матеріальним складом є причинний зв'язок. Як відомо причинний зв'язок – це філософська категорія. Використовуючи ті чи інші філософські положення кримінально-правова наука, звичайно, не створює якісно нового поняття причинного зв'язку, а лише вирішує цю проблему з урахуванням специфіки кримінального права. Тому

причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок, в результаті якого одне явище (причина), за наявності певних умов, обов'язково породжує інше явище – наслідок.

Статусу обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу конкретного злочину, у випадку коли вони чітко передбачені у відповідній кримінально-правовій нормі, можуть набувати і такі як: місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка.

Проте, безперечно, що визначальною ознакою злочинів з матеріальним складом є саме суспільно небезпечний наслідок. І саме з його настанням пов'язують визнання злочину з матеріальним складом закінченим [78, с. 97-99; 79, с. 71-73; 35, с. 161; 73, с. 51-54; 100, с. 90-94; 208].

Відтак, з'ясування поняття суспільно небезпечного наслідку та його видів є центральним для визначення понять матеріального складу злочину та злочину з матеріальним складом.

У науці кримінального права під злочинними наслідками, як правило, розуміють шкоду, яка заподіюється охоронюваним суспільним відносинам, а рівно небезпека спричинення такої шкоди, яка порушує стан захищеності, безпеки таких суспільних відносин [89, с. 10].

Узагальнена характеристика поняття суспільно небезпечних наслідків зводиться до наступного: 1) злочинний наслідок – це шкода, яка заподіяна не будь-яким суспільним відносинам, але тільки тим з них, які поставлені під охорону кримінального закону [106, с. 44]; 2) злочинний наслідок – це не будь-яка шкода об'єкта посягання, а тільки та, що передбачена відповідною кримінально-правовою нормою [43, с. 57].

Критерієм вирішення законодавцем питання про включення або невключення наслідку до комплексу обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу конкретного злочину є міра відображення ознаками складу злочину ступеня суспільної небезпечності того чи іншого діяння. При цьому враховується специфіка самого діяння, ступінь вірогідності спричинення

шкоди, її характер, обсяг і час настання можливого наслідку. Більше того, саме характер спричиненої шкоди в багатьох випадках значно підвищує ступінь суспільної небезпечності злочину в цілому. Наприклад, незаконна лікарська діяльність визначається злочинною лише за умови настання тяжких наслідків для хворого (ст. 138 КК України). Тому ці наслідки введені законодавцем у конструкцію об'єктивної сторони складу цього злочину.

Іноді таку функцію виконує обсяг спричиненої шкоди. Наприклад, у ст. 364 КК України вказано як злочинний наслідок істотна шкода. Якщо зловживання владою або службовим становищем і завдало певну шкоду, але вона не є істотною, це зловживання не є злочином.

В літературі, як правило, зазначається, що наслідок неможливий без об'єкта і багато в чому ним визначається. Такий підхід підтримує багато криміналістів [179, с. 140; 212, с. 39-40; 115, с. 150; 124, с. 58].

Відтак в сучасному кримінальному праві України суспільно небезпечний наслідок визначається як ті зміни в реальній дійсності, які викликає (може викликати) злочин, і визначаються як реальна або ймовірна шкода, що заподіюється внаслідок скоєння злочину поставленим під охорону кримінальним законом суспільним відносинам [208].

Грунтовно підійшов до вирішення цього питання В.К. Грищук, який наводить сім визначень поняття суспільно небезпечного наслідку, які висловлювали такі вчені, як М.І. Панов, В.А. Номоконов, І.А. Грунтов, М.В. Володко, М.І. Бажанов, А.О. Пінаєв, Б.Д. Марченко [35, с. 240]. Розходження у цих визначеннях єдине: одні ототожнюють суспільно небезпечний наслідок лише з реальною шкодою (збитком), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, інші – як таку шкоду (збиток) або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди.

Сам же В.К. Грищук визначає, що суспільно небезпечний наслідок - це шкода, заподіяна конкретним суспільно небезпечним діянням об'єктові

злочину, а так само створення загрози заподіяння такої шкоди, котрі передбачені як обов'язкова ознака об'єктивної сторони матеріального складу злочину нормою чинного кримінального закону [35, с. 241].

Отже питання, яке нам необхідно вирішити: чи доцільно вважати суспільно небезпечним наслідком загрозу заподіяння реальної шкоди.

Ще М. С. Таганцев писав, що: "...наслідком злочинної діяльності є ... створення певної небезпеки для конкретного правоохоронюваного інтересу, тобто створення таких умов, які, за загальним порядком речей, більш-менш безпосередньо повинні були викликати шкоду для такого інтересу" [170, с. 279].

А М.І. Панов і В.П. Тихий відстоювали позицію, що у всіх випадках, коли існує законодавча вказівка на реальність загрози (реальну можливість) настання наслідків, шкода, що спричиняється об'єкту, виражається в порушенні стану захищеності, безпеки суспільних відносин, цінностей, благ, які поставлені під охорону кримінального закону [126, с. 107]. Тобто пропонували таку загрозу розглядати як суспільно небезпечний наслідок.

Такої ж точки зору дотримуємось і ми. Адже безумовно, що для застосування кримінальної відповідальності у випадку вчинення злочину, ознакою складу якого є «створення небезпеки», необхідним є встановлення того, що, по-перше, має місце така «небезпека», по-друге, що ця «небезпека» виникла внаслідок суспільно небезпечної поведінки, тобто не що інше, як встановлення причинного зв'язку. А як ми вже зазначали, така ознака є обов'язковою виключно для злочинів з матеріальним складом.

На цій позиції стоїть і судова практика. Наприклад, вироком Ямпільського районного суду Сумської області особу було засуджено за те, що 13 червня 2008 року приблизно о 18-00 год., переслідуючи мету пошкодження шляхів сполучення, вона прибула до 133 км ПК 7 перегону Хутір-Михайлівський - Одеса, Південно-Західної залізниці. Реалізуючи свій злочинний намір, за допомогою накидного ключа та цвяхосмика було

відкручено деталі верхньої будови колії. Таким чином, підсудний демонтував один стик, відкрутивши та знявши з колії 2 шт. стикових накладок типу Р-65, вартістю 28,63 грн. кожна, та 4 шт. стикових болтів у зборі з гайками та шайбами, вартістю 2,78 грн. кожна на суму 68,39 грн., чим було приведено колію у непридатний до експлуатації стан та завдано ДТГО «ПЗЗ» Хутір-Михайлівській дистанції колії шкоду, з урахуванням відновлювальних робіт, на загальну суму 110 грн. 16 коп.

Суд у вирокі чітко вказав, «те, що зі зняттям накладок та болтів з гайками з колії, може трапитися аварія поїзда, підсудний розумів. Згідно акта технічної експертизи, видно, що викраденням 13.06.2008 року на 133 км ПК 7 перегону Хутір-Михайлівський-Одеса, стикових накладок у кількості 2 шт. та стикових болтів у зборі в кількості 4 шт. могло спричинити аварію поїзда (рухомого складу) і створило небезпеку для життя людей (локомотивної бригади) та настання інших тяжких наслідків, оскільки в момент наїзду поїзда на стики з відсутніми стиковими накладками в рейкових стиках виникають як горизонтальні, так і вертикальні уступи через неспівпадіння поверхонь кочення в стиках, які при встановленій швидкості руху поїздів 40 км/год. може привести до вкочення гребня колеса на рейку з наступним сходом рухомого складу» [25].

Враховуючи вищезазначені обставини, суд прийшов до висновку, що факт вчинення підсудним даного злочину, доведений повністю і засудив його за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 277 КК.

Наступне питання – про форму (спосіб) зазначення у статтях Кримінального кодексу суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки складу злочину. Ці форми – різноманітні, й у ряді випадків безпосередньо вказані у законі (ст. ст. 364, 138 КК України).

В інших складах вони впливають зі змісту закону. В такому випадку висновок про обов'язковість наслідків для того чи іншого складу злочину робиться в результаті тлумачення закону. Наприклад, таким чином можна

зробити висновок про обов'язковість майнової шкоди при викраденні майна шляхом крадіжки чи грабежу.

Трапляються також диспозиції статей, які описують і діяння, і наслідок одним терміном. Наприклад, у ст. 194 КК України йдеться про умисне знищення або пошкодження майна, тобто мається на увазі як процес приведення майна у непридатність (діяння), так і наслідок – факт знищення або пошкодження майна.

В.К. Грищук виділив такі форми (способи) виразу суспільно небезпечних (злочинних) наслідків в нормах чинного КК України:

- суспільно небезпечне діяння містить у собі реальну загрозу настання суспільно небезпечних (злочинних) наслідків (наприклад, ст. ст. 130 (ч.1); 135 (ч.1); 142 (ч.1), 146 (ч.2); 239 (ч.1); 240 (ч.1); 241 (ч.1); 242 (ч.1); 243(ч.1); 244 (ч.1) КК України;

- в диспозиції норми кримінального закону називається сутність злочину, що передбачає настання конкретного наслідку (наприклад, вбивство (ст. 115-119) – настання смерті потерпілого ; крадіжка (ст. 185) – протиправне, умисне вилучення майна у власника, що позбавляє його можливості реалізувати свої права – володіння, користування, розпорядження майном);

- в диспозиції норми кримінального закону чітко вказані суспільно небезпечні (злочинні) наслідки (наприклад, ст. ст. 130 (ч.2); 131; 133; 134 (ч.2); 135 (ч.3); 136 (ч.3); 139 (ч.2); 277 (ч.3); 286 (ч.3); 438 (ч.2) КК України);

- в диспозиції норми кримінального закону суспільно небезпечні (злочинні) наслідки виражені оціночним поняттям, зміст якого визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи (наприклад, ст. ст. 138; 140; 145; 146 (ч.3); 147 (ч.2); 151 (ч.2); 276 (ч.2); 329 (ч.2); 361 (ч.2); 362 (ч.3); 402 (ч.2) КК України);

- в диспозиції норми кримінального закону суспільно небезпечні (злочинні) наслідки виражені оціночним поняттям, зміст якого розкривається в

примітці до статті КК, яка містить цю норму (наприклад, ст. ст. 176; 177; 185; 188; 192; 205; 206; 218; 270; 364 КК України);

- в диспозиції норми кримінального закону суспільно небезпечні (злочинні) наслідки визначені таким чином, що їх повне встановлення можливе шляхом системного тлумачення цієї норми кримінального закону (наприклад, ст. ст. 121, 122, 125 КК і “Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень”);

- в диспозиції норми кримінального закону діяння і суспільно-небезпечні (злочинні) наслідки описані єдиним терміном (наприклад, “знищення або пошкодження”, “пошкодження” (ст. ст. 178, 194, 196, 245, 252 КК); “посягання на життя” (ст. ст. 112, 348, 379, 400 КК України);

- в диспозиції норми кримінального закону суспільно небезпечні (злочинні) наслідки частково визначені конкретно, а частково – оціночним поняттям (наприклад, ст. ст. 245 (ч.2); 252 (ч.2); 265 (ч.2); 267 (ч.2); 273 (ч.2); 283 (ч.2) КК України;

- інші форми (способи) виразу суспільно небезпечних (злочинних) наслідків у нормах чинного КК України [35, с. 241].

Особливість наслідків як ознаки об’єктивної сторони складу злочину полягає в тому, що вони можуть бути або підраховані, або певним чином визначені. За такої умови наслідки можуть виконувати функції ознаки складу злочину. Наприклад, майнова шкода може визначатись вартісними критеріями, шкода здоров’ю може встановлюватись за допомогою судово-медичних критеріїв визначення ступенів тяжкості тілесних ушкоджень, порушення нормальної роботи транспорту може проявлятися у зриві графіку руху поїздів тощо.

Стосовно видів матеріальних складів злочинів то їх, спираючись на наявні в літературі класифікації складів злочинів у цілому [35; 77; 179; 214], можна поділити: 1) за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) на: а) склади злочинів, у яких основний склад є матеріальним; б) склади злочинів, у

яких лише кваліфікований склад (склади) є матеріальним; 2) за способом описування їх ознак безпосередньо в законі на: а) прості матеріальні склади злочинів; б) ускладнені матеріальні склади злочинів.

Стосовно ж значення виду матеріального складу злочину, то як видається, окрім виділених вище, важливе значення для визначення моменту закінчення злочину має виділення таких видів матеріальних складів злочинів:

А) залежно від способу закріплення суспільно небезпечних наслідків у статті Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за даний злочин:

1) матеріальні склади злочинів, у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за їх вчинення чітко вказується на єдиний безальтернативний суспільно небезпечний наслідок (наприклад, ст. 115 КК - «заподіяння смерті іншій людині»);

2) матеріальні склади злочинів, у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за їх вчинення чітко вказується декілька альтернативних суспільно небезпечних наслідків, настання хоча б одного з яких необхідне для констатації факту, що в діянні особи має місце цей склад злочину (наприклад, ч. 2 ст. 286 КК «діяння, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження»);

3) матеріальні склади злочинів, у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за їх вчинення нібито чітко вказується на єдиний безальтернативний суспільно небезпечний наслідок, проте насправді цей наслідок може мати декілька альтернативних форм (видів) (наприклад, «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» у злочинах у сфері службової діяльності можуть зводитися лише до майнової шкоди, можуть проявлятися у немайнових збитках, а можуть мати місце у випадку поєднання майнової шкоди та немайнових збитків);

4) склади злочинів, у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, котра встановлює відповідальність за їх вчинення, вказується

лише на вчинення певного діяння, яке, однак, нерозривно пов'язане з настанням суспільно небезпечних наслідків, але пряма вказівка на суспільно небезпечний наслідок відсутня (наприклад, викрадення).

Б) за формою вини, яка може мати місце при вчиненні злочину з матеріальним складом:

1) матеріальні склади злочинів, які можуть бути вчинені тільки умисно;

2) матеріальні склади злочинів, які можуть бути вчинені тільки з необережності;

3) матеріальні склади злочинів, які можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності.

Отже, незважаючи на те, що питання виділення як окремого виду матеріальних складів злочинів є дискусійним, вважаємо такий підхід правильним і обґрунтованим. Будь-яка, в тому числі і суспільно небезпечна діяльність особи, отримуючи свій розвиток у часі, як правило, проходить низку послідовних етапів, перед тим, як буде досягнуто її кінцевого результату. І лише від законодавця залежить, якому з цих етапів слід надати визначального значення, пов'язавши з його настанням моменту визнання злочину закінченим. У випадках, коли законодавець таким етапом визнає настання передбачених ним суспільно небезпечних наслідків видається, що такі склади злочинів слід визнавати матеріальними.

З урахуванням вищенаведеного та наших підходів до розмежування простих та ускладнених злочинів, простим одиничним злочином з матеріальним складом, на нашу думку, слід вважати передбачене Кримінальним кодексом України, суспільно небезпечне, винне, одиничне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, що призвело до настання одного суспільно небезпечного наслідку. При цьому, як і для формального складу, немає значення чи такий наслідок є безальтернативним для складу злочину, чи настав один з альтернативних наслідків.

Наступне обмеження, яке маємо зробити, оскільки нас цікавить не стільки сутність злочину з матеріальним складом у цілому, а момент його закінчення, – не слід забувати, як нами встановлено, що про такий момент може йтися, якщо такий злочин вчиняється з прямим умислом.

Відтак, моментом закінчення простого злочину з матеріальним складом є момент настання суспільно небезпечного наслідку, передбаченого у диспозиції статті (частині статті) КК, яка встановлює відповідальність за його вчинення і який охоплювався умислом винного.

Це загальне правило, і на переший погляд воно є цілком зрозумілим та простим до практичного застосування. Проте проблема в іншому. Як справедливо відзначає М.І. Хавронюк, в КК часто зустрічається невдале формулювання конкретних наслідків [210, с. 59]. Йдеться, наприклад, про те, що в Особливій частині КК 2001 р. є ряд статей, які передбачають суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті людини, при цьому для позначення цього наслідку законодавець використовує різні терміни та термінологічні звороти: “смерть” (ст. 141 КК), “смерть потерпілого” (ч. 2 ст. 121, ч. 3 ст. 136, ч. 2 ст. 286, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 414 КК), “смерть потерпілої” (ч. 2 ст. 134 КК), “смерть неповнолітнього” (ч. 2 ст. 137 КК), “смерть хворого” (ч. 2 ст. 139 КК), “смерть особи” (ч. 3 ст. 135 КК), “смерть особи, взятої під захист” (ч. 2 ст. 381 КК), “загибель потерпілого” (ч. 1 ст. 415 КК), “загибель людини” (примітка до ст. 188 КК), “загибель людей” (ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 194, ст. 196, ст. 236, ст. 237, ч. 2 ст. 238 КК та ін.), “загибель кількох осіб” (ч. 3 ст. 286, ч. 3 ст. 414, ч. 2 ст. 415 КК), “загибель населення” (ст. 253 КК), “тяжкі наслідки” (ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147 КК), “особливо тяжкі наслідки” (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 3 ст. 188 КК). Окрім цього, наприклад, є розходження стосовно розуміння терміна «загибель людей». Що розуміти під цим поняттям – загибель хоча б однієї людини, як це визначалось Пленумом Верховного Суду України до прийняття чинного КК [143] чи й досі в окремих коментарях КК [110, с. 228], чи двох і

більше, як це впливає з системного тлумачення чинного КК та відзначається в інших джерелах?

Зрозуміло, що аналіз усіх передбачених в статтях Особливої частини КК наслідків в цьому дослідженні, враховуючи його обмежені рамки, ми провести не зможемо, та це і не є нашим завданням. Це питання потребує окремого вивчення. А ми зупинимо свою увагу на окремих, найбільш яскравих прикладах дискусійного вирішення в літературі чи на практиці питання про поняття певних наслідків, а відтак і моменту закінчення злочинів, ознакою яких вони виступають.

Так, хоча Пленумом Верховного Суду України чітко і не вказується, що є моментом закінчення умисного вбивства, в його постанові зазначається, що не має значення, чи смерть настала відразу, чи через якийсь проміжок часу після вчинення діяння [141]. Відтак, при відсутності зазначеного наслідку діяння винного, які безпосередньо спрямовані на позбавлення життя іншої людини, повинні розглядатись як замах на вбивство, а якщо винний лише створював умови для вчинення вбивства, його діяння являють собою готування до вбивства.

Більшість вчених вважає, що кінцевим моментом життя, а відтак і моментом закінчення вбивства, є біологічна смерть, тобто момент, коли внаслідок зупинки роботи серця припиняється постачання тканин організму киснем і настали незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи, а у корі головного мозку настає невідворотний розпад білкових тіл, внаслідок чого поновити життєдіяльність організму вже неможливо [15, с. 17].

Проте, сучасна медицина оперує дещо іншими поняттями і не пов'язує настання смерті лише з зупинкою роботи серця. Йдеться про положення Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» та Інструкцію щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку, в яких використовується поняття смерті мозку. Момент смерті мозку

може бути встановлено, якщо виключені всі інші можливі за даних обставин причини втрати свідомості та реакцій організму [148].

Низку положень, важливих для вирішення питання про момент закінчення умисного вбивства, містить Інструкція щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226 [52], а саме:

- смерть мозку - повне та незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів;

- смерть мозку прирівнюється до смерті людини;

- визначальним для констатації смерті мозку є поєднання факту припинення функцій всього головного мозку з доказом незворотності цього припинення;

- право на встановлення діагнозу смерті мозку дає наявність точної інформації щодо причин і механізмів цього стану;

- смерть мозку може розвиватися внаслідок його первинного або вторинного ушкодження. Смерть мозку в результаті первинного ушкодження розвивається внаслідок різкого підвищення внутрішньочерепного тиску й обумовленого ним припинення мозкового кровообігу (тяжка черепно-мозкова травма, спонтанні та інші внутрішньочерепні крововиливи, інфаркт мозку, пухлини мозку, закрыта гостра гідроцефалія та ін.), а також унаслідок відкритої черепно-мозкової травми, внутрішньочерепних оперативних втручань на мозку та ін. Вторинне ушкодження мозку виникає внаслідок гіпоксій різного генезу, в тому числі при зупиненні серця та припиненні або різкому погіршенні системного кровообігу внаслідок тривалого шоку та інше.

Отже, хоча в ч. 1 ст. 115 КК і вказується, як обов'язковий наслідок заподіяння смерті людини, вбивство слід вважати закінченим з моменту настання наслідку у виді смерті її мозку навіть у випадку, якщо серце ще працює, та здійснюється примусова вентиляція легенів.

До положень, які неоднозначно розцінюються в літературі та на практиці щодо встановлення моменту закінчення злочинів з матеріальним складом слід віднести і позицію Пленуму Верховного Суду України, що відмежовуючи закінчене розкрадання від замаху на нього, суди повинні виходити з конкретних обставин справи і з'ясовувати, чи мав винний реальну можливість розпоряджатися на свій розсуд або користуватися вилученим майном [137], а відтак крадіжку і грабіж належить вважати закінченими з моменту, коли винна особа вилучила майно і має реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним (заховати, передати іншим особам тощо) [144].

Не заперечуючи проти такого роз'яснення в цілому навряд чи можна вважати його абсолютним, адже одне оціночне поняття роз'яснюється через використання іншого «має реальну можливість розпорядитися», яке саме потребує роз'яснення.

С.В. Познишев у своєму курсі з Особливої частини кримінального права виділяв три основні позиції щодо моменту закінчення викрадення, які існували у літературі тих часів:

- 1) теорія дотику, відповідно до якої викрадення вважалось закінченим з того моменту, коли винний «протизаконно доторкнувся до чужого майна»;
- 2) теорія віднесення, яка вважає викрадення закінченим з моменту «протизаконного видалення винним майна із приміщення, у якому воно було»;
- 3) теорія заволодіння, що визнає викрадення закінченим «як швидко володіння порушене» [126, с. 209].

Причому остання з перелічених позицій, до речі, та, що панувала у вітчизняній кримінально-правовій доктрині дорадянських часів, своєю чергою, передбачала два варіанти:

- 1) викрадення закінчене «як швидко річ виведена зі сфери майна, що знаходиться у фактичному володінні хазяїна, хоча б викрадач не встиг ще встановити свого володіння річчю»;

2) для визнання викрадення закінченим потрібно щоб були в наявності обидва моменти – і припинення володіння колишнього хазяїна, і встановлення свого володіння викрадачем.

Першу з цих позицій відстоював сам С.В. Познишев, акцентуючи на суб'єктивному моменті – «... щодо караності важливо, чи вистачило у злочинця рішучості вчинити акт вилучення, наступна ж його діяльність у цьому відношенні не суттєва» [126, с. 211].

Інші автори вважали за необхідне для визнання викрадення закінченим і наявність об'єктивної ознаки – встановлення володіння на боці викрадача, коли останній «встиг стати у таке відношення до речі, що з погляду стороннього спостерігача міг би здатися власником» [207, с. 188].

В 1972 році, як зазначає професор А.В. Наумов, мав місце той рідкісний випадок судового тлумачення, коли рішення суду не найвищої інстанції обумовило позицію Пленуму Верховного Суду з питання про момент закінчення викрадення [114, с. 45]. У 1972 році в першому номері бюлетеня Верховного Суду РРФСР була опублікована ухвала президії Ленінградського міського суду за відповідною кримінальною справою під таким підзаголовком: «Дії особи, яка вилучила товари з цеху та сховала їх на території підприємства, що охороняється, з метою наступного розкрадання, кваліфікується як незакінчений злочин» [129]. І вже 11 липня 1972 року вказану позицію було офіційно відображено у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику у справах про розкрадання державного та громадського майна», у п.10 якої зазначалося, що «розкрадання слід вважати закінченим, якщо майно вилучене та винний має реальну можливість ним розпорядитися за своїм розсудом або користатися ним» [117].

Цікавий приклад стосовно моменту закінчення викрадення наводить А.П. Козлов. А саме: як замах на крадіжку були кваліфіковані діяння винного, який викрав з магазину декілька шуб, і коли вийшов з магазину, це побачив працівник міліції, котрий і погнався за винним. Злодій через деякий час кинув

викрадене, але все ж таки був затриманий. Відтак, А.П. Козлов ставить питання: скільки повинен бігати за винним працівник міліції, якщо злодій не кидає викраденого, щоб злочин вважати закінченим? [59, с. 156]

Хоча, коли йдеться про вчинення квартирної крадіжки, то як відзначає А.П. Козлов, вона вважається закінченим злочином з моменту виходу злочинця з квартири [59, с. 154].

П.С. Матишевський зазначає, що сутність розкрадання полягає в тому, що винний визначеним чином звертає державне або колективне майно на свою або іншої особи користь. При цьому звернення припускає такий перехід речі у володіння винного, що дозволяє йому реально здійснити хоча б початкове розпорядження річчю – сховати, віднести, передати іншим особам тощо [101, с. 47].

В.А. Владимиров говорить, що розкрадання повинно вважатись закінченим за умови, що майно не тільки вилучено з володіння державної або колективної організації, але і звернено у фактичне володіння винного (об'єктивний критерій), який вважає свої дії завершеними і бачить у своїй особі єдиного і повновладного власника викраденого (суб'єктивний критерій) [26, с. 65].

Не поділяє можливості ставлення у вину упущеної вигоди, про яку говорили О.І. Перепелиця [123, с. 41], М.Й. Коржанський [65, с. 401] та П.П. Андрушко [112, с. 506], правда не стосовно злочинів проти власності, а стосовно злочинів, передбачених у чинному КК статтями 231, 232 КК України, і В.О. Навроцький [107, с. 31-32].

На нашу думку, позиція Пленуму Верховного Суду України щодо встановлення моменту закінчення крадіжки та грабежу потребує перегляду. Вчені сходяться на думці, що для визнання моментом закінчення розкрадання моменту, коли винний може ним розпорядитися «фоном став звинувачувальний нахил – бажання більш суворо покарати вахтерів, охоронців, які пропускають

через прохідні викрадене майно, оскільки лише при такому підході виникає можливість кваліфікації їх діянь як співучасті» [59, с. 154].

Вважаємо, що нормативним моментом закінчення крадіжки та грабежу, а відтак і розкрадання, слід все ж таки вважати момент: фактичного заволодіння таким майном (покласти в сумку, кишеню, захвати тощо), оскільки саме з цього моменту вже фактично заподіюється шкода власнику – майно виходить з його володіння (розпорядження). А момент, коли особа має можливість розпорядитися таким майном, – фактичним закінченням таких злочинів.

Наступний злочин, момент закінчення якого чітко визначає Пленум Верховного Суду України – це злочин, передбачений ст. 212 КК, який визнається закінченим з моменту фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені у строки та в розмірах, передбачених законодавством з питань оподаткування (тобто сум, узгоджених податкових зобов'язань, визначених згідно із Законом №2181-III), а саме – з наступного дня після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, що відповідно до визначеного ст. 5 вказаного Закону порядку вважається узгодженим і підлягає сплаті. Якщо закон пов'язує строк сплати з виконанням певної дії, то злочин вважається закінченим з моменту фактичного ухилення від сплати. Умисне ухилення від сплати чи сплата у неповному обсязі сум податкових зобов'язань (податку, збору, іншого обов'язкового платежу, нарахованих контрольними органами в порядку і на підставах, визначених п. 4.2 ст. 4 Закону № 2181-III) утворює закінчений склад злочину з моменту закінчення граничного строку, в який мали бути сплачені нараховані (донараховані) такими органами суми зазначених зобов'язань [130].

Тобто, в цьому випадку має місце доволі неординарна ситуація, що момент закінчення злочину з матеріальним складом визначається не лише фактом настання наслідку, а моментом, який встановлений законодавством як граничний строк вчинення певної дії – в даному випадку сплати податків.

Цікавим в цьому аспекті є постанова Печерського районно суду м. Києва від 25 лютого 2008 року, якою задоволено скаргу особи та скасовано постанову про порушення кримінальної справи про вчинення таких діянь. Суд встановив, «як вбачається з оскаржуваної постанови, приводом для порушення кримінальної справи було безпосереднє виявлення прокурором у діях скаржника ознак злочину, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України на підставі даних актів ДПП у Шевченківському районі м. Львова від 14.04.2005 року №23/23-2/31804738 «Про результати планової документальної перевірки дотримання вимог податкового та валютного законодавства ПП «Каскад-2002» за період 01.04.2003 року по 30.09.2004 року, від 17.11.2003 року №757/758/759/23-2/220/31804738. За результатами перевірки дотримання вимог податкового законодавства винесено податкові повідомлення-рішення, якими ПП «Каскад-2002» визначено податкове зобов'язання зі сплати податку на додану вартість. Разом з цим, при розгляді даної справи встановлено, що ПП «Каскад-2002» рішення-повідомлення оскаржувались у господарському суді м. Львова, а тому не були узгодженими у встановленому законом порядку.

Виконання податкових зобов'язань платниками податків здійснюється на підставі та відповідно до Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Відповідно до цього Закону, платники податків зобов'язані сплачувати лише ті податкові зобов'язання, що були узгоджені у встановленому цим Законом порядку (ст. 5 Закону).

Таким чином, вказані податкові зобов'язання ПП «Каскад-2002» узгоджені не були, а тому був відсутній обов'язок ПП «Каскад-2002» щодо сплати податку за цими зобов'язаннями».

Далі у постанові зазначається «згідно диспозицій частин 1-3 ст.212 КК України, ознаками закінченого злочину, передбаченого цією статтею КК України (об'єктивної сторони цього злочину), є ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, скоєне незалежно від способу такого

ухилення, та як наслідок цього, ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у розмірах, визначених частинами 1-3 цієї статті, а також причинний зв'язок між діями щодо ухилення від сплати коштів до бюджетів чи державних цільових фондів та фактичним ненадходженням коштів.

За таких обставин суддя дійшов висновку, що в наданих матеріалах, які виявились підставою для порушення кримінальної справи, відсутні достатні дані, які б свідчили про те, що колишній директор ПП «Каскад-2002» умисно ухилявся від сплати податків.

Оцінюючи представлені в матеріалах перевірки дані та докази щодо їх відповідності, допустимості та достатності для висновку про наявність чи відсутність об'єктивних ознак злочину, передбаченого ч.3 ст.212 КК України в діях колишнього директора ПП «Каскад-2002», суддя вважає висновок прокурора про умисне ухилення від сплати податку в особливо великих розмірах за викладених в оскаржуваній постанові обставин, не обґрунтованим та передчасним, оскільки він спростовується встановленими протягом розгляду скарги обставинами, які існували на час порушення кримінальної справи 23.05.2007 року [128].

Не викликає особливих заперечень і встановлення моменту закінчення окремих інших злочинів у сфері господарської діяльності, а саме: злочин, відповідальність за який передбачена ч.2 ст. 203, вважається закінченим з моменту отримання доходу у великих розмірах.

Однак, у законі чітко визначений такий великий розмір (примітка до ст. 203 КК), а в постанові Пленуму чітко визначені способи встановлення наслідку – одержання доходу – фактичні дані на підтвердження розміру отриманого доходу, можуть установлюватись як висновком експерта, так і за допомогою актів документальної перевірки виконання податкового законодавства та ревізії фінансово-господарської діяльності з вирахуванням витрат, безпосередньо пов'язаних з отриманням такого доходу, а в разі потреби - із застосуванням

непрямих методів згідно із Законом України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" [134]. Проте, що розуміти під поняттям доходу, в постанові так і не визначено. Хоча М.Є. Короткевич, як автор цієї постанови, і пропонує визначати поняття "отримання доходу" у контексті ч. 2 ст. 203 КК як отримання чистого доходу (прибутку), тобто з урахуванням різниці між отриманим валовим доходом (виручкою) та документально підтвердженими витратами, безпосередньо пов'язаними з одержанням такого доходу [134], як це зроблено у ч. 1 ст. 142 Господарського кодексу України. Але чи може це поняття бути перенесено на злочинну діяльність, адже в Господарському кодексі йдеться про дохід суб'єктів господарювання, а при вчиненні злочину суб'єктів навряд чи можна вважати такими.

Визначається Пленумом і момент закінчення злочину, передбаченого ч.2 ст.222 КК, – з моменту фактичного заподіяння великої матеріальної шкоди державі або органам місцевого самоврядування, банку чи іншому кредиторіві. Зокрема, ухилення від сплати податків у результаті одержання пільг щодо них вважається закінченим злочином з моменту ненадходження коштів до відповідних бюджетів чи державних цільових фондів, а саме – з наступного дня після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, а коли закон пов'язує цей строк із виконанням певної дії, – з моменту фактичного ухилення від їх сплати [134]. Далі Пленум зазначає, що матеріальна шкода державі, органам місцевого самоврядування, банку чи іншому кредиторіві може бути заподіяна внаслідок використання субсидій, субвенцій, дотацій чи кредитів не за їх цільовим призначенням, неповернення одержаного кредиту чи несплати відсотків за ними, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів [134].

Проте відкритим залишається питання, що включати в поняття матеріальної шкоди – лише реальні збитки, чи також упущену вигоду. Думається, що при відповіді на це питання слід враховувати зміст ст. 22

Цивільного кодексу України «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди» відповідно до ч. 2 якої збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Проте варто зазначити, що таке тлумачення «майнової шкоди» не знайшло підтримки ні в теорії кримінального права, ні в судовій практиці. Розмір заподіяної матеріальної шкоди при вчиненні будь-якого злочину, як правило, визначається розміром фактичної шкоди – реальних збитків. Судова практика йде шляхом, що упущена вигода повинна стягуватися в порядку цивільного судочинства. В іншому випадку зарахування до структури майнового збитку втраченої вигоди створює по суті фікцію щодо можливості злочинного впливу на матеріальні цінності, які ще реально не існують [95, с. 52].

Крім того, ми не повинні забувати, що злочин – це завжди винне діяння. А якщо йдеться про умисний злочин, то упущена вигода навряд чи може бути для винного тим результатом, настання якого він прагнув, настання якого бажає [124, с. 76].

Узагальнюючи викладене в цьому підрозділі дисертації, можемо сформулювати певні висновки:

1. Матеріальними складами слід вважати як ті, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони яких кримінальний закон визнає конкретний суспільно небезпечний наслідок, так і ті, де такою ознакою визнається небезпека настання певних наслідків.

2. Простим одиничним злочином з матеріальним складом, на нашу думку, слід вважати передбачене Кримінальним кодексом України, суспільно небезпечне, винне, одиничне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом

злочину, що призвело до настання одного суспільно небезпечного наслідку. При цьому, як і для злочину з формальним складом, немає значення чи такий наслідок є безальтернативним для складу злочину, чи настав один з альтернативних наслідків. За загальним правилом такий злочин слід вважати закінченим з моменту настання цього наслідку.

3. Проблеми зі встановленням моменту закінчення злочинів певного виду, обумовлені, як правило недосконалістю термінології при побудові статей КК України («загибель людей» - однієї чи двох і більше; «одержання доходу» - валового чи чистого, «матеріальна шкода» - реальні збитки чи також упущена вигода). А відтак, питання єдності термінології для позначення в КК України суспільно небезпечних наслідків потребує ґрунтовного дослідження, а на такій основі і нормативного вирішення.

4. Нами пропонується дещо уточнити момент закінчення окремих видів злочинів, у порівнянні з тим, як це викладено в постановках Пленуму Верховного Суду України чи вважається загальноприйнятим, а саме:

- хоча в ч. 1 ст. 115 КК і вказується як обов'язковий наслідок заподіяння смерті людини, вбивство слід вважати закінченим з моменту настання наслідку у виді смерті її мозку навіть у випадку, якщо серце ще працює, та здійснюється примусова вентиляція легенів;

- нормативним моментом закінчення крадіжки та грабежу, а відтак і розкрадання, слід вважати момент: фактичного заволодіння таким майном, бо саме з цього моменту вже фактично заподіюється шкода власнику – майно виходить з його володіння (розпорядження). А момент, коли особа має можливість розпорядитися таким майном, – фактичним закінченням таких злочинів.

3.2. Визначення моменту закінчення ускладненого злочину з матеріальним складом

У попередньому підрозділі було розглянуто поняття та види ускладненого злочину. Зазначалось, що ускладненими, як правило, визнаються триваючі, продовжувані та складені злочини. Проте їх зміст та момент закінчення визначався стосовно злочинів з формальним складом. Зрозуміло, що коли йдеться про матеріальні склади злочинів, то сутність таких злочинів буде дещо іншою.

Проте, перш ніж перейти до аналізу таких видів злочинів з матеріальним складом, доцільно визначитись, який зміст ми вкладаємо в це поняття. Під ускладненим злочином з матеріальним складом пропонується розуміти фактичне вчинення особою злочину, склад якого сформульований у законі як матеріальний, якщо такі ознаки його об'єктивної сторони як суспільно небезпечне діяння чи суспільно небезпечний наслідок не є одиничними. Виділення таких видів складів злочинів та встановлення їх особливостей зумовлено виробленням чітких критеріїв відмежування одиничного злочину від їх множинності.

Насамперед слід зазначити, що ми погоджуємось з позицією В.О. Навроцького, що триваючий злочин може мати місце лише при формальних складах [108, с. 142]. А відтак момент закінчення триваючого злочину з матеріальним складом не може бути визначений.

Стосовно другого з названих видів, то як уже зазначалось, особливістю продовжуваних злочинів є те, що в кримінальному законі його складові передбачені, як правило, як прості злочини. Таке ж правило, на нашу думку, повинно поширюватись і на продовжувані злочини з матеріальним складом – їх складовими повинні бути прості злочини.

Стосовно закінчення продовжуваних злочинів з матеріальним складом, то обґрунтованою є позиція В.О. Навроцького який зазначає, що правила щодо

моменту закінчення злочинів, які базуються на врахуванні виду складу злочину, повністю поширюються і на продовжувані злочини [108, с. 143]. А з урахуванням цього робить висновок, що такого роду продовжуваний злочин є закінченим тоді, коли вчинено кілька діянь, спрямованих на досягнення єдиного результату, але сумарні наслідки не перетворюють злочин у кваліфікований і наводить такий приклад: викрадене майно вартістю три тисячі гривень у шість прийомів, щоразу по п'ятсот гривень. Такий злочин має кваліфікуватися як закінчений не з моменту вчинення останньої дії - шостої крадіжки, а коли завершений вже перший епізод [108, с. 145-146].

Тим же шляхом іде і судова практика. Наприклад, вироком Олександрівського районного суду Кіровоградської області особу засуджено за ч. 1 ст. 185 за злочин, вчинений за таких обставин: 23 листопада 2007 року підсудний близько 14 години, перебуваючи в житловому будинку потерпілої таємно викрав пластикову картку, що належала потерпілій та близько 15 години 26 хвилин через банкомат «Промінвестбанку», що розташований по вул. Леніна, 17 в смт. Олександрівка в приміщенні «Укртелекому», заволодів грошима в сумі 2000 грн. Продовжуючи свій злочинний намір того ж дня, 23 листопада 2007 року, підсудний близько 20 години 24 хвилин знову прибув до банкомату «Промінвестбанку», що розташований по вул. Леніна, 17 в смт. Олександрівка в приміщенні «Укртелекому», і таємно заволодів грошима в сумі 1000 грн. Суд дійшов висновку, що «підсудний, викрадаючи пластикову банківську картку потерпілої та грошові кошти з її рахунку, мав єдиний злочинний намір, що охоплює заздалегідь поставлену мету і єдиний умисел, а отже ним було скоєно діяння, які об'єднані єдиним злочинним наміром, тобто ним скоєно продовжуваний злочин, який згідно ч.2 ст. 32 КК України виключає повторність у його діяннях» [22].

Інша ситуація має місце тоді, коли з вчиненням одного з посягань, які утворюють продовжуваний злочин, змінюється правова оцінка скоєного. Уявімо ситуацію, аналогічну попередній, але вартість викраденого становить

сто двадцять тисяч гривень, щоразу викрадається майно вартістю у двадцять тисяч гривень. Тоді після третього епізоду скоєне кваліфікується як закінчене розкрадання у великому розмірі, після п'ятого - як закінчене розкрадання у особливо великому розмірі [108, с. 145-146].

Якщо наведений приклад (не враховуючи положень про зміну соціальної податкової пільги), на нашу думку, є абсолютно вдалим, то визначаючи момент закінчення продовжуваного злочину В.О. Навроцький сам же упустив положення про те, що правила щодо моменту закінчення злочинів, які базуються на врахуванні виду складу злочину, повністю поширюються і на продовжувані злочини [108, с. 143]. А з урахуванням цих положень можна визначити момент закінчення продовжуваного злочину з матеріальним складом у двох випадках:

1) якщо наслідки першого ж діяння достатні для визнання його закінченим злочином, а сумарні наслідки не змінять (змінюють) кваліфікації діяння – з моменту настання наслідку в результаті вчинення цього першого діяння;

2) якщо сумарні наслідки змінюють кваліфікацію – з моменту настання такого «кваліфікованого» наслідку в результаті вчинення чергового діяння.

Як і при вчиненні злочину з формальним складом, ми вважаємо обґрунтованим підхід до визнання продовжуваним злочином вчинення особою декількох діянь, які містять ознаки інших правопорушень, що в сукупності призвели до настання «достатнього» для злочину наслідку.

Таким шляхом іде і судова практика. Наприклад, Царичанський районний суд Дніпропетровської області розглянув справу про злочин, вчинений за таких обставин: 05.12.2007 року, приблизно з 20.00 год. – до 21.00 год., перебуваючи в с. Прядівка Царичанського району Дніпропетровської області в стані алкогольного сп'яніння, двоє осіб вступили між собою в злочинну змову на таємне викрадення насіння соняшника. Взявши з собою з

домоволодіння чотири мішка, вони прибули до огороженої парканом і охоронюваної фізичною охороною території мехтоку ТОВ «Господар». Не маючи змоги непомітно проникнути через паркан на територію мехтоку і в склад, розібрали шлакоблоки в нижній частині стіни складу №8, яка знаходиться з тильної сторони складу і виходить на пустир та вулицю, і через зроблений ними отвір обидва проникли в приміщення складу. В період з 21.00 год. 05.12.2007 року до 4.00 год. 06.12.2007 року, маючи єдиний продовжуваний намір на скоєння крадіжки насіння соняшника за два рази винесли з складу в принесених з собою мішках насіння соняшника загальною вагою 1 тис. 80 кг, вартістю 2,8 грн. за 1 кг, на загальну суму 3024 грн. 00 коп., чим ТОВ «Господар» було завдано шкоди на вказану суму. При чому за перший раз підсудні винесли 4 мішки з насінням соняшника, після чого принесли з собою декілька десятків мішків, в яких, за другим раз, також викрали насіння соняшника. Підсудні пояснили, що кількість мішків другим раз не рахували. А лише наступного дня вони порахували мішки і встановили, що вони викрали 36 мішків з насінням соняшника, хоч допускають, що через стан сильного сп'яніння і темноти вони могли розсипати насіння соняшника з мішків, чи взагалі забути, чи загубити по дорозі декілька мішків з насінням соняшника [23].

Зрозуміло, що якщо вартість 36 мішків складає 3024 грн., то вартість чотирьох – близько 336 грн. Викрадення майна такої вартості станом на грудень 2007 року оцінювалося як дрібне викрадення майна (ст. 51 КУпАП). Проте, суд оцінив обидва діяння, як продовжувану крадіжку і засудив винних за ч. 3 ст. 185 КК.

Фактичний момент закінчення продовжуваного злочину, на нашу думку, – це момент настання наслідку в результаті вчинення останнього діяння, а якщо такий наслідок не настав – час вчинення останнього діяння.

Прикладом вчинення продовжуваного злочину з матеріальним складом може бути також ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових

платежів, моментом закінчення якого виступає настання суспільно небезпечних наслідків, тобто ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів податків, зборів, інших обов'язкових платежів у встановленій кримінальним законом сумі.

Хоча у кримінальному праві питання про можливість віднесення ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів до продовжуваних злочинів викликає дискусію. Так, на думку деяких науковців, цей злочин належить до триваючих злочинів або триваючих злочинів із матеріальним складом [215, с. 40-42]. Інші вчені відносять його до продовжуваних злочинів [45, с. 41-42; 40, с. 39-44; 17, с. 187-189]. Останню точку зору ми вважаємо більш переконливою. Оскільки бездіяльність при ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів – це акт людської поведінки, який може бути вчинено лише в терміни, чітко встановлені законом для сплати певного виду платежів до бюджетів чи державних цільових фондів, то декілька таких актів бездіяльності, спрямованих на досягнення єдиного злочинного результату, не можна визнати триваючим злочином, оскільки, на відміну від останнього, тут має місце декілька актів бездіяльності, розділених між собою певним проміжком часу [8, с. 20].

Момент закінчення цього злочину за загальним правилом, як ми вже зазначали, пов'язується з часом фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, котрі мали бути сплачені у строки та в розмірах, передбачених законодавством з питань оподаткування (тобто сум узгоджених податкових зобов'язань, визначених згідно із Законом №2181-III). А саме: з наступного дня після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, що відповідно до визначеного ст.5 вказаного Закону порядку вважається узгодженим і підлягає сплаті. Якщо закон пов'язує строк сплати з виконанням певної дії, то злочин вважається закінченим з моменту фактичного ухилення від сплати. А умисне ухилення від сплати чи сплата у неповному обсязі сум податкових зобов'язань (податку,

збору, іншого обов'язкового платежу, нарахованих контрольними органами в порядку і на підставах, визначених п.4.2 ст.4 Закону №2181-III), утворює закінчений склад злочину з моменту закінчення граничного строку, в який мали бути сплачені нараховані (донараховані) такими органами суми зазначених зобов'язань [130].

Проте, такі наслідки можуть настати в результаті одного акту злочинної поведінки або внаслідок учинення декількох актів (несплати декількох видів платежів та (або) протягом декількох періодів), якщо вчинення таких діянь були об'єднані одним злочинним наміром. І саме в другому випадку матиме місце продовжуваний злочин.

Проте, обставина, що ці діяння мають бути об'єднані єдиним наміром, не завжди належно досліджується при вирішенні конкретних справ. З урахуванням цього О.О. Дудоров пропонує абз. 1 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 року доповнити таким положенням: «Кваліфікуючи допущені у різний час порушення податкового законодавства за відповідною частиною ст. 212 КК як одиничний (продовжуваний) злочин, суд повинен навести у вирокі докази, які б підтверджували наявність у поведінці особи єдиного злочинного наміру. Не можуть кваліфікуватися як продовжуваний злочин випадки, коли особа, будучи одночасно службовою особою кількох підприємств, установ, організацій, вчинила ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів з кожного такого підприємства, установи, організації». Проте далі ним зазначається, що доцільно «більш прискіпливо вивчити досвід тих країн (зокрема, РФ, ФРН), які фактично відмовилися від застосування щодо ухилення від сплати податків законодавчої конструкції продовжуваного злочину» [41, с. 646].

У цьому контексті слід розглянути і питання, яке має безперечно важливе значення для вирішення питання про встановлення моменту закінчення злочину з матеріальним складом, а саме – про правила встановлення наявності

суспільно небезпечного наслідку (дохід, матеріальна шкода, істотна шкода тощо), якщо його наявність або відсутність пов'язується з певним розміром – визначеною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. А як відомо, таких наслідків у статтях КК передбачено достатньо багато. Проблема тут швидше не теоретичного, а практичного плану. Йдеться про те, що правила вирішення цього питання, певним чином роз'яснює постанова Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003р. "Про податок з доходів фізичних осіб" від 28 травня 2004р. № 9 в якій вказується на такі важливі положення:

- згідно з п.22.5 ст.22 Закону, якщо норми відповідних законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума у розмірі 17 грн., крім норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації правопорушень або злочинів, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1 п.6.1 ст.6 Закону для відповідного року (з урахуванням положень п.22.4 ст.22 Закону);

- визнаючи діяння, вчинене після 1 січня 2004 р., таким, яке тягне кримінальну відповідальність, та кваліфікуючи його, - у разі, коли настання відповідальності чи кваліфікація обумовлені певною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, - необхідно виходити з того, що сума такого мінімуму дорівнює розміру податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1 п.6.1 ст.6 Закону для відповідного року (з урахуванням положень п.22.4 ст.22 Закону);

- при вирішенні питання про відповідальність за продовжуваний злочин чи про його кваліфікацію у випадках, коли одні діяння були вчинені до, а інші - після 1 січня 2004р., *треба виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів*

доходів громадян або кількості розмірів податкової соціальної пільги, вирахованих за кожен період окремо (виділено нами – Т.Д.).

А як відомо, починаючи з 2004 року, розмір мінімальної соціальної податкової пільги щороку змінюється в сторону збільшення. Проте, жодного вироку, в якому деталізувалося б, який дохід отримано чи який збиток заподіяно в якому році (в кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), нами не знайдено.

Швидше навпаки, це питання ігнорується. Наприклад, Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України розглянула в судовому засіданні в м. Києві 17 січня 2008 року кримінальну справу за касаційною скаргою засудженого на вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 10 травня 2006 року та ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 24 жовтня 2006 року. Ними скаржника було засуджено за ч. 1 ст. 212 КК України за те, що працюючи директором МПП „Глорія”, у період фінансово-господарської діяльності з *1 жовтня 2002 року по 30 вересня 2004 року* (виділено нами – Т.Д.), в порушення вимог закону, внаслідок заниження валового доходу та завищення валових витрат, невідображення в деклараціях за податком на додану вартість фактичних даних за податковими зобов'язаннями, недоотримання податку з доходів фізичних осіб, ухилявся від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, що призвело до фактичного ненадходження до бюджету та державних цільових фондів 47843грн [202]. Хоча мінімальна соціальна податкова пільга у 2004 році становила – 61 грн. 50 коп. і відповідальність за ч. 1 ст. 212 КК мала наставати, якщо до бюджету не надійшло коштів у розмірі 61500 грн.

Складеним злочином з матеріальним складом, як і з формальним складом, слід визнавати такий злочин, який містить в собі ознаки принаймні двох простих, з уточненням, що відповідальність за його вчинення

кримінальний закон пов'язує з настанням певного суспільно небезпечного наслідку. І не обов'язково, щоб всі ці, прості злочини також мали матеріальний склад, але необхідно, щоб обов'язковою ознакою складу такого складеного злочину в цілому був визначений суспільно небезпечний наслідок.

Проте знову ж таки слід зробити уточнення, що питання про момент закінчення складеного, як і будь якого іншого злочину з матеріальним складом, можна ставити тоді, коли він може бути і його вчинено з прямим умислом. А відтак визначити момент закінчення, наприклад, складеного злочину з матеріальним складом, приклад якого найчастіше наводиться в літературі – умисного тяжкого тілесного ушкодження що призвело до смерті потерпілого [78, с. 97; 79, с. 71-72; 35, с. 161; 208], неможливо. Такий злочин або має місце, якщо наслідок у виді смерті настав, або ж він відсутній і кваліфікується лише як умисне тяжке тілесне ушкодження, якщо вказаний наслідок не настав. Проте в жодному разі не може бути кваліфікований як замах на умисне тяжке тілесне ушкодження що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК).

Прикладом складеного злочину з матеріальним складом, який може бути вчинений з прямим умислом, на нашу думку, може бути вчинення діянь, відповідальність за які передбачена у ч. 4 ст. 187 КК – розбою з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень. Про це чітко зазначається у постанові Пленуму Верховного Суду України, що умисне заподіяння при розбої тяжкого тілесного ушкодження, що не призвело до смерті потерпілого, не потребує додаткової кваліфікації за ч. 1 чи ч. 2 ст. 101 КК (ч. 1 ст. 121 чинного КК), оскільки повністю охоплюється ч. 3 ст. 142 КК (ч. 4 ст. 187 чинного КК) (абз. 2 п. 12) [144]. Відтак, якщо умисел винної особи був спрямований на вчинення саме цього злочину, тобто на розбій з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, то, на нашу думку, незважаючи, що розбій за загальним правилом вважається закінченим з моменту нападу, такий злочин слід вважати закінченим з моменту фактичного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. У випадку, якщо такого

ушкодження не заподіяно, з причин, що не залежать від волі винного, діяння, як видається, слід кваліфікувати як замах на цей злочин.

Поряд з продовжуваним та складеним, як різновиди ускладненого злочину з матеріальним складом правильно, на нашу думку, розглядаються злочини з кількома альтернативними наслідками та злочини з кількома обов'язковими наслідками [108, с. 141].

Наука кримінального права однозначно визнає можливість формулювання складів злочинів з так званими альтернативними ознаками. Як і в логіці, де під альтернативою розуміють будь-яку з двох або декількох можливостей, які виключають одна іншу [64, с. 33-34], в кримінальному праві альтернативними визнають дві і більше ознаки, які можуть замінити одна одну. У таких складах для обґрунтування кримінальної відповідальності необхідна наявність не всіх без винятку перерахованих у законі ознак об'єктивної сторони, а тільки одних чи інших [179, с. 109].

Характерним для таких злочинів є те, що ознака, яка вживається після роз'єднувальних сполучників “або”, “а так само”, при кваліфікації може бути замінена на іншу передбачену законом ознаку.

Враховуючи той факт, що на сьогоднішній день ще недостатньо чітко визначені критерії відмежування складів з альтернативними ознаками від декількох самостійних складів злочинів, спираючись на аргументацію В.М. Кудрявцева [86, с. 94-99] та Я.М. Брайніна [16, с. 57], можна зробити висновок, що наявність альтернативних ознак об'єктивної сторони єдиного складу злочину буде тоді, коли два і більше різновиди злочинної поведінки є ідентичними за більшістю своїх ознак (насамперед, за безпосереднім об'єктом, суб'єктом і формою вини), і до того ж, якщо вони передбачені в одній статті Особливої частини КК.

Злочином з матеріальним складом з кількома альтернативними наслідками можна вважати, наприклад, тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК). Такий злочин матиме місце, якщо в результаті діянь винного потерпілому

спричинено одночасно декілька суспільно небезпечних наслідків, наприклад, втрату органу, непоправне знівечення обличчя та інший розлад здоров'я, поєднаний з стійкою втратою працездатності більше, як на одну третину. Тобто, прямоумисне заподіяння хоча б одного з названих наслідків є достатнім для кваліфікації діяння як закінченого тяжкого тілесного ушкодження. Проте, кваліфікація не зміниться, якщо настануть всі три названі наслідки.

Стосовно ж моменту закінчення такого злочину, то видається, що такий момент співпадає з моментом настання хоча б одного з таких наслідків.

Наприклад, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України розглянула в судовому засіданні в м. Києві 25 грудня 2008 року кримінальну справу за касаційним поданням прокурора, який брав участь у розгляді справи в суді першої інстанції, касаційними скаргами потерпілого та його представника - на ухвалу апеляційного суду Запорізької області від 13 червня 2008 року. Вироком Запорізького районного суду Запорізької області від 29 грудня 2007 року винного засуджено за ч. 1 ст. 121 КК України. Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 13 червня 2008 року цей вирок скасовано, а справу провадженням закрито за відсутністю в діях винного складу злочину. Фабула справи виглядає наступним чином: потерпілий, не погоджуючись із ціною замовленого ним напередодні дерев'яного піддону для душі, почав обурюватися у грубій формі, виражаючись при цьому брутальною лайкою, та висловлювати на адресу винного образи і погрози. На ґрунті виниклих через це неприязних відносин між ними виникла сварка, яка переросла у бійку, у ході якої винний умисно завдав потерпілому удар скляною попільницею у ділянку лівого ока, спричинивши тілесні ушкодження у виді тяжкої травми лівого ока з проникаючим корнеосклеральним пораненням з випадінням внутрішніх оболонок і склоподібного тіла, гемофтальм лівого ока з розвитком субатрофії очного яблука, з розривом верхньої повіки з рубцевою деформацією повіки, рани м'яких тканин, що оточують ліву очну яму з наступним видаленням

очного яблука, які кваліфікуються як тяжкі тілесні ушкодження, що потягли за собою стійку втрату працездатності більш, ніж на 1/3 і непоправне знівечення обличчя. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалу апеляційного суду Запорізької області від 13 червня 2008 року скасувала, а справу скерувала на новий апеляційний розгляд у той же суд в іншому складі [203].

Прикладом злочину з декількома обов'язковими діяннями може бути злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у ч. 1 ст. 239 КК. Відповідальність за цією статтею настає лише у випадку настання двох наслідків: 1) забруднення або псування землі; 2) небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. І саме з моменту настання другого наслідку, за умови, що має місце і перший, злочин, якщо його вчинено з прямим умислом, слід вважати закінченим.

Проте, навряд чи можна вважати перелік ускладнених злочинів з матеріальним складом на цьому вичерпаним. Чинний КК містить низку норм, на кшталт передбаченої у ч. 1 ст. 231 КК України. З приводу сутності цього злочину в літературі мають місце принципові відмінності в позиціях вчених. Перша позиція, якої дотримується П.П. Андрушко [112, с. 505] і деякі інші автори [75, с. 441-442], полягає у визнанні незаконного збирання з метою використання і використання відомостей, що складає комерційну таємницю, двома самостійними злочинами. Причому, один з них є злочином з формальним складом, а другий – з матеріальним. Відповідно до цього, перший злочин буде закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на незаконне збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а другий – з моменту настання наслідків у вигляді спричинення великого матеріального збитку (в редакції КК України 1960 року) суб'єктові підприємницької діяльності.

До цієї позиції близько примикають погляди авторів підручника з Особливої частини кримінального права [76, с. 194-195], а саме: що злочин у

формі збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, вважається закінченим незалежно від отримання доступу до цієї таємниці, а злочин у формі використання таких відомостей - з моменту спричинення істотної шкоди.

Іншої точки зору дотримуються В.О. Навроцький [107, с. 31-32], О.І. Перепелиця [123, с. 41], М.Й.Коржанський [65, с. 400], стосовно складу злочину, передбаченого ст. 148^б КК України 1960 року (зараз ст. 231 КК), а також авторами Науково-практичного коментарю КК України від 5 квітня 2001 року [111, с. 618] – що суспільно небезпечні наслідки однаково належать до кожної з альтернативних ознак, тобто збирання і використання відомостей.

Такого ж висновку дійшла у своїй дисертації і С.О. Харламова при дослідженні складу цього злочину, а саме: що моментом закінчення збирання і використання зазначених відомостей є спричинення істотної шкоди суб'єкту господарювання. Тобто, склад злочину містить дві альтернативні дії з однаковим результатом. Розголошення є закінченим з моменту, коли в результаті розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника настали наслідки у виді істотної шкоди господарюючому суб'єкту. Питання про наявність або відсутність істотної шкоди (оціночне поняття) вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням розміру заподіяних збитків, фінансового становища суб'єкта господарювання, сприйняття ним заподіяної шкоди тощо. Істотна шкода може бути як матеріальною, так і нематеріальною (наприклад, у виді заподіяння шкоди діловій репутації підприємця, зниження авторитету фірми, підриву її іміджу, звільнення працівників) [211, с. 12].

Такої ж думки дотримуємось і ми з наступних міркувань:

1) використання розділового сполучника “а також” дозволяє вважати текст “якщо це заподіяло істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності” таким, що стосується як першої частини диспозиції (“умисні дії, спрямовані на

отримання ..."), так і другої ("... незаконне використання таких відомостей ...");

2) незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, якщо це не заподіяло істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності утворює склад адміністративного правопорушення ст. 164³ Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Таким чином, можна зробити висновок, що диспозицією ст. 231 КК України передбачено відповідальність за вчинення одиничного злочину з альтернативними ознаками об'єктивної сторони, які виражаються в двох альтернативних формах активної поведінки винної особи (перша – дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, друга – використання таких відомостей), з єдиними наслідками (істотна шкода суб'єкту господарської діяльності). Загалом це характеризує злочин, передбачений ст. 231 КК України, як злочин з матеріальним складом.

Викладене дає підстави виділити як окремий різновид ускладненого злочину з матеріальним складом – злочин з матеріальним складом з декількома діями. Проте, оскільки йдеться все ж таки про злочин з матеріальним складом, момент його закінчення слід визначати за викладеними вище правилами встановлення моменту закінчення простого злочину з матеріальним складом, злочину з матеріальним складом з декількома альтернативними чи обов'язковими наслідками.

Проте, суди не завжди дотримуються такої позиції. Як приклад можна навести таку справу: Кіровоградський районного суду Кіровоградської області визнав винним та засудив його за те, що він, будучи офіцером запасу Збройних Сил України, маючи вищу військову радіотехнічну освіту, володіючи навиками і методами військової розвідки, з метою отримання матеріальної винагороди, за рахунок використання своїх знань військової розвідки і радіотехнічних військових знань, в період з 5 по 8 листопада 2002 року отримав пропозицію від невідомої досудовим слідством особи і надав свою згоду за

матеріальну винагороду провести незаконний збір інформації, що являє комерційну таємницю стосовно суб'єкта господарської діяльності - приватного підприємства «Агронафтосервіс-СТ», розташованого в м. Кіровограді, діяльності директора вказаного підприємства та інформацію про володіння, використання та розпорядження майновим комплексом цукрового заводу, отримавши при цьому початкові дані та номери телефонів керівних службових осіб, встановлених в офісі вказаного приватного підприємства. Взявши з собою необхідні спеціальні технічні засоби, 10.11.2002 року він прибув у м. Кіровоград, де 13.11.2002 року таємно провів візуальний огляд і таємне фотографування приміщення офісу приватного підприємства «Агронафтосервіс-СТ», встановивши при цьому наявність організації та стан охорони підприємства, за яким продовжував вести таємний нагляд. В середині листопада 2002 року з метою незаконного збору інформації про фінансово-господарську діяльність ПП «Агронафтосервіс-СТ», що є комерційною таємницею щодо володіння, користування і розпорядження майновим комплексом цукрового заводу, поїхав за його місцезнаходженням, де провів візуальне спостереження і фотографування комплексу цукрового заводу та опитав працівників заводу з метою незаконного отримання відомостей про фінансово-господарську діяльність даного підприємства. В період з 20 по 26.11.2002 року, перебуваючи у м. Кіровограді з метою незаконного отримання інформації, яка є комерційною таємницею ПП «Агронафтосервіс-СТ», і передачі її за матеріальну винагороду третім особам, порушуючи недоторканність таємниці особистого життя, телефонних розмов та комерційної діяльності, незаконно, з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, провів необхідні підготовчі технічні дії з підключення спеціального технічного засобу – пристрою радіоконтролю телефонних ліній, телефонного адаптера до диктофона «Самсунг» марки ТА-400, цифрового диктофона марки «Самсунг» і після цього підключився до відомих йому міських телефонних ліній зв'язку

«Укртелеком» за номерами телефонів директора, які знаходяться в розподільній телефонній шафі. 2.12.2002 року близько 16 годин 50 хвилин, в темну пору доби, таємно, не маючи відповідного дозволу, підключив на «розрив» для негласного зняття інформації до телефонної лінії №, яка розташована в магістралі і належить директору ПП «Агронафтосервіс-СТ», спеціальний технічний засіб - пристрій радіоконтролю телефонних ліній, що перетворює електричний сигнал телефонної лінії на високочастотний сигнал для прийому скануючим приймачем марки АК-8000 фірми АОК і до телефонної лінії за №..., який належить заступнику директора вказаного приватного підприємства, незаконно підключив паралельно через адаптер марки TP-21 цифровий диктофон марки «Самсунг». Проте в той же день близько 17 годин, під час фіксації отриманої звукової інформації на технічні засоби, порушуючи при цьому таємницю телефонних переговорів, був затриманий працівниками міліції.

Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Кіровоградського апеляційного суду, розглядаючи апеляційну скаргу на вирок Кіровоградського районного суду, прийшла до висновку, що суд, виходячи з тих доказів, які дослідив, обґрунтовано визнав підсудного винним у вчиненні умисних дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство) і вірно кваліфікував його дії за ст. 231 КК України [204]. Проте в ухвалі жодним словом не згадується про те, що такі діяння спричинили істотну шкоду, і в чому вона виражалась.

Узагальнюючи вищевикладене в цьому підрозділі роботи, приходимо до наступних висновків:

1. Під ускладненим злочином з матеріальним складом пропонується розуміти фактичне вчинення особою діяння, склад якого сформульований у законі як матеріальний, якщо такі ознаки його об'єктивної сторони, як

суспільно небезпечне діяння чи суспільно небезпечний наслідок, не є одиничними.

2. Триваючий злочин як вид ускладненого одиничного злочину не може мати місце при вчиненні злочинів, склад яких у законі сформульовано як матеріальний.

3. Видами ускладнених одиничних злочинів з матеріальним складом є: 1) продовжуваний; 2) складений; 3) з кількома альтернативними наслідками; 4) з кількома обов'язковими наслідками; 5) матеріальний склад з кількома суспільно небезпечними діяннями.

4. Нормативний момент закінчення продовжуваного злочину з матеріальним складом має місце:

- при вчиненні декількох діянь, які містять ознаки інших правопорушень (не є злочинами), що в сукупності призвели до настання «достатнього» для злочину наслідку – з моменту його настання;

- якщо наслідки першого ж діяння достатні для визнання його закінченим злочином, а сумарні наслідки не змінять (змінюють) кваліфікації діяння – з моменту настання наслідку в результаті вчинення цього першого діяння;

- якщо сумарні наслідки змінюють кваліфікацію – з моменту настання такого «кваліфікованого» наслідку в результаті вчинення чергового діяння.

Фактичний момент закінчення такого злочину – час настання наслідку в результаті вчинення останнього діяння, а якщо такий наслідок не настав – час вчинення останнього діяння.

5. Складеним злочином з матеріальним складом слід визнавати такий, що містить в собі ознаки принаймні двох простих, якщо відповідальність за його вчинення в цілому кримінальний закон пов'язує з настанням певного суспільно небезпечного наслідку. Не обов'язково, щоб всі ці прості злочини також мали матеріальний склад, але необхідно, щоб обов'язковою ознакою

складу такого складеного злочину в цілому був передбачений кримінальним законом суспільно небезпечний наслідок.

6. Поряд з продовжуваням та складеним, як різновиди ускладненого злочину з матеріальним складом доцільно, на нашу думку, розглядати: 1) злочини з кількома альтернативними наслідками, 2) злочини з кількома обов'язковими наслідками та 3) злочини з матеріальним складом з кількома діяннями. Момент закінчення першого виду злочину співпадає з моментом настання хоча б одного з таких альтернативних наслідків; другого – з моменту настання останнього з обов'язкових наслідків; третього – за правилами встановлення моменту закінчення простого або ускладненого злочину з кількома альтернативними чи обов'язковими наслідками.

7. Пленуму Верховного Суду України доцільно додатково звернути увагу судам, що при вирішенні питання про відповідальність за продовжуваний злочин чи про його кваліфікацію у разі, коли настання відповідальності чи кваліфікація обумовлені певною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у випадках, коли одні діяння були вчинені до, а інші - після 1 січня 2004р. у різні роки, треба виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або кількості розмірів податкової соціальної пільги, вирахованих за кожен період окремо.

3.3. Значення змісту умислу та ступеня його конкретизації для встановлення моменту закінчення злочинів з матеріальним складом

У попередньому підрозділі ми вже розглядали поняття вини, її вплив та значення для встановлення моменту закінчених злочинів з формальним складом і прийшли до висновку, що в таких злочинах важливе значення має зміст та спрямованість умислу, ставлення особи до інших, окрім суспільно небезпечного діяння ознак, та ступінь конкретизації такого умислу.

Спробуємо визначити значення змісту умислу та ступеня його конкретизації для встановлення моменту закінчення злочину з матеріальним складом. Але перед тим, хоча б у загальних рисах охарактеризуємо зміст ознак прямого умислу при вчиненні злочину з матеріальним складом, адже такий зміст безумовно відрізнятиметься від випадків вчинення злочину з формальним складом.

Як вже зазначалось, інтелектуальна ознака прямого умислу зводиться до: 1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності); 2) передбачення його наслідків.

Діючи умисно, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), при цьому не потрібно, щоб винний усвідомлював протиправність і караність свого діяння. При здійсненні умисного злочину особа передбачає наслідки свого діяння. Таке передбачення діяння є різновидом усвідомлення, що звернене в майбутнє. Особа усвідомлює як розвиток суспільно небезпечного явища, породженого її діянням, так і результат цього розвитку, тобто вона передбачає наслідки свого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) і його протиправний характер. При цьому суб'єкт передбачає не наслідки певного характеру, що є ознакою об'єктивної сторони конкретного складу злочину, а наслідки злочину «взагалі» як невід'ємну властивість суспільної безпеки діяння.

При умислі передбачення наслідків суспільно небезпечного діяння може мати характер передбачення неминучості їх настання в майбутньому (наприклад, винний робить прицільний постріл із близької відстані в голову жертви) і передбачення реальної можливості їх настання (наприклад, винний підпалює будинок, у якому перебувають люди, що може призвести до їх смерті).

Вольова ознака прямого умислу при вчиненні розглядуваних злочинів означає наявність у суб'єкта злочину бажання настання наслідків суспільно небезпечного діяння. Бажання настання таких наслідків як ознака умислу

полягає в прагненні конкретних наслідків, що можуть виступати як кінцева мета, проміжний етап, засіб досягнення мети і необхідного супутнього елементу діяння. Бажання як прагнення конкретних наслідків має місце тоді, коли їх настання вигідне для винного, вони є неминучими на шляху до задоволення потреби (наприклад, вбиває заради заволодіння майном).

Для того, щоб з'ясувати вплив вини на встановлення моменту закінчення складу злочину, неможливо не торкнутися питання про вид та форму вини при вчиненні незакінченого злочину.

Хоча безпосередньо в КК України (ч.1 ст.15) лише при визначенні поняття замаху на злочин вказується, що ним можуть визнаватися діяння, вчинені з прямим умислом. Проте, очевидно, що і готування до злочину можливе лише за наявності прямого умислу. З суб'єктивної сторони готування і замах можливі тільки з прямим умислом. Цілеспрямованість, за наявності якої можна встановити відповідність між задуманим злочином і реальним втіленням його в життя, притаманна діянням, в яких особа бажає настання передбачуваних нею суспільно небезпечних наслідків. Непрямий умисел та необережність неможливі через те, що всі види незакінченого злочину разом взяті і кожна з них окремо, являють собою цілеспрямовану злочинну діяльність, під час якої винний свідомо готує можливість злочинного посягання, починає вчиняти злочин і, якщо йому це вдається, доводить злочин до кінця [66, с. 234]. Іншими словами, в тих випадках, коли винний усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачав його суспільно небезпечні наслідки і свідомо припускав їх настання, тобто діяв з непрямым умислом, однак результат не настав, відповідальність виключається. На прямий умисел вказує нижченаведений приклад. Судова колегія в кримінальних справах Чернівецького обласного суду, розглянувши справу щодо обвинувачення Т. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 15 і ч. 1 ст. 199 КК України, встановила: Т. у квітні 2002 р. познайомився на Калинівському ринку в м. Чернівці з невстановленою особою, яка запропонувала підсудному

збути підроблену банкноту номіналом 100 доларів США. Явно знаючи, що дана купюра підроблена, Т. з метою реалізації своїх злочинних дій пішов на вокзал ст. Чернівці, і намагався збути підроблені гроші громадянину Б., але останній відмовився, оскільки виявив, що вона є підробленою.

Підсудний Т. свій злочинний намір, направлений на збут підробленої іноземної валюти, до кінця не довів через причину, яка не залежала від його волі, оскільки був затриманий на місці вчинення злочину. Прямий умисел Т. на вчинення даного злочину доведений сукупністю зібраних у справі доказів (справа № 2–29/ 2002) [4].

Правильність кваліфікації незакінченої злочинної діяльності залежить, крім того, від встановлення виду прямого умислу, котрий, як відомо, ділиться на визначений, невизначений, альтернативний.

При визначеному умислі особа передбачає конкретну мету, на досягнення якої і скеровує свої дії (позбавлення життя, обман покупців, отримання хабара у великих розмірах). Якщо через причини, які не залежали від волі винного, цього результату не було досягнуто, але була завдана інша, менш тяжка шкода, яка дозволяє кваліфікувати скоєне діяння як закінчений, але менш тяжкий злочин, то це діяння потрібно кваліфікувати як замах на більш тяжкий злочин, вчинити який мав намір злочинець, виходячи з направленості його умислу (замах на вбивство, замах на обман покупців, замах на отримання хабара).

При невизначеному умислі, коли винному однаково бажаний будь-який із передбачених ним злочинний результат, практика йде шляхом, що такі діяння слід кваліфікувати як закінчений злочин відповідно до наслідків, що фактично настали. У цьому випадку попередня злочинна діяльність поглинається складом закінченого злочину. Проте, це питання не настільки просте, як здається на перший погляд. Особливого значення його вирішення набуває, наприклад, при розгляді питань про відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень, коли особа, намагаючись заподіяти тілесне ушкодження

потерпілому, у своїй свідомості може попередньо і не конкретизувати, на заподіяння якого саме тілесного ушкодження вона спрямовує своє посягання: тяжкого, середньої тяжкості чи легкого. З будь-яким з них вона може погоджуватись, більше того – бажати таких наслідків однаковою мірою. Відтак виникає питання, якщо особа бажала заподіяння тяжкого тілесного ушкодження такою ж мірою, що й заподіяння тілесного ушкодження іншого ступеня тяжкості, як кваліфікувати її діяння, якщо заподіяно, наприклад, середньої тяжкості тілесне ушкодження – як замах на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи як закінчений злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена ч. 1 ст. 122 КК.

Практика такі ситуації вирішує керуючись правилом: дії кваліфікуються як закінчений злочин за фактично заподіяним злочинним результатом, оскільки можливість настання такого результату охоплювалась умислом суб'єкта злочину.

У тих випадках, коли при невизначеному умислі на заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого така шкода здоров'ю взагалі не настала, незалежно від спроби її заподіяти, усе вчинене розглядається як замах на заподіяння більш легкого тілесного ушкодження.

Отже, при неконкретизованому умислі слідчо-судова практика при вирішенні аналогічних ситуацій йде шляхом: 1) кримінально правової оцінки таких діянь, виходячи з результату (суспільно небезпечного наслідку), який фактично настав; 2) кваліфікації діянь як замаху лише на найменш тяжкий злочин, який охоплювався невизначеним умислом, у випадках, якщо і такий результат не настав з причин, що не залежать від волі винного.

Аналогічно вирішується питання і при альтернативному умислі: відповідальність настає за той із декількох злочинних результатів, який передбачав і бажав винний, і який фактично настав.

Дещо по-іншому розглядається питання про замах у випадку наявності альтернативного умислу при вчиненні злочину. На думку А.А. Піонтковського,

при альтернативному умислі суб'єкт допускає можливість настання в результаті своїх дій одного чи декількох, передбачених ним, злочинних результатів [91, с. 430]. Справді, на нашу думку, автор правильно виділяє альтернативний умисел, однак безпідставно вважає, що винуватий тільки допускає можливість спричинення ним результату. Насправді ж альтернативний умисел має місце тоді, коли винний передбачає і однаково бажає чи свідомо допускає настання одного із кількох можливих злочинних наслідків (наприклад, смерті або тяжкого тілесного ушкодження).

Видається не зовсім законодавчо обґрунтованим і твердження Б.С. Утевського, що кримінальне право чудово обходиться без альтернативного умислу. На його думку, якщо умисел у кінцевому випадку об'єктивувався стосовно одного результату, то втрачає будь-яке значення умисел на другий можливий результат, якщо він тільки не об'єктивувався у встановленій законом формі [199, с. 208].

З теоретичної точки зору таке твердження дійсно має "рацію", оскільки у випадку вчинення злочину з альтернативним умислом, відповідальність настає, згідно з законом, залежно від фактично заподіяних наслідків. Однак, так категорично заперечувати саме існування альтернативного умислу, є не зовсім доцільним, оскільки він надає можливість більш точно конкретизувати психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, визначити ступінь його вини і призначити справедливе покарання.

Отже, питання про спрямованість умислу особи та ступінь його конкретизації має важливе значення для вірної правової оцінки вчиненого винним діяння і для вирішення питання про момент його закінчення, зокрема.

Висновки до розділу 3

Узагальнюючи викладене в цьому розділі дисертації, можна сформулювати наступні висновки:

1. Матеріальними складами слід вважати як ті, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони яких кримінальний закон визнає конкретний суспільно небезпечний наслідок, так і ті, де такою ознакою визнається небезпека настання певних наслідків.

2. Простим одиничним злочином з матеріальним складом, на нашу думку, слід вважати передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне, винне, одиничне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, що призвело до настання одного суспільно небезпечного наслідку. При цьому, як і для злочину з формальним складом, немає значення, чи такий наслідок є безальтернативним для складу злочину, чи настав один з альтернативних наслідків. За загальним правилом такий злочин слід вважати закінченим з моменту настання цих наслідків.

3. Під ускладненим злочином з матеріальним складом пропонується розуміти фактичне вчинення особою діяння, склад якого сформульований у законі як матеріальний, якщо такі ознаки його об'єктивної сторони, як суспільно небезпечне діяння чи суспільно небезпечний наслідок, не є одиничними. Момент закінчення таких злочинів залежить від їх виду.

4. Проблеми з встановленням моменту закінчення злочинів з матеріальним складом (як простих, так і ускладнених) обумовлені, як правило, недосконалістю термінології при побудові статей КК України. А відтак, питання єдності термінології для позначення в КК України суспільно небезпечних наслідків потребує ґрунтовного дослідження, а на такій основі і нормативного вирішення.

5. Важливе значення для вірної правової оцінки вчиненого винним діяння і для вирішення питання про момент його закінчення має з'ясування питання про спрямованість умислу особи (які наслідки особа передбачала та бажала їх настання) та ступінь його конкретизації (визначеним, невизначеним чи альтернативним був такий умисел).

6. Нами пропонується дещо уточнити момент закінчення окремих видів злочинів, у порівнянні з тим, як це викладено в постановах Пленуму Верховного Суду України, чи вважається загальноприйнятим, а саме:

- хоча в ч. 1 ст. 115 КК і вказується, як обов'язковий наслідок заподіяння смерті людини, вбивство слід вважати закінченим з моменту настання наслідку у виді смерті її мозку навіть у випадку, якщо серце ще працює, та здійснюється примусова вентиляція легенів;

- нормативним моментом закінчення крадіжки та грабежу, а відтак і розкрадання, слід вважати момент: фактичного заволодіння таким майном, оскільки саме з цього моменту вже фактично заподіюється шкода власнику – майно виходить з його володіння (розпорядження). А момент, коли особа має можливість розпорядитися таким майном, – фактичним закінченням таких злочинів.

7. Пленуму Верховного Суду України доцільно додатково звернути увагу судам, що при вирішенні питання про відповідальність за продовжуваний злочин чи про його кваліфікацію у разі, коли настання відповідальності чи кваліфікація обумовлені певною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у випадках, коли одні діяння були вчинені до, а інші - після 1 січня 2004р., або у різні роки, треба виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або кількості розмірів податкової соціальної пільги, вирахованих за кожен період окремо.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження дозволило сформулювати та обґрунтувати наступні основні висновки, які мають наукове та практичне значення:

1. Проблема сутності закінченого злочину та особливостей встановлення моменту закінчення злочинів у цілому та певних його видів не отримала належного розв'язання. Більше того, комплексне вирішення проблем вчення про закінчений злочин, а саме: його сутності, відмежування від незакінченого злочину, визначення особливостей встановлення моменту закінчення злочину різних видів, виділення та аналізу обставин, які впливають на визначення такого моменту тощо не проведене. Окремі з таких питань розглядаються в підручниках, навчальних посібниках та монографічних працях, інші лише в працях з проблем кримінально-правової кваліфікації та і то, як правило, лише в межах загального вчення про стадії вчинення злочину. Але і ця, неналежна увага до проблеми закінченого злочину, призвела до ситуації, що більшість питань не мають однозначного або вирішення. Їх або вирішують неоднозначно, або обходять мовчанкою, або переносять їх вирішення на Особливу частину як часткову проблему стосовно окремих видів злочинів. Відтак, дана дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням проблеми закінченого злочину та виробленням алгоритмів встановлення моменту закінчення злочинів певних видів.

2. Для досягнення мети дисертації та вирішення поставлених в ній завдань досліджено нормативне визначення поняття закінченого злочину, проблеми класифікації складів злочинів, класифікації злочинів, значення змісту та ступеня конкретизації умислу для кваліфікації злочинів тощо. В роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало можливість отримати низку теоретичних та практичних результатів, які спрямовані на розвиток теорії кримінального

права, відкривають шляхи для подальших досліджень, мають практично-прикладне значення для юридичної освіти та вдосконалення законодавства. Достовірність отриманих результатів обґрунтовується постановкою проблем, різнобічними, традиційними для науки кримінального права підходами до їх вирішення, використанням чинних нормативних актів, широтою використання наукових джерел, емпіричного матеріалу, використанням традиційних методів наукового пошуку.

3. Для розвитку теорії кримінального права, подальших наукових досліджень та для юридичної освіти, зокрема, при вивченні курсу Загальної частини кримінального права України мають практично-прикладне значення такі, отримані в дисертації результати:

3.1. На основі аналізу стану наукової розробки проблем закінченого злочину та встановлення моменту закінчення злочину в кримінальному праві, зроблено висновок, що більшість таких питань (незважаючи на те, що проблема закінченого злочину вважається «малопроблемною») не мають однозначного науково-теоретичного вирішення.

3.2. Закінчений злочин, на нашу думку, більш правильно розглядати як вид злочину вчинюваного з прямим умислом, а не як стадію такого злочину. А відтак, позиція щодо застосування поняття закінченого злочину до необережних злочинів та злочинів, які вчиняються з непрямим умислом, визнається необґрунтованою. Стосовно таких необережних злочинів та злочинів, що вчиняються з непрямим умислом, на нашу думку, доцільно вживати поняття «наявний злочин...» або «відсутній злочин...».

3.3. Проаналізувавши нормативне поняття закінченого злочину ми дійшли висновку, що воно є не зовсім точним через вказівки на те, що «склад злочину закріплюються у статті Особливої частини КК», та що для закінченого злочину діяння повинно містити «всі ознаки».

3.4. Обґрунтовується, що для правильного вирішення питання встановлення моменту закінчення злочину слід розмежовувати нормативний

такий момент та фактичний. Причому другий в жодному випадку не може випереджати в часі першого. Окрім цього, перший (нормативний) – має значення для вирішення питання про кваліфікацію дій винного – лише за статтею (частиною статті) Особливої частини КК, чи також з посиланням на відповідну частину ст.ст. 14, 15 КК; другий - для вирішення інших кримінально-правових питань: відмежування співучасті від причетності, встановлення наявності підстав для необхідної оборони тощо. Окрім цього, нормативний момент закінчення злочину визначається конструкцією та способом закріплення складу злочину, визначальні ознаки якого передбачені у статті (частині статті) Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за вчинення такого злочину. Фактичний – моментом реального (фактичного) припинення суспільно небезпечної поведінки (настанням суспільно небезпечного наслідку).

3.5. На відміну від висловлених в літературі позицій, пропонується при відмежуванні закінченого злочину від незакінченого, враховуючи, що підставу кримінальної відповідальності чинний КК визначає як вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, а поряд з цим визнає, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка вчинила готування до злочину чи замах на злочин, виходити не з відсутності певних ознак, а зі складу, ознаки якого містить вчинене діяння: «склад закінченого злочину», «склад замаху на злочин» чи «склад готування до злочину».

3.6. Обґрунтовується можливість та доцільність класифікації злочинів за моментом їх закінчення на: 1) прості злочини з формальним складом; 2) ускладнені злочини з формальним складом (які, в свою чергу можуть бути такими: а) триваючі; б) продовжувані; в) складені; г) з декількома альтернативними діяннями; д) з декількома обов'язковими діяннями); 3) прості злочини з матеріальним складом; 4) ускладнені злочини з матеріальним складом (які, в свою чергу, можуть бути такими: а) продовжувані; б) складені;

в) з декількома альтернативними наслідками; г) з декількома обов'язковими наслідками; д) злочини з матеріальним складом з декількома діяннями);

3.7. Доводиться, що Пленум Верховного Суду України в цілому обґрунтовано визначає момент закінчення злочинів. Проте, непослідовним є Верховний Суд України у тлумаченні віддієслівних іменників, які утворені від дієслів як доконаного, так і недоконаного виду. Узагальнення таких положень дозволяє стверджувати, що Пленум виходить з позицій «доцільності та здорового глузду», проте без будь якого теоретичного чи практичного обґрунтування. А відтак, проблема використання віддієслівних іменників у КК потребує подальшого дослідження.

4. Для розвитку теорії кримінального права, подальших наукових досліджень та юридичної освіти, а також для правозастосовчої практики теоретико-прикладне значення мають вироблені в процесі дослідження наступні рекомендації:

4.1. Для визнання злочину простим визначальне значення має не склад такого злочину (простий він чи складний), а реальна кількість вчинених особою діянь (одне), характер цього діяння (одиничне), тривалість його в часі (одномоментне), в який спосіб воно вчинене (використання такого способу не повинно утворювати складу іншого злочину), кількість кримінально значимих наслідків (один). За загальним правилом простий злочин з формальним складом (нормативний момент) слід визнавати закінченим з моменту вчинення чи початку вчинювання передбаченого у КК діяння, залежно від того, як воно сформульовано у КК. Фактичний момент – об'єктивне закінчення діяння, яке утворює такий склад. Момент закінчення злочину з матеріальним складом – час настання суспільно небезпечного наслідку.

4.2. Ускладненим є злочин за відсутності хоча б однієї з вищеназваних ознак простого злочину (одне, одиничне, одномоментне суспільно небезпечне діяння, спосіб, використання якого не утворює складу іншого злочину, один наслідок).

4.3. Момент закінчення ускладнених злочинів залежить від конструкції та способу закріплення їх складу; змісту (спрямованості) умислу винного; ставлення особи до інших (окрім суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків) об'єктивних ознак (предмета, потерпілого тощо), що впливає зі змісту закону, та фактичне таке ставлення; ступінь конкретизації умислу, стосовно як суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечного наслідку, так і стосовно інших об'єктивних ознак складу злочину (наприклад, предмета його кількості), якщо це має значення для кваліфікації.

4.4. При кваліфікації ускладнених злочинів з формальним складом слід керуватися такими положеннями:

- Лише злочин з формальним складом може бути триваючим. Для такого складу особливо актуально розмежовувати нормативний момент закінчення злочину – час вчинення діяння (початку злочинної поведінки) та фактичний момент його закінчення – фактичне припинення бездіяльності (злочинної поведінки) за власною волею чи всупереч їй.

- Нормативним моментом закінчення продовжуваного злочину з формальним складом є момент: 1) закінчення першого ж діяння, якщо вчинення наступних не змінює кримінально-правової оцінки вчиненого; 2) момент, коли завершеним є те посягання, з вчиненням якого злочин стає кваліфікованим. А у випадку, коли такий злочин утворюється шляхом вчинення повторюваних діянь, які самі по собі не є злочинними – з моменту вчинення того з діянь, з моменту вчинення якого має місце нормативний момент закінчення злочину. Фактичним моментом закінчення продовжуваного злочину є момент вчинення останнього з діянь, які утворюють продовжуваний злочин з урахуванням вищенаведених положень про нормативний момент, та того, що фактичний момент не може випереджати в часі нормативного.

- Особливістю складеного злочину є те, що його утворює сукупність діянь, які самі по собі передбачені в інших статтях Кримінального кодексу як самостійний злочин. Закінченим складений злочин з формальним складом слід

вважати тоді, коли виконані діяння (дія чи бездіяльність), що становлять ускладнену об'єктивну сторону цього злочину.

- Нормативним моментом закінчення злочину з кількома альтернативними діями слід вважати час вчинення першого діяння. Фактичним – час вчинення останнього з таких діянь. І навіть, якщо друге чи наступне діяння не було завершено з причин, що не залежать від волі винного, діяння слід кваліфікувати як закінчений злочин.

- Ускладнений злочин з формальним складом з декількома обов'язковими діями подібний до складеного злочину. Але, на відміну від останнього, за діяння, які його утворюють, не передбачена відповідальність у КК як за самостійні злочини. Відтак такий злочин вважається закінченим (нормативний момент) з моменту вчинення останнього з обов'язкових діянь, а фактичний момент слід визначати за тими ж правилами, що й фактичний момент закінчення продовжуваного злочину.

4.5. Момент закінчення ускладненого злочину з матеріальним складом слід визначати за такими правилами:

- Нормативний момент закінчення продовжуваного злочину з матеріальним складом має місце: а) при вчиненні декількох діянь, які містять ознаки інших правопорушень (не є злочинами), що в сукупності призвели до настання «достатнього» для злочину наслідку – з моменту його настання; б) якщо наслідки першого ж діяння достатні для визнання його закінченим злочином, а сумарні наслідки не змінять (змінюють) кваліфікації діяння – з моменту настання наслідку в результаті вчинення цього першого діяння; в) якщо сумарні наслідки змінюють кваліфікацію – з моменту настання такого «кваліфікованого» наслідку в результаті вчинення чергового діяння. Фактичний момент закінчення такого злочину – час настання наслідку в результаті вчинення останнього діяння, а якщо такий наслідок не настав – час вчинення останнього діяння.

- Складеним злочином з матеріальним складом слід визнавати такий, що містить в собі ознаки принаймні двох простих, якщо відповідальність за його вчинення в цілому кримінальний закон пов'язує з настанням певного суспільно небезпечного наслідку. Не обов'язково, щоб усі ці прості злочини також мали матеріальний склад, але необхідно, щоб обов'язковою ознакою складу такого складеного злочину в цілому, був передбачений кримінальним законом суспільно небезпечний наслідок.

- Момент закінчення злочину з кількома альтернативними наслідками співпадає з моментом настання хоча б одного з таких альтернативних наслідків.

- Злочини з кількома обов'язковими наслідками слід вважати закінченим з моменту настання останнього з обов'язкових наслідків;

- Момент закінчення злочинів з матеріальним складом з кількома діями слід встановлювати за правилами встановлення такого моменту при вчиненні простого злочину з матеріальним складом (якщо реально настав один наслідок) або ускладненого злочину з кількома альтернативними чи обов'язковими наслідками (якщо настало два або більше таких наслідків).

5. Доцільним є уточнення ч. 1 ст. 13 КК та її викладу у наступній редакції: «1. Закінченим злочином є вчинене з прямим умислом діяння, яке містить передбачені у відповідній статті (частині статті) Особливої частини цього Кодексу необхідні і достатні ознаки складу цього злочину».

6. Вважаємо, що для забезпечення правильності та одностайності у вирішенні питань про визначення моменту закінчення злочину Пленуму Верховного Суду України доцільно прийняти відповідну постанову, яка могла б мати назву «Про практику вирішення питань про визнання злочину закінченим», при створенні якої могли б бути використані вищенаведені положення.

7. Пропонується дещо уточнити момент закінчення окремих видів злочинів, у порівнянні з тим, як це викладено вже в чинних постановах

Пленуму Верховного Суду України чи вважається загальноприйнятим в теорії та на практиці, а саме:

- хоча в ч. 1 ст. 115 КК і вказується як обов'язковий наслідок заподіяння смерті людини, вбивство слід вважати закінченим з моменту настання наслідку у виді смерті її мозку навіть у випадку, якщо серце ще працює та здійснюється примусова вентиляція легенів;

- нормативним моментом закінчення крадіжки та грабежу, а відтак і розкрадання, слід вважати момент: фактичного заволодіння таким майном, бо саме з цього моменту вже фактично заподіюється шкода власнику – майно виходить з його володіння (розпорядження). А момент, коли особа має можливість розпорядитися таким майном – фактичним закінченням таких злочинів.

8. Пленуму Верховного Суду України доцільно додатково звернути увагу судам, що при вирішенні питання про відповідальність за продовжуваний злочин чи про його кваліфікацію у разі, коли настання відповідальності чи кваліфікація обумовлені певною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у випадках, коли одні діяння були вчинені до, а інші - після 1 січня 2004р., або у різні роки, треба виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або кількості розмірів податкової соціальної пільги, вирахованих за кожен період окремо.

9. Положення та висновки, викладені в дисертації, можуть стати вихідним матеріалом для подальшого дослідження проблем розмежування закінченого та незакінченого злочину в цілому та встановлення моменту закінчення певних видів злочинів зокрема.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Львівського державного
університету внутрішніх справ
генерал-лейтенант міліції

В. Л. Ортинський

«27»

2009 р.

АКТ

м. Львів

«27» 11 2009р.

№ 37

Про впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Данилюк Т.М. у навчальний процес

ПІДСТАВА: наказ ректора Львівського державного університету
внутрішніх справ № 290 від 27.10.2009 р.

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

голови: першого проректора з навчальної і методичної роботи
доктора юридичних наук, професора Грищука В.К.;
секретаря: підполковника міліції, начальника відділу організації наукової
роботи, кандидата юридичних наук Авраменка О.В.;
членів комісії: підполковника міліції, проректора з наукової роботи,
кандидата юридичних наук, доцента Маріна О.К.;
підполковника міліції, начальника навчально-методичного
центру Строцького Р.Є.

У присутності: здобувача кафедри кримінального права та кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
Данилюк Тетяни Миколаївни

Комісія відповідно до наказу по університету № 290 від 27.10.2009 р.
розглянула й узагальнила результати дисертаційного дослідження Данилюк
Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-прикладні проблеми встановлення
моменту закінчення злочину» на здобуття наукового ступеня кандидата

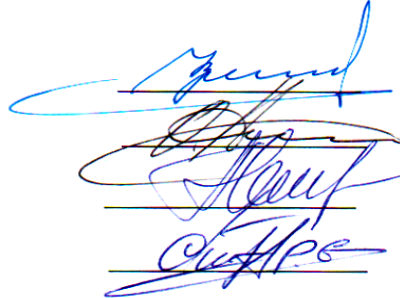
юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані на розгляд матеріали заслуговують на схвалення та запровадження для використання у навчальному процесі, зокрема при викладанні навчального курсу «Кримінальне право України», а також для здійснення подальших наукових досліджень із зазначеної проблематики.

Голова комісії

секретар комісії

члени комісії:

В.К. Гришук

О.В. Авраменко

О.К. Марін

Р.Є. Строцький

Шевченківський районний суд м. Чернівці

58000 м. Чернівці, вул.Кафедральна,4 факс (0372) 55-17-02, тел.
52-38-47,55-17-02

17 грудня 2009 року

Судді Шевченківського районного суду міста Чернівці, ознайомилися з матеріалами дисертаційного дослідження Данилюк Тетяни Миколаївни на тему: «Теоретико - прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину» та з матеріалами судової практики, які були використані при дослідженні даної проблеми та дійшли до висновку, що отримані у процесі дослідження результати можуть бути використані при вирішенні суддями конкретних справ.

Голова Шевченківського районного суду м. Чернівці

судді:

[Handwritten signatures of judges]

М.І. Данилюк

П.І. Мамчин

С.І. Богдан

О.Г.Літвінова

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів Г.В., Бантишев О.Ф. Відповідальність за злочини проти держави: Навчальний посібник для студентів юридичного факультету / Г.В.Андрусів, О.Ф. Бантишев. – К.: РВЦ «Київський університет», 1997. – 166 с.
2. Архів Апеляційного суду Львівської області за 2001-2008 роки.
3. Архів Апеляційного суду Чернівецької області за 2001-2008 роки.
4. Архів військового суду Львівського гарнізону за 2000-2005 роки.
5. Архів Мостиського районного суду Львівської області за 1999-2001 роки.
6. Архів Шевченківського районного суду м. Чернівці за 2001-2009 роки.
7. Багрій-Шахматов Л.В. Кримінально-правові та кримінологічні проблеми боротьби з контрабандою в Україні / Л.В. Багрій-Шахматов // Митна справа. – № 2. – 2000 р. – С. 3-12.
8. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.И. Бажанов . – Х.: Право, 2000. – 128 с.
9. Бажанов М.И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров/ М.И. Бажанов . – Харьков, 1980. – 49 с.
10. Блум М.И. Вопросы действия советского уголовного закона во времени /М.И. Блум // Ученые записки Латвийского государственного университета. Том 44. Юридические науки. Вып. 4. Вопросы уголовного права и процесса. – Рига: Латв. гос. ун-т им. Петра Стучки, 1962. – С. 25-28;
11. Блум М.И., Тилле А.А. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М.И. Блум, А.А. Тилле. – М.: Юридическая литература, 1969. – 136 с.
12. Богдановський І.В. Логіка: Опорний конспект лекцій / І.В. Богдановський, О. Г. Льовкіна. – К.: МАУП, 2004. – 168 с.

13. Бойко А.И. Преступное бездействие/ А.И. Бойко – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 320 с.
14. Бойцов А.И., Волженкин Б.В. Уголовный закон: действие во времени и в пространстве / А.И. Бойцов, Б.В. Волженкин . – СПб.: Ин-т повыш. квалиф. прокурор. – следств. работников Ген. прокуратуры РФ, 1993. – 104 с.
15. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни/ С.В. Бородин. – М.: Юридическая литература, 1977. – 240 с.
16. Браинин Я.М. Уголовный закон и его применение/ Я.М. Браинин. – М., 1967. – 240 с.
17. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально–правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні / Л.П. Брич, В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2000. – 288 с.
18. Васи́лаш В.М. Чинність кримінального закону України в часі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К.: Київ. Ун-т ім. Тараса Шевченка, 1995. – 24 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Вид. 2–е . Голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
20. Вирок у кримінальній справі № 1–223/2008. Білопільський районний суд Сумської області // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 2760859: доступно з <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
21. Вирок у кримінальній справі № 1–22/2007 Садгірський районний суд м. Чернівці // // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 437298: доступно з <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
22. Вирок у кримінальній справі № 1–25/2007 р. Олександрівський районний суд Кіровоградської області // // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 1464784 : доступно з <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
23. Вирок у кримінальній справі № 1–18/08. Царичанський районний суд Дніпропетровської області // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 1439809 : доступно з <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

24. Вирок у кримінальній справі № 1–62/2007 р. Віньковецький районний суд Хмельницької області // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 2587965 : доступно з //<http://www.reyestr.court.gov.ua/>

25. Вирок у кримінальній справі № 1–80/08. Ямпільський районний суд Сумської області // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 2375282: доступно з //<http://www.reyestr.court.gov.ua/>

26. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества/ В.А. Владимиров. – М.: Юридит. лит., 1974. – 196 с.

27. Ворошилин В.В., Кригер Г.А. Субъективная сторона преступления (Учебное пособие)/ В.В. Ворошилин, Г.А. Кригер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 76 с.

28. Гадойбоев С.А. Уголовно-правовые и криминологические меры предупреждения контрабанды наркотиков: Дис... к.ю.н.: 12.00.08. – К.: Украинская Академия внутренних дел, 1996. – 187 с.

29. Галахова А. Определение момента окончания умышленного преступления в судебной практике / А. Галахова // Сов. Юстиция, 1979. – № 13. – С. 3-5.

30. Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия/ Р.Р. Галиакбаров. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. – 96 с.

31. Голіна В.В. Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі і викраденням чужої дитини (статті 123, 124 КК України) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць / Головн. ред. В.І. Борисов; Редкол.: В.І. Борисов, В.С. Зеленецький, В.В. Голіна та ін. – Харків: Право, 2001. – С. 109-112.

32. Голуб С.А. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання. Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 175 с.

33. Горбуза А.Д. Смешанная форма вины по советскому уголовному праву. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1972. – 15 с.

34. Гринь М.В. Неоконченное преступление: Автореф. дис. ... к.ю.н. – Краснодар, 2003.– 18 с.
35. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: [навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В.К. Грищук. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.
36. Дагель П.С. Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление/ П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж, 1974.– 179 с.
37. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве // Ученые записки Дальневосточного гос. ун-та: Сб. / Отв. ред. Л.Б. Зусь. – Владивосток, 1968. – Вып. 21. Ч. 1: Проблемы вины в советском уголовном праве. – 187 с.
38. Демидов Ю. Понятие оконченного преступления / Ю. Демидов // Советская юстиция, 1966. – № 18. – С. 21–23.
39. Демин В.Ф. Социальная обусловленность законодательного конструирования единого сложного преступления и его квалификация. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Московская высшая школа милиции МВД СССР., 1989. – 24 с.
40. Дудоров О. Теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів у зв'язку із закінченням термінів давності (з погляду проекту нового Кримінального кодексу)/ О.О. Дудоров // Предпринимательство, хозяйство, право, 2000. – № 7. – С. 39-44.
41. Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально–правові аспекти: Монографія. / О.О. Дудоров – К.: Истина, 2006. – 648 с.
42. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н.Д. Дурманов. – М.: Госюриздат, 1955. – 211 с.
43. Дурманов Н.Д. Понятие преступления/ Н.Д. Дурманов – М.Л: Изд-во Академии Наук СССР, 1948.– 316 с.
44. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон/ Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1967. – 319 с.

45. Звечаровский И. Момент окончания преступлений, связанных с уклонением от уплаты обязательных платежей /И. Звечаровский // Российская юстиция, 1999. – № 9. – С. 41-42;

46. Здравомыслов Б.В. Стадии совершения умышленного преступления: [лекция] / Б.В. Здравомыслов. – Всесоюзный юридический заочный ин-т. – М., 1960. – 32с.

47. Зинченко И.А. Составные преступления в советском уголовном праве. (Понятие, виды, некоторые проблемы квалификации и построения санкций). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И.А. Зинченко – Харьков, 1990. – 194 с.

48. Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы / Г.А. Злобин, Б.С. Никифоров. – М.: Юрид. лит., 1972. – 264 с.

49. Зыков В. Нужно ли понятие дящихся преступлений? / В. Зыков // Социалистическая законность, 1984. – № 9. – С. 53.

50. Иногамова Л.В. Действие уголовного закона: некоторые проблемы // Региональные проблемы борьбы с преступностью в период совершенствования законодательства: Межвуз. сб. научн. тр. – Тюмень, 1992. – С. 3-11.

51. Исаев И.А. История России: Правовые традиции / А.И. Исаев. – М.: Юрис, 1995. – 152 с.

52. Інструкція щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку: затв. наказом МОЗ України від 25 вересня 2000 р. № 226 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1804;

53. Караулов В. Ф. Стадии совершения преступления: учеб. пособ. / В.Ф. Караулов. - М.: ВЮЗИ, 1982. – 59 с.

54. Келина С.Г. Советский уголовный закон // Советское уголовное право. Часть общая. В 18-ти вып. Вып. 2. – М.: Всесоюз. юрид. заочн. ин-т, 1961. – 46 с.

55. Кириченко В.Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву. / В.Ф. Кириченко; Отв. ред.: Маньковский Б.С. - М.: Изд-во АН СССР, 1952. - 96 с.
56. Климов В.А. Криминологические и уголовно–правовые проблемы борьбы с похищением детей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академия МВД СССР. – М., 1986. – 180 с.
57. Клюканова Т.М. Уголовное право зарубежных стран: Германия Франция, Финляндия: Общая часть / Т.М. Клюканова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. гос. ун-та, 1996. – 64 с.
58. Ковалев М.И. Советское уголовное право: Курс лекций. Выпуск 2. Советский уголовный закон. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1974. – 226 с.
59. Козлов А. П. Учение о стадиях преступления: The doctrine on stages of crime / А. П. Козлов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 351 с.
60. Козлов А.П. Понятие преступления. / А. П. Козлов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 819 с.
61. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.В. Наумов – М.: Юристъ, 1996. – 823 с.
62. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации с постатейными материалами и судебной практикой / Под. общ. ред. С.И. Никулина. – М.: Менеджер : Юрайт, 2000. – 1181, [1] с.
63. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Особенная часть / Под общей редакцией Генерального прокурора Российской Федерации, профессора Ю.И.Скуратова и Председателя Верховного Суда Российской Федерации В.М. Лебедева. – М.: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1996. – 592 с.
64. Кондаков Н.И. Логический словарь–справочник. / Н.И. Кондаков – М.: Наука, 1975.– 720 с.
65. Коржанський М.Й. Популярний коментар Уголовного Кодексу. / М.Й. Коржанський. – К.: Наукова думка, 1997. – 695с.

66. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина загальна. Курс лекцій. / Коржанський М.Й. – К., 1996. – 336 с.
67. Коробеев А.И. Обсуждение нового уголовного законодательства: “Круглый стол” кафедры уголовного права Юридического института ДВГУ / Коробеев А.И. // Правоведение, 1998. – № 2. – С. 211-218.
68. Короткевич М.Є Кваліфікація зайняття забороненими видами господарської діяльності: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.Є. Короткевич. – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2006. – 16 с.
69. Красницький І.В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: Монографія / І.В. Красницький. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 232 с.
70. Красницький І.В. Окремі проблеми визначення поняття складу злочину у сучасному кримінальному праві // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали Другої звітної конференції. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – С. 316-319.
71. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / І.В. Красницький. – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 18 с.
72. Кригер Г. Еще раз о смешанной форме вины / Г. Кригер // Советская юстиция. – 1967. – № 3. – С. 5-7.
73. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Заг. частина. [Посібник для підготовки до іспитів] / [За загальн. ред. Клименка В.А.]. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.
74. Кримінальне право України. Загальна частина / Андрусів Г.В., Андрушко П.П., Бенківський В.В. та ін.; За ред. Матишевського П.С., Андрушка П.П., Шапченка С.Д. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

75. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак./ Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та інші; За редакцією П.С. Матишевського та інших. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

76. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. / За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком-Інтер. – Право, 2001. – 496 с.

77. Кримінальне право України: Заг. частина: Підруч. / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.; Відп. ред. Кондратьєв Я.Ю.; Наук. ред. Клименко В.А. та Мельник М.І. – К.: Правові джерела, 2002. - 583 с.

78. Кримінальне право України: Заг. частина: підручник [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.]; За ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

79. Кримінальне право України: Заг. частина: підручник. [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.]. вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. - К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.

80. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

81. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1193 с.

82. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. – Київ: Юрінком, 1995. – 639 с.

83. Круглевский А.Н. Имущественные преступления : Исслед. основных типов имуществ. преступлений / А.Н. Круглевский. – Санкт-Петербург : Типолит. С.–Петерб. одиноч. тюрьмы, 1913. – X. – 549, [2] с.

84. Круглевский А.Н. Учение о покушении на преступление : Т. 1- / А.Н. Круглевский. – Петроград : тип. М.П. Фроловой, 1917. – 25с.

85. Крупкин М.Б. Уголовная ответственность за посягательства на монополию внешней торговли СССР: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.08 / Высшая школа МВД СССР. – М., 1971. – 18 с.

86. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – 352 с.

87. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.

88. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 232 с.

89. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф.Кузнецова. – М., Госюриздат, 1958. – 220 с.

90. Кузнецова Н.Ф. Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во. Моск. ун-та, 1958. – 203 с.

91. Курс советского уголовного права в шести томах. / Под ред. Пионтковского А.А. П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. Том. 2. – М.: Наука, 1970. – 516 с.

92. Курс советского уголовного права. Общая часть. / М.Д. Шаргородский, И.И. Солодкин,, С.А. Домахин и др. Отв. ред. Н.А. Беляев и М.Д. Шаргородский. Том I. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 646 с.

93. Курс уголовного права. Общая часть. В 2 т. – Т. 1: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – 592 с.

94. Куц В.М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути / В.М. Куц. – Харків: Ксилон, 1999. – 204 с.
95. Ляпунов Ю. Охрана общественной собственности / Ю. Ляпунов // Социалистическая законность, 1988. – № 5. – С. 51-53.
96. Ляпунов Ю.И. Некоторые вопросы действия советского уголовного закона во времени / Ю.И. Ляпунов // Труды Высшей школы МООП РСФСР. Вып. 12 / Ред. кол.: Н.И. Загородников (глав. ред) и др. – М.: НИ и РИО ВШ МООП РСФСР, 1965. – С. 3-17.
97. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву / В.П. Малков. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1982. – 172 с.
98. Маслак Н.В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.В. Маслак; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
99. Маслак Н.В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 219 с.
100. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.
101. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П.С. Матишевський. – К.: Юринком, 1996. – 240 с.
102. Медведев А.М. Пределы действия Уголовного кодекса Российской Федерации. / Под ред. В.П. Кашепова. – М.: Юридическая литература, 1998. – 144 с.
103. Меньшагин В.Д. Умысел как форма вины // Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / В.Д. Меньшагин, И.М. Гальперин, Н.Д. Дурманов и др. / Под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова,

Г.А. Кригера, В.Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – Гл. X, § 3. – С. 148 – 161.

104. Милюков С.Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа / С.Ф. Милюков – СПб.: СПБИВЭСЭП; Знание, 2000. – 279 с.

105. Митний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 31. – Ст. 1444 (з наступними змінами і доповненнями)

106. Михлин А.С. Понятие и виды последствий преступления / А.С. Михлин // Вопросы уголовного права и процесса: Сборник статей / Всесоюзный институт юридических наук ; Под ред. И. Т. Голякова.. – М, 1958. – С. 32-74.

107. Навроцький В. Господарські злочини. Лекції для студентів юридичного факультету / В. Навроцький. – Львів: Юрид. фак-т Львівського державного ун-ту ім. Івана Франка, 1997. – 60 с.

108. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В.О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704с.

109. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. У 2-х частинах. Особлива частина. – Київ: Форум, 2001. – 946 с.

110. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.

111. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн./ За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

112. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 року / За редакцією В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – 960 с.

113. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики) / А.В. Наумов. – Волгоград, 1973. – 173 с.

114. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций / А.В. Наумов. – М.: Бек, 1997. – 560 с.

115. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – 228 с.

116. Никифоров Б.С. Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Советское государство и право, 1965.– № 6. – С. 26-36.

117. О судебной практике по делам о хищении государственного и общественного имущества: постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 июля 1972 года // Бюллетень Верховного Суда СССР – 1972. – №4. – С. 11-12.

118. Об условиях применения давности и амнистии к делящимся и продолжаемым преступлениям: постановление 23–го Пленума Верховного Суда СССР от 4 марта 1929 г. // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924–1977 гг.). Часть 2. – М.: Известия Советов народных депутатов СССР, 1978. – С. 82-84.

119. Ораздурдыев А.М. Продолжаемое преступление по советскому уголовному праву. Автореф. дис. ... канд.юрид.наук. – Казань, 1984. – 20 с.

120. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков: Вища школа, 1982. – 161 с.

121. Панов Н.И., Тихий В.П. Уголовная ответственность за создание опасности / Н.И. Панов, В.П. Тихий // Пробл. законности. – Харьков, 1997. – Вып. 32. – С. 107-113.

122. Панченко П.Н. Стадии совершения преступления / П.Н. Панченко. – Н-Новгород, 1995. – 42 с.

123. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности и связанные с

проявленням недобросовестної конкуренції і монополізму. Коментарій к действующему законодательству / А.И. Перепелица. – Харьков, 1997. – 105 с.

124. Пинаев А.А. Уголовно-правовая борьба с хищениями / А.А. Пинаев. – Харьков: Вища школа, 1975. – 191 с.

125. Пионтковский А.А. Учение о преступлении / А.А. Пионтковский. – М.: Юрид. Лит., 1961. – 666 с.

126. Познышев С.В. Особенная часть русского уголовного права / С.В. Познышев. – М.: Т-во Скоропечатни А.А. Левенсон, 1912. – 499 с.

127. Попов А.Н. Уголовный закон и его обратная сила / А.Н. Попов. – СПб: Санкт-Петербург. юрид. ин-т МВД РФ, 1998. – 47 с.

128. Постанова Печерського районного суду м. Києва № 4–406/08. // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 1477778: доступно з <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

129. Постановление Президии Ленинградского городского суда / Бюллетень Верховного Суда РСФСР – 1972. – №1. – С. 16.

130. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. - № 11 (51). – С. 8-13.

131. Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996р. №4 із змінами від 3 грудня 1997р. // Вісник Верховного Суду України. – 1996. - № 1. – С. 6-9.

132. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. - № 4 (44). – С. 16-19.

133. Про затвердження Порядку здійснення митного контролю за переміщенням через митний кордон України товарів та інших предметів з

використанням морського, річкового й поромного видів транспорту: Наказ Державної митної служби України від 23.01.2001 р. №26. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07.02.2001 р. за №119/5310 (із змінами та доповненнями внесеними наказами Державної митної служби України від 27.07.01 №522; від 19.09.2001 р. №619) // Офіційний Вісник України, 2001 р., № 6, ст. 258.

134. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003р. № 3 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. - № 3 (37). – С. 2-6.

135. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. - № 5 (57). – С. 9-12.

136. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005р. № 14 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – №1 (65). – С. 6-11.

137. Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 вересня 1981р. №7 із змінами від 23 грудня 1983р., 4 червня 1993р., 13 січня 1995р., 3 грудня 1997р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Навчально-практичний посібник / Укл. Б. О. Кириць. – Львів: Ліга-прес, 2008. – С. 134-138.

138. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: постанова

Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996р. № 6 із змінами від 3 грудня 1997р. // Вісник Верховного Суду України. – 1996. - № 2. – С. 17-19.

139. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. - № 1. – С. 2-6.

140. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002р. № 3 // Вісник Верховного Суду України. – 2002. - № 4 (32). – С. 2-9.

141. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. - № 1 (35). – С. 37-42.

142. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002р. № 4 // Вісник Верховного Суду України. – 2002. - № 4 (32). – С. 10-21.

143. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993р. № 2 із змінами від 13 січня 1995р., 3 грудня 1997р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Навчально-практичний посібник / Укл. Б. О. Кириць. – Львів: Ліга-прес, 2008. – С. 255-262.

144. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992р. № 12 із змінами від 4 червня 1993р., 13 січня 1995р., 3 грудня 1997р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних

справах: Навчально-практичний посібник / Укл. Б. О. Кириць. – Львів: Ліга-прес, 2008. – С. 151-163.

145. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 7. – С. 1-8.

146. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005р. №8 зі змінами від 30 травня 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. - № 6 (58). – С. 10-13; Вісник Верховного Суду України. – 2008 р. – № 6 – С. 24.

147. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2002. - № 3. – С. 9-16.

148. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: закон України від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377. (з наступними змінами і доповненнями)

149. Процюк О.В. Контрабанда: момент закінчення злочину / О.В. Процюк // Наше право, 2004. – № 3. – С. 88-91.

150. Радіонов І.І. Бандитизм: стадії вчинення злочину / І.І. Радіонов // Вісник Національного ун-ту внутрішніх справ. – Х., 2003. – Вип.23. – С. 58-61.

151. Рарог А.И. Вина и квалификация преступлений: Учебное пособие / А.И. Рарог. – М.: ВЮЗИ, 1982. – 63 с.

152. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А.И. Рарог. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2002. – 304 с.

153. Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений / А.И. Рарог. – М.: Профобразование, 2001. – 133 с.

154. Рарог А.И., Степалин В.П. Уголовное право: Общая часть в вопросах и ответах: Учебное пособие / Под. ред. А.И. Рарога. – М., 1999.– 232 с.

155. Редин М.П. Преступления по степени их завершенности / М.П. Редин. – М.: Юрлитинформ, 2006 (М.: Ин-кварт). – 197 с.

156. Редин М.П. Осуществление преступного намерения и неоконченное преступление / М.П. Редин // Вестник. Саратовская государственная академия права, 1998. – № 2. – С. 37-38.

157. Ривман Д.В., Милюков С.Ф., Титов М.И. О проекте Основ уголовного закона // Правовая реформа и актуальные вопросы борьбы с преступностью: Сб. научн. тр. – Владивосток: Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1994. – С. 23-33.

158. Российское уголовное право. Особенная часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В.Наумова. – М.: Юристь, 1997. – 496 с.

159. Сборник постановлений Пленумов Верховных судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам. – М.: Издательство "СПАРК", 1996. – 600 с.

160. Сенько М. Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби / М. Сенько // Вісник Львівського університету. Серія юридична: Зб. наук. пр. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – Вип. 37. – С. 451-460.

161. Сергеева Т.Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного Суда СССР по уголовным делам / Т.Л. Сергеева. – М. – Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1950. – 184 с.

162. Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям / Н.Д. Сергеевский. – СПб., 1905. – VIII. – 368с.

163. Сердюк П.П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 271 с.

164. Сердюк П.П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / П.П. Сердюк. – Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 20 с.

165. Советское уголовное право. Часть особенная. Учебник для юрид. ин-тов и фак. Отв. ред. проф. Н.И. Загородников – М.: Юрид. Лит, 1973. – 576 с.

166. Советское уголовное право: Общая часть/ В.Д. Меньшагин, Н.Д. Дурманов, Г.А. Кригер и др.; Под ред. В.Д. Меньшагина и др. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 458 с.

167. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / Яковлев А.М. – М.: Госюриздат, 1960. – 119 с.

168. Старый Литовский Статут 1529 г. [Электронный ресурс]: доступно з <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm> .

169. Суб'єктивна сторона злочину: Методичний посібник / В.А. Ломако, В.І. Борисов, В.І. Касинюк, Л.М. Кривоченко. – Харків: Укр. держ. юрид. академія, 1993. – 36 с.

170. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая / Н.С. Таганцев. – М.: Изд-во Наука, 1994. – Т. 1. – 380 с.

171. Тедеев К. Т. Стадии совершения преступления и конструкции составов : автореф. дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Моск. гос. юрид. акад. – М., 2005. – 27 с.

172. Тилле А.А. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и в пространстве / А.А. Тилле. – М.: Юрид. лит., 1965. – 201 с.

173. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов на Дону: Изд-во Ростовского университета, 1977. – 215 с.

174. Тихий В. П, Панов М. І. Злочин, його види та стадії: науково-практ. коментар / В.П. Тихий, М.І. Панов. – Академія правових наук України. Інститут вивчення проблем злочинності – К.: Проміні, 2007. – 37с.

175. Тихий В.П. Стадії вчинення злочину: [конспект лекцій] / В.П. Тихий. – Харків, 1996. – 56 с.
176. Тишкевич И.С. К вопросу о составе неоконченного преступления / И.С. Тишкевич // Советское государство и право. – 1956. – № 5. – С.120-122.
177. Тишкевич И.С. Приготовление и покушение по уголовному праву / И.С. Тишкевич. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 27.
178. Ткачевский Ю.М. Давность в советском уголовном праве / Ю.М. Ткачевский. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1978. – 128 с.
179. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – 363 с.
180. Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А.Н. Трайнин. – М., 1951. – 388 с.
181. Туркменистанын Женаят кодекси. Уголовный кодекс Туркменистана: на туркменском и русском языках. – Ашхабад: Туркменистан, 1997. – 352 с.
182. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов. / Под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Зерцало, 1998. – 352 с.
183. Уголовное право России: Общая часть: Учеб. для вузов по напр. и спец. «Юриспруденция»/ Ин-т междунар. права и экон.; Под ред. А. И. Рарога; Никулин С. И.; Рарог А. И.; Чучаев А. И.; Яцеленко Б. В. - М.: ИМПЭ, 1999. - 319 с.
184. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Учебник / Под ред. проф. Б.В. Здравомыслова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М: Юристь, 1999. – 480 с.
185. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник для студ. вузов, обуч по напр. и спец. “Юриспруденция” / Б.В.Здравомыслов, В.Ф.Караулов, А.В.Кладков и др.; Б.В.Здравомыслов (отв. ред.). – М.: Юристь, 1996. – 560 с.

186. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Петрашова В.Н. – М.: ПРИОР, 1999. – 544 с.
187. Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов / М.И. Ковалев, И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова и др. Под ред. И.Я. Козаченко и З.А. Незнамовой. – М.: ИНФРА–М–НОРМА, 1998. – 516 с.
188. Уголовное право: Общая часть / Под ред. Ветрова Н.И., Ляпунова Ю.В. – М.: Новый Юрист, 1997.– 592 с.
189. Уголовное право: часть Общая, часть Особенная / Под ред. Гаухмана Л.Д., Колодкина Л.М., Максимова С.В. – М.: Юриспруденция, 1999. – 784 с.
190. Уголовный закон и преступление / Э.Т. Борисов, О.В. Корягина, И.Б. Степанова, Э.С. Тенчов, Т.М. Явчуновская. Под ред. Э.С. Тенчова. – Иваново: Ивановский государственный университет, 1997. – 112 с.
191. Уголовный закон: Опыт теоретического моделирования. / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев и С.Г. Келина. – М.: Наука, 1987. – 278 с.
192. Уголовный кодекс Испании / Пер. с исп. В.П. Зыряновой и Л.Г. Шнайдер. Под ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.
193. Уголовный кодекс Республики Беларусь: от 9 июля 1999 г. // <http://194.226.121.66/webnpra/text.asp?NR=НК990>
194. Уголовный кодекс Республики Польша / Пер. с польск. Д.А. Барилевич. и др.; Адапт. пер. с польск. и науч. ред. Э.А. Саркисова, А.И. Лукашов; Под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. – Минск: Тесей, 1998. – 128 с.
195. Уголовный кодекс Республики Узбекистан // <http://www.pravo.eastlink.uz//regist/auth/baselist/html900.htm>
196. Уголовный кодекс Российской Федерации: принят Государственной Думой 24 мая 1996 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
197. Уголовный кодекс Швеции / Пер. с англ. С.С. Беляева и А.С. Михлина. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и С.С. Беляева. – М.: Московский гос. ун-

т, 2000. – 167 с.

198. Угрехелидзе М. Г. Проблема неосторожной вины в уголовном праве / М.Г. Угрехелидзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1976. – 131 с.

199. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве / Б.С. Утевский. – М.: Госюриздат, 1950. – 320 с.

200. Ухвала Верховного Суду України. Справа № 5–3551км07. Рішення № 1111359 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

201. Ухвала Верховного Суду України. Справа № 5–4097км06. Рішення № 62578 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

202. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 січня 2008 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 1611897

203. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 грудня 2008 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 2778952

204. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Кіровоградського апеляційного суду від 26 вересня 2006 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 260131

205. Ухвала судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 3 лютого 1994 року // Право України. – 1996 р. – № 1. – С. 60.

206. Филановский И.Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению / И.Г. Филановский. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – 173 с.

207. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные / И.Я. Фойницкий. – СПб., 1907. – 543 с.

208. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / П.Л. Фріс. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.

209. Хавронюк М., Дячук С. Проблемні питання застосування у кримінальному праві принципу зворотної дії нормативно-правового акту / М. Хавронюк, С. Дячук // Предпринимательство, хозяйство и право, 1999. – № 11. – С. 36-44.

210. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М.І. Хавронюк. – К.: Істина, 2004. – 504 с.

211. Харламова С.О. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з відомостями, що становлять комерційну або банківську таємницю: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.О. Харламова; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 20 с.

212. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве / Т.В. Церетели. – М.: Госюриздат, 1963. – 382 с.

213. Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20с.

214. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. – Издание профессора В.Б. Малинина, СПб., 2005. – 986 с.

215. Яни П. Делящиеся преступления с материальным составом. К вопросу о квалификации преступного уклонения от уплаты налогов / П. Яни // Российская юстиция, 1999. – № 1. – С. 40-42.

216. Ярмыш Н.Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) / Н.Н. Ярмыш. – Харьков: Основа, 1999. – 84 с.

217. Яценко С.С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка (Сравнительно-правовой аспект) / С.С. Яценко. – К.: Вища школа, 1986. – 126 с.